

Martin Vudhed

**Različite perspektive
o ranom detinjstvu:
teorija, istraživanje i politika**

**Dodatak: Opšti komentar br. 7
Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu
UN Komitet za prava deteta**

Beograd, 2012

MARTIN VUDHED
RAZLIČITE PERSPEKTIVE O RANOM DETINJSTVU:
TEORIJA, ISTRAŽIVANJE I POLITIKA

Marthin Woodhead
Changing perspectives on early childhood: theory, research and policy
Background paper prepared for the
Education for All Global Monitoring Report 2007
Strong foundations: early childhood care and education

Prevod
Maša Avramović

General Comment No. 7 (2005) *Implementing child rights
in early childhood*, UN Committee on the rights of the child

Prevod
Zorica Trikić

Izdavač
Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu
CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju
Beograd, 2012

Za izdavača
Milena Mihajlović
Izvršna direktorka CIP – Centra za interaktivnu pedagogiju

Stručna redakcija
Dr Dragana Pavlović Breneselović
Dr Živka Krnjaja

Korice
Vuk Jocić

Obrada i štampa
Dosije studio

Tiraž
1000

ISBN 978-86-82019-68-8

MARTIN VUDHED

RAZLIČITE PERSPEKTIVE
O RANOM DETINJSTVU:
TEORIJA, ISTRAŽIVANJE
I POLITIKA

Dodatak: Opšti komentar br. 7
– Ostvarivanje prava deteta u
ranom detinjstvu – UN Komitet
za prava deteta

Beograd • 2012

*Prevođenje i štampanje ove publikacije obezbeđeno je u okviru:
Inicijative „I roditelji se pitaju”, koju realizuju CIP – Centar za
interaktivnu pedagogiju, Fondacija za otvoreno društvo, Srbija i
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije*

i

*Projekta „Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta
obrazovanja u Srbiji” Instituta za pedagogiju i andragogiju i
Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
(br.179060)*

NAPOMENA:

Publikacija nije u prodaji, već se daruje zainteresovanim stručnjacima i institucijama. Dostupna je na veb-sajtu CIP-Centra za interaktivnu pedagogiju <http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavastvo-cip-centra/ostale-publikacije> i veb-sajtu IPA– Instituta za pedagogiju i andragogiju <http://www.f.bg.ac.rs/instituti/PEA/publikacije>

UMESTO UVODA

Ako rano detinjstvo oblikuju, između ostalog, i politike društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja, onda je suštinsko pitanje šta oblikuje ove politike. Četiri perspektive koje danas dominiraju u politikama društvene brige i predškolskog vaspitanja, a o kojima govori Martin Vudhed u svojoj studiji, kao i koncepciju ostvarivanja prava deteta u ranom detinjstvu, sadržanu u Komentaru br. 7 Komiteta UN za prava deteta (koju dajemo u dodatku), smatramo dobrom osnovom za preispitivanje u ovoj oblasti. Da bi politika društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja bila systemska po pristupu i ostvarila koherentnost u merama, saglasnost svih aktera prakse vaspitanja, kao i kontinuitet i održivost, neophodno je ekspliciranje na kojim se osnovnim vrednostima, etičkim načelima društvenog delovanja, kao i uverenjima o detetu i detinjstvu, funkcijama predškolskog vaspitanja i prirodi učenja i razvoja ona zasniva.

Pri prevođenju naziva vezanih za politiku i praksu društvene brige o deci, opredelili smo se za terminologiju koja je kod nas legislativno i tradicijski ustanovljena. Tako su nazivi „early childhood education” i ECCE (early childhood care and education) prevođeni kao „predškolsko vaspitanje” (u značenju integrisane nege, vaspitanja i obrazovanja), „early childhood services and programmes” kao „usluge i programi predškolskog vaspitanja”, a „child care services” i „preschool setting” kao „predškolska ustanova” odnosno „dečji vrtić”. Ovakvo opredeljenje ne znači da naziv „predškolsko vaspitanje” i „dete predškolskog uzrasta” smatramo adekvatnijim od sintagmi „vaspitanje u ranom detinjstvu” i „deca u ranom detinjstvu”. Možda će i ova studija pomoći da se pokrene dijalog o tome da li je opravdano jedan potencijalima neograničen, višeznačan i najdinamičniji period učenja i razvoja u životu, kakvo je rano detinjstvo, terminološki ograničiti na društvenu projekciju deteta kroz nivoe obrazovnog sistema i nazivati ga predškolskim periodom.

Takođe, sintagmu „evolving capacities” prevedenu u srpskom izdanju Konvencije o pravima deteta kao „razvojne sposobnosti” zamenili smo sintagmom „razvijajući kapaciteti”. Razlog zamene nije u terminološkoj neispravnosti prevoda, već u neadekvatnosti značenja koje ona nosi. Naime, sintagma „razvojne sposobnosti” iz diskursa razvojne psihologije implicira sliku o detetu kao „biću u nastajanju”, deficit deteta u odnosu na odraslog i procenu nivoa sposobnosti u odnosu na norme ili standarde razvoja. Uvođenje koncepta „evolving capacities” u engleskom originalu Konvencije nije slučajno i odražava shvatanje deteta kao kompetentnog i moćnog, kao bića sa kapacitetima, a ne deficitima, a na odraslima je da razumeju i delaju u skladu sa činjenicom da su ti kapaciteti u procesu razvoja i da je dete „biće koje jeste i koje biva”.

Upravo razvijajući kapaciteti deteta postavljaju pred politike i praksu vaspitanja zahtev za sagledavanjem dečje perspektive detinjstva i prakse njegovog odvijanja. Štivo koje je pred nama može nam u tome pomoći jer, da bismo razumeli dečju perspektivu, moramo najpre razumeti polazišta našeg delovanja.

Zahvaljujemo se profesoru Vudhedu što je pokazao spremnost da nas podrži u tom razumevanju, saglasnošću da se njegova studija objavi na srpskom jeziku.

*Dr Dragana Pavlović Breneselović
Dr Živka Krnjaja*

Martin Vudhed

RAZLIČITE PERSPEKTIVE O
RANOM DETINJSTVU:
TEORIJA, ISTRAŽIVANJE
I POLITIKA

Polazišni dokument projekta UNESCO
”*Obrazovanje za sve – Globalni izveštaj
praćenja implementacije 2007*”
Jake osnove: predškolsko vaspitanje

Ova studija je napisana za potrebe UNESCO projekta Obrazovanje za sve (Education for All), kao polazna osnova za izradu nacrtu Globalnog izveštaja praćenja implementacije projekta 2007. godine. Rezultat je samostalnog rada autora. Izneti stavovi i mišljenja su stavovi autora i ne treba ih pripisivati Globalnom izveštaju praćenja ili UNESCO-u.

Martin Vudhed je profesor na Studijama detinjstva na Otvorenom univerzitetu u Velikoj Britaniji. Od svoje prve knjige *Intervening in Disadvantage: a challenge for nursery education*, NFER, 1976 (*Intervencija u nepovoljnim okolnostima: izazov za predškolsko vaspitanje*), objavio je veliki broj radova o ranom detinjstvu, uključujući *In Search of the Rainbow*, Bernard van Leer Foundation, 1996 (*U potrazi za dugom*) i *Cultural Worlds of Early Childhood*, Routledge, 1998 (*Kulturni svetovi ranog detinjstva*). Autor je više puta bio angažovan od strane Saveta Evrope, OECD-a, UNICEF-a i Save the Children-a na poslovima analize politika i istraživanja, a bavio se i problematikom dečjih prava u okviru većeg broja međunarodnih studija. Jedan je od urednika tri nedavno objavljene studije: *Understanding Childhood, Childhoods in Contexts, Changing Childhoods*, Wiley, 2003 (*Razumevanje detinjstva, Detinjstva u kontekstu, Detinjstva koja se menjaju*); jedan je od urednika časopisa *Children & Society* (Deca i društvo), kao i član uređivačkog odbora časopisa *Childhood* (Detinjstvo) i međunarodnog saveta časopisa *Journal of Early Childhood Research* (Časopis za istraživanje ranog detinjstva). Komitet UN za prava deteta u Ženevi je 2005. godine imenovao profesora Vudheda za specijalnog savetnika za pripremu Komentara 7 „*Implementing Child rights in Early Childhood*” (*Ostvarenje prava deteta u ranom detinjstvu*).

SADRŽAJ

REZIME.....	13
UVOD.....	15
I. RAZVOJNA PERSPEKTIVA	19
Formativne godine života.....	19
Kritičan ili osjetljiv period.....	22
Implikacije neuronauke	24
Vreme ranjivosti i otpornosti.....	27
II. POLITIČKA I EKONOMSKA PERSPEKTIVA.....	29
Kompenzatorna funkcija predškolskog vaspitanja i izjednačavanje obrazovnih mogućnosti	29
Evaluacija dugoročnih ishoda rane intervencije	30
Rano detinjstvo i ljudski kapital.....	33
Ljudski kapital, etika i politika	35
III. SOCIJALNO-KULTURNA PERSPEKTIVA.....	38
„Razvojno primerena praksa” u kontekstu	38
Različitosti u ranom detinjstvu.....	41
Socijalni i kulturni proces	43
Konstrukcije i rekonstrukcije ranog detinjstva	46
Kvalitet, kritička perspektiva i politike ranog detinjstva	48
IV. PERSPEKTIVA LJUDSKIH PRAVA	51
Nova, univerzalna paradigma	51
Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu	56
Pravo deteta na participaciju u teoriji i praksi	60
Prava i razvijajući kapaciteti deteta.....	63

ZAKLJUČAK.....	68
LITERATURA	71
DODATAK	
Opšti komentar br. 7 Komiteta UN za prava deteta	
– Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu	85

REZIME

Politike i prakse društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja oblikovane su različitim predstavama o malom detetu i diskursima ranog detinjstva. U ovom radu se razmatraju četiri osnovne i najuticajnije perspektive. To su ukratko:

1. Razvojna perspektiva koja naglašava pravilnosti u fizičkom i psihosocijalnom razvoju dece tokom ranog detinjstva, kao i njihovu zavisnost i ranjivost tokom ovog formativnog perioda života;
2. Politička i ekonomska perspektiva koja se bazira na prevode-nju razvojnih principa u društvene i obrazovne intervencije zasnovane na ekonomskom modelu ljudskog kapitala;
3. Socijalno-kulturna perspektiva po kojoj se rano detinjstvo sa-gledava kao socijalni konstrukt, ističe različitost u načinima na koje se ono shvata i praktikuje *za, sa i od* strane male dece, što ima implikacije na definisanje ciljeva, modela i standarda vaspitanja u ranom detinjstvu, kao i na to ko učestvuje u nji-hovom definisanju;
4. Perspektiva ljudskih prava koja daje drugačiji okvir u odnosu na konvencionalne teorije, politike, istraživanja i prakse, koji počiva na punom uvažavanju dostojanstva male dece, njiho-vih prava i kapaciteta da daju doprinos sopstvenom razvoju, kao i razvoju programa i usluga koje su njima namenjene.

U radu se za svaku od ovih sveobuhvatnih perspektiva daje prikaz osnovnih teorijskih, istraživačkih i političkih tema, rezimiraju sporna pitanja i identifikuju različita alternativna gledišta odnosno vizije ranog detinjstva.

UVOD

Unapređivanje kvaliteta života male dece danas je nacionalni i internacionalni prioritet, izražen kroz istraživanja, inicijative u okviru politike brige o deci, razvoj programa predškolskog vaspitanja i zalaganje za prepoznavanje važnosti ranih uzrasta. Unapređivanje predškolskog vaspitanja jedna je od najznačajnijih tema danas. Učesnici *Globalne konferencije o obrazovanju za sve* koja je 1990. godine održana u Jomtienu na Tajlandu, založili su se da se, do kraja naredne decenije, obezbedi osnovno obrazovanje za svu decu i masovno smanji nepismenost odraslih. Tokom 2000. godine usledio je *Dakarski okvir delovanja za Obrazovanje za sve*, čiji je prvi cilj „širenje i unapređivanje sveobuhvatnog sistema predškolskog vaspitanja, posebno za najranjiviju i najugroženiju decu”.

Doprinos razmatranju implikacija prvog cilja Dakarskog okvira bio je neposredan povod za pisanje ovog rada. Međutim, pomenuti cilj treba sagledati i u kontekstu drugih međunarodnih inicijativa koje se tiču ranog detinjstva – poput inicijativa UNICEF-a, Svetske banke i brojnih drugih regionalnih i nacionalnih agencija, nevladinih organizacija i fondacija. Pored toga, razvoj politike društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja sve je više pod uticajem Konvencije UN o pravima deteta koja je doneta 1989. godine, kao i rada Komiteta za prava deteta koji je odgovoran za praćenje napretka država, potpisnica Konvencije, u ispunjavanju ugovorenih obaveza. Komitet UN-a je 2004. godine, posvetio Dan generalne diskusije o društvenoj brizi o deci i predškolskom vaspitanju. Tim povodom je pripremljen Opšti komentar br. 7 na temu „Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu”. Ovaj dokument je zvanično usvojen na zasedanju Komiteta u septembru 2005. godine (UN Committee on the Rights of the Child, 2005).

Rad koji je pred vama se ne bavi pitanjem razvijanja politike društvene brige o deci *per se*, već su u njegovom fokusu znanja i uverenja

o razvoju male dece i položaju i ulogama dece u porodici, zajednici i društvu, na kojima se politika zasniva. Posebna pažnja je posvećena teorijama i istraživačkim tradicijama koje utiču na razvoj politike i programa predškolskog vaspitanja. Cilj mi je bio da dam kratak prikaz nekoliko glavnih orijentacija u ovoj složenoj oblasti koja se ubrzano menja, a takav prikaz je neizbežno selektivan. Nijedna tema nije sveobuhvatno razmatrana, ali sam nastojao da ukažem na najvažnije postavke i izvore. Autori iz drugih delova sveta, iz drugih disciplina, ili sa drugačijom istraživačkom biografijom, bez sumnje bi ispričali drugačiju priču. Veliki deo literature na koju se u ovom radu pozivam nudi i alternativna gledišta.

Interesovanje filozofije i nauke za rano detinjstvo ima dugu istoriju. Relevantne doprinose ovoj oblasti dao je čitav niz akademskih disciplina (poput biologije, psihologije, sociologije, antropologije, ekonomije), kao i primenjena istraživanja u oblasti obrazovanja, socijalne politike, zdravstva, prava, studija društvenog razvoja. Može se činiti da je ova oblast prilično fragmentirana, sa mnoštvom različitih teorijskih okvira u čijoj osnovi su suštinski različita naučna i epistemološka polazišta. Ponekad su ta različita stanovišta usklađena sa ciljevima i idejama određene politike (npr. predškolsko vaspitanje i školski uspeh; zaposleni roditelji i celodnevni vrtići...), kao i sa polazištima pojedinih programa predškolskog vaspitanja (npr. model programa usmeren na dete; ekološki model usmeren na zajednicu). Još jedna značajna karakteristika ove oblasti je to što se dominantne paradigme u velikoj meri dovode u vezu sa skorijim ekonomskim, obrazovnim i društvenim promenama, koje su se odigrale u malom broju ekonomski bogatih zapadnih zemalja. Kritika ovih dominantnih paradigmi je sama po sebi bila podsticaj da se razviju daleko inovativnije teorijske studije o kojima će biti reči. Možda je pomalo ironično to što ove kritike uglavnom potiču od naučnika sa zapada kao i to što neke od njih i dalje potenciraju uslove odrastanja i očekivanja od dece koja su, gledajući svet u celini, moguća samo za manji broj dece i njihove porodice. Sve veća tendencija da se politika brige o deci zasniva na pravima deteta, skreće pažnju na nepravdu prema deci na globalnom nivou, uključujući milione male dece kojima su svakodnevno uskraćena najosnovnija prava na opstanak, zdravlje i dobrobit. Ova tendencija je podržana sve većim

interesovanjem naučnika za internacionalne i interdisciplinarne studije ranog detinjstva, kao i većim globalnim balansom u istraživanjima, inovacijama i evaluacijama.

I konačno, odnos između istraživanja i politike obrazovanja retko je linearan – u smislu da je politika zasnovana na istraživanju, ili obrnuto. Čini se da istraživanja i politike mnogo češće funkcionišu paralelno, a samo ponekad se povezuju zajedničkim interesima, oblikujući jedna drugu i oslanjajući se jedna na drugu, dok su u nekim slučajevima čak i u sporu oko implikacija istraživanja ili nalaženja opravdanja za politiku. Pri tome, i istraživanja i politika obrazovanja oblikuju, ali i bivaju oblikovani širim političkim/ekonomskim/kulturnim kontekstom u kome se odvija praksa predškolskog vaspitanja, na nacionalnom, ali i regionalnom nivou. I istraživanja i obrazovne politike se u većoj ili manjoj meri prilagođavaju globalnim ekonomskim, političkim, demografskim, tehnološkim i kulturnim promenama. S vremena na vreme, istraživanje može da ima značajan uticaj na pravac politike, kao, na primer, u slučaju kada su se tokom '80-tih godina pojavili novi dokazi o dugoročnim efektima programa predškolskog vaspitanja. S druge strane, politika često utiče na prioritete istraživanja i to ne samo onda kada je istraživanje vođeno političkim agendama, već i onda kada je vođeno obrazovnim ili naučnim agendama.

Kako bi se na neki način sistematizovala različita teorijska polazišta i istraživanja ranog detinjstva i predškolskog vaspitanja, ovaj rad je organizovan u četiri poglavlja na osnovu četiri obuhvatne perspektive odnosno paradigme:

- razvojne
- ekonomske i političke
- socijalno – kulturne
- perspektive ljudskih prava.

U okviru svake od ovih paradigmi proučili smo veliki broj istraživanja i teorijskih radova, uz osvrt na specifična pitanja i probleme s obzirom na metodološke pristupe, teorijske koncepcije i problematiku na koju je usmerena obrazovna politika. Neki od ovih radova su relativno skorijeg datuma, dok drugi pak datiraju iz antičkog doba. U radu smo pratili pojavu i karakteristike svake od ovih paradigmi, a data je

i približna hronologija novije istorije ideja o ranom detinjstvu i predškolskom vaspitanju. Cilj je bio da se za svaku paradigmu pokaže kako su teorijske postavke i istraživanja povezani sa implikacijama na politiku i praksu, kao i da se da kritički osvrt na svaku od njih. Posebno, želeo sam da pokažem da se ponekad u nastojanju da se promoviše neka ideja uvećava značaj neke teorije ili studije, navodno u ime prava male dece i njihove dobrobiti, a zapravo na osnovu interesa pojedinih društvenih grupa ili specifičnih političkih prioriteta.

I. RAZVOJNA PERSPEKTIVA

Formativne godine života

Teza da su rane godine života – formativne godine koje dugoročno određuju dalje životne izgleda deteta, jedna je od najstarijih i najuticajnijih teza koje oblikuju politiku društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja. Uticaj ovog stanovišta posebno je izražen u programima koji su usmereni na intervenciju u slučajevima socio-ekonomske uskraćenosti i prevencije negativnih posledica na razvoj i budućnost dece. Taj uticaj je i mnogo širi, jer je ovo stanovište polazna osnova za razvijanje razvojno primerenih programa, kao i ekonomske teorije ljudskog kapitala i političkih teorija socijalne pravde.

Ovakva shvatanja nalazimo još kod Platona (428–348 p. n.e.):

„A prvi korak je uvek ono što je najvažnije, naročito kada se bavimo mladim i nežnim bićima. Ovo je period kada se ona oblikuju i kada svaki uticaj koji ostvarujemo na njih ostavlja trajni trag” (citirano u Clarke & Clarke, 2000:11).

Ova ideja je snažno uticala i na Džona Loka (John Locke, 18. vek) koji je smatrao da je dete „tabula rasa”, ali i na čitav niz uticajnih pedagoga i reformatora predškolskog vaspitanja u potonjim vekovima.

Krajem 19. veka sprovode se u području nauka prva detaljna sistematska posmatranja razvoja dece, uključujući istraživanja Darvina (Darwin) i ova oblast istraživanja uskoro postaje čvrsto utemeljena u nauci i sve uticajnija tokom 20. veka. U udžbenicima dominira nekoliko ključnih teoretičara, među kojima su Pijaže, Bruner i Vigotski, a njihov rad je direktno uticao na čitav spektar programa i pedagoških pravaca (opšti pregled i najnoviji kritički osvrt na pristup razvojne psihologije videti u MacNaughton, 2003).

Ako zanemarimo specifičnosti pojedinih razvojnih teorija, razvojna perspektiva obuhvata sledeće postavke (koje su većim delom nesporne):

- Fizičko, mentalno, socijalno i emocionalno funkcionisanje male dece se razlikuje od funkcionisanja starije dece i odraslih i obuhvata karakteristične faze, stadijume i prekretnice u razvoju;
- Od najranijih uzrasta pa do školskog uzrasta (u savremenim društvima) odvijaju se brojne progresivne transformacije u fizičkim, mentalnim, kognitivnim i socijalno-emocionalnim kompetencijama dece. Ove promene se ispoljavaju kroz ovladavanje novim veštinama i sposobnostima, kroz načine na koje dete uspostavlja odnose, komunicira, uči ili se igra;
- Rano detinjstvo je životno doba kada ljudska bića najviše zavise od sigurnih i responsivnih odnosa sa drugim ljudima (odraslima, braćom i sestrama, vršnjacima). Ovi odnosi su neophodni ne samo da bi se obezbedio njihov opstanak, već i emocionalna sigurnost, socijalna integracija i razvoj kognitivnih i kulturnih kompetencija;
- Razvoj male dece je posebno osetljiv na negativne uticaje rane nehranjenosti, zanemarivanja, neodgovornog roditeljstva, neprimerenog postupanja i narušenih odnosa;
- U slučaju kada deci nisu zadovoljene osnovne potrebe, kada su maltretirana ili zlostavljana, posledice se često osećaju tokom čitavog detinjstva, ali i u odraslom dobu;
- Dok se rani razvoj odvija prema univerzalnim opštim principima, kontekst u kome se dete razvija, njegova iskustva kao i putevi razvoja veoma mnogo variraju i zavise, pre svega, od individualnih kapaciteta i potreba malog deteta, pola, etničke i kulturne pripadnosti, kao i ekonomskih, društvenih i kulturnih okolnosti u kojima ono živi.

Saznanja do kojih se došlo na osnovu istraživanja u razvojnoj psihologiji već dugo su najznačajnija polazna osnova za razvijanje teorija i argumentacije o važnosti predškolskog vaspitanja, ali su isto tako i izvor kontroverzi vezanih za društvenu brigu i vaspitanje male dece.

U uslovima ubrzane industrijalizacije i urbanizacije, koje je pratilo uspostavljanje obaveznog obrazovanja u zapadnim društvima, znanja o sposobnostima i potrebama dece na određenom uzrastu, postala su neophodna kako u obrazovanju budućih vaspitača i ostalih profesionalaca koji se bave decom, tako i u izradi savetodavnih priručnika za roditelje (Walkerdine, 1984; Rose 1985; Woodhead, 2003). Fokus na prepoznavanju i zadovoljavanju potreba male dece, zasnovan na saznanjima i istraživanjima razvojne psihologije, ispoljava se kroz zalaganja za rano obrazovanje i učenje (u okviru jasli, vrtića...) koje treba da bude spontano, holističko, usmereno na dete i zasnovano na igri. Jedna od i danas aktuelnih debata u politici ranog obrazovanja započela je još tokom prvih decenija 20. veka, kada su se u Britaniji zastupnici interesa male dece zalagali za obrazovanje u vrtiću koje odgovara razvojnim potrebama dece, protiveći se formalnim nastavnim metodama i naglasku na razvijanju veština numeričke i jezičke pismenosti koji je bio dominantan u osnovnim školama tog vremena. Rasprava o ranom detinjstvu kao posebno važnoj fazi u razvoju deteta podjednako je aktuelna danas, kao i pre jednog veka, i ispoljava se kroz promovisanje „razvojno primerenih” politika i praksi (Bredekamp & Copple (1997), kao i izbegavanje razvojnih rizika sa kojima se suočavaju deca u uslovima „požurivanja deteta” (Elkind, 1981). Još jedna, podjednako dugotrajna rasprava odnosila se na emocionalne potreba male dece, kao i značaj ranog afektivnog vezivanja i adekvatne brige o deci izvan porodice – u predškolskim ustanovama ili sa osobom van porodice koja čuva decu. Veliki broj istraživanja na ovu temu oslanjao se na studije o deci u uslovima odrastanja tokom Drugog svetskog rata, u ustanovama stacionarskog tipa kao što su sirotišta ili bolnice. Ova istraživanja su povezana sa konceptom „lišenosti materinske brige” i radovima na temu ranog afektivnog vezivanja (Bowlby 1953; Ainsworth et al. 1978; recenzija Schaffer 1996). Briga o dobrobiti male dece u institucionalnom okruženju prerasla je u mnogo širu raspravu o ulozi žena u porodici i ekonomiji (npr. Singer, 1992; 1998). Nije jasno u kojoj meri su ova istraživanja uticala na politike o društvenoj brizi i predškolskom vaspitanju, a u kojoj meri su samo pojačala suprotstavljena stanovišta, naročito ako se ima u vidu da je zabrinutost za dobrobit male dece bila izražena mnogo više u nekim evropskim zemljama (npr. u Velikoj Bri-

taniji) u odnosu na druge (npr. u Švedskoj) u kojima se na predškolske ustanove gledalo kao na pozitivno iskustvo za decu i roditelje.

Iako ova rasprava više nije tako polarizovana kao u prošlosti, i iako se u njoj sve više uzima u obzir da je briga o deci na globalnom nivou veoma različito uređena, pitanje razvojno primerene prakse i kvaliteta predškolskog vaspitanja i dalje je u fokusu istraživanja i obrazovne politike, naročito kada su u pitanju deca najranijih uzrasta (npr. Belsky 2001; 2003).

I dok su podele između kognitivnog/obrazovnog i socijalnog/emocionalnog razvoja dece koje postoje u teoriji, istraživanjima i politici u izvesnoj meri veštačke, one same po sebi postaju značajna tema tokom poslednjih decenija 20. veka izražene kroz zabrinutost zbog fragmentiranosti politike i podvojenosti servisa u mnogim zapadnim zemljama, na centre i programe za brigu i negu dece i programe obrazovanja, i nastojanja da se obezbedi njihova integracija i koordinacija različitih usluga i programa. I u vezi sa ovim pitanjem su skandinavske zemlje ponudile alternativni model integrisanih programa brige o deci i obrazovanja i profil „socijalnog pedagoga” kao profesionalne uloge kroz koju se objedinjuje multifunkcionalnost predškolskog vaspitanja (Moss i Petrie, 2002).

Kritičan ili osetljiv period?

Istraživanja koja ističu formativni značaj ranog detinjstva ceo jedan vek su presudno uticala na razvoj politike brige o deci i predškolskog vaspitanja. Ona su doprinela pokretanju pitanja u kojoj meri su godine ranog detinjstva „osetljiv”, a u kojoj meri „kritičan” period razvoja. To je pitanje do koje mere iskustva u ranom detinjstvu imaju odlučujuć i nepovratni uticaj na budućnost dece (Schaffer, 2000; Clarke & Clarke, 2000). Ukoliko je njihov uticaj toliko snažan, onda su posledice neadekvatne zaštite i brige o deci pogubne kako za pojedinca, tako i za društvo i politike društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja bi morale da to uzimaju u obzir. Ova rasprava je prisutna u studijama o uticaju ekstremnog zanemarivanja, zlostavljanja i drugih nepovoljnih

okolnosti i evaluacijama uticaja intervencija na različitim uzrastima, sa ciljem da se postigne „reverzibilnost” ili da se na neki drugi način utiče na suzbijanje posledica ranih negativnih iskustava.

Pregled koji dajemo u najvećoj meri se odnosi na psiho-socijalne dimenzije negativnih iskustava u ranom detinjstvu. Međutim, važno je naglasiti da se i rani rizici po zdravlje – poput bolesti i neuhranjenosti, negativno odražavaju na fizički rast, kognitivne sposobnosti i postignuća u školi; kao i da su integrisani programi brige, nege i vaspitanja osnovno sredstvo u prevenciji ovih rizika i ublažavanju njihovih dugoročnih posledica (Pollitt et al, 1990). U okviru ovih programa deca dobijaju adekvatnu negu, a njihovi roditelji informacije i podršku. I pored toga, u različitim kontekstima siromaštva, rizici po psiho-fizički i socijalni razvoj se mogu ponovo javiti i imati dugoročne efekte.

Ovi rizici su evidentni kod male dece koja su lišena adekvatne roditeljske brige i odrastaju u institucionalnom okruženju niskog kvaliteta. Decenije istraživanja dale su nesporne dokaze o tome da deca u takvom okruženju značajno kasne u razvoju i imaju emocionalne poteškoće i poremećaje.

Međutim, studije koje su usledile i u kojima su učestvovala deca koja su prebačena u pozitivno okruženje, kod hraniteljskih i usvojiteljskih porodica, pokazuju optimističniju sliku. Ove studije su pokazale dosledno poboljšanje u socijalnom, emocionalnom i intelektualnom funkcionisanju dece. Tako na primer, jedna studija o deci iz institucija koja su usvojena na uzrastu od dve do sedam godina, ubedljivo pokazuje da deca uspostavljaju afektivno vezivanje za roditelje-usvojitelje i na mnogo kasnijem uzrastu od onog koji se u dominantnim teorijama tog vremena smatrao kritičnim periodom. Studija je pokazala poboljšanje i u kognitivnom i socijalnom funkcionisanju dece. I pored toga, ostali su problemi u vezi sa socijalnim prilagođavanjem dece, koji su se ogledali u njihovoj tendenciji da budu previše emotivna, pa čak i neselektivna u odnosima sa odraslima, ali i u tome što su češće imala teškoće u odnosima sa vršnjacima u odnosu na kontrolnu grupu dece u studiji koju su činila deca koja nisu usvojena (Tizard, 1977).

Novije studije o deci koja su najranije godine života provela u sirotištima u Rumuniji tokom ‘80-tih godina, koju su kasnije usvojile

britanske porodice, pružaju dodatni uvid u „delimičnu istinitost” hipoteze o kritičnom periodu razvoja. Ove studije su omogućile poređenje ishoda po decu koja su usvojena pre navršene druge godine života sa ishodima po decu koja su usvojena na kasnijem uzrastu, i pokazale da su sva deca bez obzira na uzrast ostvarila poboljšanje, ali da je ranija intervencija, na uzrastu do dve godine, dovela do toga da deca mnogo brže i potpunije nadoknade propušteno (Rutter et al, 1998).

Ključna poruka za politiku koja se tiče ranog detinjstva bi bila: rana intervencija je najbolja, ali (gotovo) „nikad nije prekasno” za intervenciju.

Implikacije neuronauke

Poslednjih decenija je napredak u neuronaukama doveo do konačne potvrde naučnih postavki da su rane godine života osetljiv, odnosno „udarni period” za razvoj deteta (Shonkoff & Phillips, 2000). Na primer, u često citiranom članku *Newsweek-a*, izneta je dramatična tvrdnja:

„Mozak novorođenčeta se sastoji od trilion neurona... Iskustva u detinjstvu određuju koji će se neuroni koristiti i povezivati u neuronska kola u mozgu. Neuroni koji se ne koriste mogu ga odumru” (Begley 1996, preuzeto sa <http://web.worldbank.org>).

Osnovne činjenice su ubedljive. Ljudski mozak raste najbrže tokom prenatalnog perioda i prvih nekoliko godina života dostižući za šest meseci 50 % ukupne težine, a do osme godine života 90 % ukupne težine mozga kod odraslog čoveka. Tokom ranih godina života, odvija se brz fizički rast dece, ali je proces fizičkog sazrevanja mnogo duži u poređenju sa promenama koje se dešavaju unutar nervnog sistema (Rutter & Rutter, 1993). Najraniji meseci života su i period najbržeg formiranja sinapsi – odnosno izgradnje gustih mreža koje povezuju neurone i od kojih zavisi kortikalna aktivnost. Gustina neuronske mreže se u najvećoj meri povećava u periodu između rođenja i prve i druge godine života (kada je za 50% veća nego kod odraslih osoba), dok postepeno opada u periodu od 2. do 16. godine. Popularne interpretacije

ovih saznanja prevazilaze naučne dokaze, i često koriste formulacije tipa „ono što se ne koristi propada” (*Use it – or lose it!*).

Pretpostavljalo se, na primer, da je gustina neuronske mreže pokazatelj inteligencije i da maksimalna stimulacija deteta dovodi do optimalnog povezivanja neurona, što znači da će neuronske veze ostvarene u najranijim godinama života ostati „čvrste veze” za ceo život (Bruer, 1999). Međutim, sva ova pitanja, kao i hipoteza o neuropsihološkim dispozicijama potrebnim da bi dete ostvarivalo emocionalne veze i usklađene interpersonalne odnose (npr. Schore, 2000) i tvrdnje o posledicama zlostavljanja i trauma na mozak deteta (Teicher, 2002) zahtevaju dalja istraživanja.

Istraživanja ranog razvoja mozga naročito su važna jer su skrenula pažnju na značaj prenatalnog perioda i najranijih meseci i godina života, i ukazala da su adekvatna ishrana, responsivna briga i podržavajuće okruženje od suštinske važnosti u periodu uzastopnih kvalitativnih promena u razvoju. Dok obrazovne politike koje se odnose na rano detinjstvo prioritet daju uzrastu iznad 3 godine, saznanja iz neuronauka ukazuju na potrebu za sveobuhvatnom strategijom nege i vaspitanja na najranijim uzrastima, usmerenom na dobrobit dece i porodica i pre rođenja deteta. Još uvek ne znamo kakve će implikacije imati saznanja iz ove relativno nove oblasti istraživanja. Debata, koja je u toku, bavi se između ostalog i pitanjem da li su za sazrevanje nervnog sistema deteta potrebni specifični inputi iz okruženja zarad njegovog optimalnog razvoja. Najnovije teorije počivaju na dokazima koji proizilaze iz istraživanja sa ljudima i životinjama o uticaju senzornih oštećenja na neurološki razvoj. Tako je, na primer, vizuelnom korteksu za normalno funkcionisanje neophodna izloženost odgovarajućim vizualnim stimulacijama. Slično tome, argumentuje se da je i delovima mozga koji su zaduženi za socijalno, emocionalno i kognitivno funkcionisanje neophodna specifična stimulacija, a pre svega iskustva rane interakcije koja se obezbeđuju kroz senzibilno roditeljstvo i koja postaju osnova za bazično vezivanje, komunikaciju i učenje. Međutim, saznanja iz drugih nauka koje se bave istraživanjem ljudskog razvoja, a naročito studije o rezilijentnosti ukazuju na to da ne postoje specifikovani preduslovi za adaptivno funkcionisanje

čoveka. Ako bismo želeli da izvedemo krajnje jednostavan zaključak, na isti način na koji je za fizički razvoj potrebna raznovrsna i uravnotežena ishrana, tako su i za neurološki razvoj potrebni stimulansi koji proizilaze iz bezbednog i podsticajnog okruženja, adekvatne i usklađene brige, a ne postoje opštevažeći i precizni „recepti”. Čini se da se optimalan ljudski razvoj može postići u okviru različitih porodičnih okolnosti, različitih programa predškolskog vaspitanja i pristupa učenju i podučavanju:

„Deci nisu potrebna krajnje specifikovana, pažljivo odabrana iskustva da bi dostigla nivo razvoja karakterističan za ljudsku vrstu... Kritični periodi zapravo ne govore o tome kako bi trebalo da osmislimo predškolski program..., kako da biramo igračke, tempiramo časove muzike ili kako da uspostavimo politiku društvene brige o deci” (Bruer, 2004, str. 428).

Potrebna su dalja istraživanja kako bismo odredili granice u pogledu onoga što se smatra „uravnoteženom ishranom” sa aspekta psihosocijalnog razvoja, koja u svakom slučaju moraju da uzmu u obzir individualne razlike kod dece, kao i kulturološke razlike u očekivanjima u pogledu njihovog razvoja.

I dok se trenutno u promovisanju neuroloških saznanja na veliko koristi grafički, relativno pojednostavljen, prikaz moždanog razvoja na ranim uzrastima, ostaje otvoreno pitanje koliki je stvarni doprinos i uticaj neuronauke na politike brige o deci i vaspitanje u korist dece i njihovih porodica. Tako se, na primer, u dokumentu *The State of the World's Children* (UNICEF, 2001) iznosi tvrdnja: „... pre nego što mnogi odrasli i shvate šta se dešava, ćelije mozga novorođenčeta se već uveliko razmnožavaju, sinapse pucketaju i uspostavljaju se obrasci života... Izbori i akcije preduzete u ime deteta tokom ovog kritičnog perioda utiču ne samo na to kako se dete razvija, već i na to kako zemlja napreduje” (UNICEF, 2001: 14).

Nekoliko strana kasnije, izlaganje postaje još živopisnije u diskusiji o posledicama koje na malu decu ostavljaju vanredna stanja, raseljavanje i situacije koje slede nakon konflikta: „...samo nekoliko sinapsi se pali, dok se ostatak mozga isključuje. Na ranom uzrastu isključivanje delova mozga usporava njegov razvoj” (UNICEF, 2001: 9).

Vreme ranjivosti i otpornosti

Srećom po ljudsku vrstu, kao i budućnost dece koja se suočavaju sa nedaćama i traumama, mozak malog deteta obično se ne „isključuje” i njegov razvoj se obično ne „usporava” (ni bukvalno ni metaforički), izuzev samo na kratko ili pod najekstremnijim okolnostima kod dece koja su najugroženija. Postoji mnoštvo dokaza o višestruko štetnim posledicama po dobrobit dece, koje nastaju u uslovima materijalne lišenosti, prekinutih, poremećenih ili nasilnih odnosa, konflikata, raseljavanja i prisilnih migracija. Međutim, sve je više istraživača koji smatraju da ovako uopštene tvrdnje daju nepotpunu sliku o uticaju nepovoljnih okolnosti na živote dece, zato što se olako prelazi preko značajnog broja male dece koja ostvaruju napredak uprkos nedaćama (npr. Masten, 2001; Luthar, 2003). Koncept rezilijentnosti (odnosno otpornosti) opisuje kapacitet dece koja su u stanju da se uspešnije nose sa stresom u situacijama u kojima bi njihovi vršnjaci bili mnogo ranjiviji. Individualni kapaciteti deteta – temperament, snalažljivost, fleksibilnost, uzrast i zrelost, socijalne kompetencije..., pomažu deci da se nose sa teškim životnim okolnostima. Deca mlađeg uzrasta, kao i deca slabijeg opšteg zdravlja i otpornosti su mnogo ranjivija. Pored toga, u longitudinalnim studijama, identifikovani su i tzv. „zaštitni faktori” u dečjem okruženju koji pomažu maloj deci da se nose sa teškim situacijama, poput podrške roditelja, vaspitača i drugih odraslih koji su značajni za dete, podrške vršnjaka... U pogledu implikacija ovih saznanja na politiku društvene brige o deci, jasno je da predškolsko vaspitanje kao deo sveobuhvatnog sistema podrške deci i porodici, može da bude značajan „zaštitni faktor” koji pomaže deci, njihovim roditeljima i starateljima da se uspešnije nose sa nedaćama. Po istoj logici, odsustvo zaštitnih faktora može da pojača rizike po dobrobit male dece. Na primer, u situacijama kada su deci uskraćene mogućnosti predškolskog vaspitanja, ili kada su deca i njihove porodice žrtve socijalne isključivosti ili diskriminacije – u odnosu na pol deteta, etničku pripadnost, njegove posebne potrebe... Ove studije ukazuju na opštu rezilijentnost tokom razvoja, kao i na postojanje prostora da se negativne posledice uslovljene životnim nedaćama ublaže. Ovakva shvatanja daju optimističniju sliku ranog detinjstva, naglašavajući u isto vreme, i potrebu za

ranom intervencijom (po mogućstvu i ranom prevencijom), kao najboljom osnovom za dugoročno ostvarivanje dobrobiti dece (France i Utting, 2005). Ona daju i okvir za razvijanje politike u kojoj se prepoznaju kako „zaštitni faktori” tako i „faktori rizika” u ranom detinjstvu, ali i prepoznaju deca koja su najviše izložena riziku – zbog nedostupnosti „zaštitnih faktora” u okruženju, individualne ranjivosti deteta usled lošeg zdravlja, slabih socijalnih kompetencija, zanemarivanja ili zlostavljanja... Ova paradigma se može primeniti na čitav niz nedaća sa kojima se suočava dete, uključujući prirodne katastrofe, siromaštvo i raspad porodice, HIV/AIDS... Programi predškolskog vaspitanja mogu biti „zaštitni faktor” koji je od presudnog značaja. Politika kojom se uređuju ovi programi, od suštinske je važnosti kako bi se obezbedila zaštita dece koja su izložena riziku od zlostavljanja i podrška roditeljima i starateljima dece koja se suočavaju sa teškim životnim okolnostima.

II. POLITIČKA I EKONOMSKA PERSPEKTIVA

Kompenzatorna funkcija predškolskog vaspitanja i izjednačavanje obrazovnih mogućnosti

Područja istraživanja i teorijske postavke koje su ukratko predstavljene u prethodnom poglavlju, daju kako teorijsku, tako i empirijsku osnovu za specifičnija istraživanja politike brige o deci i vaspitanja dece na ranim uzrastima. Mnoge od njih su se odnosile na direktno testiranje hipoteze da se intervenisanjem tokom kritičnih, ili makar formativnih godina detinjstva, mogu nadoknaditi nedostaci, izjednačiti mogućnosti i omogućiti povoljan start za decu koja odrastaju u siromaštvu i drugim nepovoljnim okolnostima. Vizija obrazovanja koja počiva na ovoj hipotezi, naročito se razvijala u okviru programa Head Start koji je pokrenut 1964. godine u Sjedinjenim Američkim državama u okviru programa „Borbe protiv siromaštva”. U ovom programu eksplicitan cilj je bio da se kroz ranu intervenciju postigne društvena i ekonomska promena:

„Nastojali smo da promenimo siromašne kako bi postali nezavisna ljudska bića” (Sardžent Šriver, direktor Kancelarije za ekonomska pitanja, Woodhead, 1985).

Priprema za školu, izjednačavanje mogućnosti i promovisanje socijalne pravde se često navode kao osnovni argumenti za predškolsko vaspitanje (Myers, 1992) i polazna su osnova za mnoge programe (npr. Sure Start u Velikoj Britaniji).

Autori Head Start programa su ‘60-ih godina prošlog veka bili pod uticajem teorija koje su dovele u pitanje ukorenjena uverenja o

naslednim sposobnostima i klasnim i rasnim razlikama, i ukazivale na formativni značaj ranog detinjstva (Hunt, 1961). Dodatno ih je provocirala perspektiva preventivne medicine u kojoj je dokazano da rana intervencija doprinosi iskorenjivanju bolesti, pa se na rano obrazovanje gledalo kao na „pelcovanje protiv neuspeha”. Konačno, vizija Head Start programa počivala je i na veri u moć nauke da doprinese socijalnim promenama:

„Pretpostavka tog vremena je bila da rezultati naučnog istraživanja i evaluacije mogu biti do te mere precizni, da omoguće naučnicima da odrede u koje programe i politike вреди ulagati državna sredstva i energiju građana. Dokazane modele bi trebalo opisati, diseminirati i doslovno reprodukovati” (Schorr 2004: xvii).

Evaluacija dugoročnih ishoda rane intervencije

Ispostavilo se da je utvrđivanje dugoročnih ishoda Head Starta programa bilo daleko nedostižnije nego što su to pioniri ovog programa na početku zamislili (Bronfenbrenner 1974), iako najnovije studije daju ohrabrenje pokazujuću opipljive i dugoročne koristi od ovog programa (Currie & Thomas, 1995; Currie 2001; Zigler i Styfco 2004).

Najuticajniji naučni dokazi ne proističu iz evaluacija samog Head Start programa, već iz pažljivo kontrolisanih eksperimentalnih evaluacija pojedinih modela kompenzatornih programa. Početkom '80-tih godina prošlog veka, meta-analiza dobro osmišljenih, eksperimentalnih evaluativnih projekata u SAD (Consortium for Longitudinal Studies, 1983) je dala ubedljive dokaze o pozitivnim ishodima ovih programa (Woodhead 1988), a iz nekoliko dugoročnih istraživanja su proistekli podaci značajni za razvoj obrazovne politike (Campbell & Ramey, 1994). Jedna od pomenutih studija postala je simbol argumentacije zasnovane na podacima istraživanja o važnosti predškolskog vaspitanja i njen uticaj daleko je nadmašio specifični politički kontekst u kome je ona pokrenuta. Studija o High/Scope Perry programu rađena

je na relativno malom uzorku od 123-oje afričko-američke dece koja su početkom '60-ih godina prošlog veka odrastala u blizini Detroita u SAD-u. Kredibilitet ove studije zasnovan je na činjenici da je postavljena kao eksperimentalno istraživanje sa slučajnim uzorkom od 58-oro dece koja su bila obuhvaćena visokokvalitetnim programom predškolskog vaspitanja. Ova studija je pokazala iznenađujuće dugoročne efekte programa, kao što su niža stopa napuštanja školovanja, veća obrazovna postignuća, niži procenat učenika koji su upućeni u specijalne škole, kao i niža stopa učestalosti kriminala među ovom decom u poređenju sa kontrolnom grupom. Visok stepen zadržavanja uzorka (srednji gubitak uzorka je oko 5%) i longitudinalno praćenje učesnika skoro 40 godina čine ove rezultate još ubedljivijim (Weikart et al. 1978; Schweinhart et al. 1993; Schweinhart, 2003).

Rezultati High/Scope studije, kao i ostalih eksperimentalnih evaluacija, pokazuju šta se može postići dobro planiranom intervencijom. Međutim, ova studija ne garantuje da će se isti rezultati postići i u nekom drugom političkom kontekstu i drugačijoj predškolskoj ustanovi. Zagovornici investiranja u predškolsko vaspitanje nisu uvek prepoznali ograničenosti zaključaka ovih studija, u smislu da se iz eksperimenta relativno malih razmera ne mogu izvesti neki opšti zaključci čak i unutar SAD-a, a pogotovu ne na globalnom nivou (Woodhead 1985; Halpern & Myers 1985). Najveću pažnju treba posvetiti pitanju kvaliteta programa, odnosno u kojoj meri se specifični uslovi High/Scope Perry projekta mogu ponoviti. Ovaj projekat je bio koncipiran tako da su deca tokom dve godine pohađala poludnevni program predškolskog vaspitanja, uz nedeljne kućne posete vaspitača u trajanju od 90 minuta. Po postavljenim standardima programa obrazovanje vaspitača je bilo na master nivou, a svaki vaspitač je bio zadužen za šestoro dece (Schweinhart et al. 1993). Ispunjavanje karakteristika jednog ovako intenzivnog visokokvalitetnog programa predškolskog vaspitanja je neophodan, ali ne i dovoljan uslov za dugoročne pozitivne ishode.

Program predškolskog vaspitanja je društvena intervencija čiji uspeh zavisi od određenih karakteristika i uspostavljenih odnosa između dece, vaspitača, porodice i zajednice tokom dužeg vremenskog perioda. Meta-analiza studija evaluacije potvrđuje da se efekti programa u naj-

većem broju slučajeva ne ispoljavaju kroz trajno povećanje inteligencije kod dece (Barnett, 2004). Zapravo, inicijalna povećanja inteligencije imaju tendenciju da se postepeno gube. Umesto toga, rezultati studija ukazuju na složenije transakcione procese – napredak u sposobnostima i motivaciji dece je bio podsticaj za roditelje da pruže deci veću podršku, kao i za učitelje da povećavaju očekivanja u odnosu na decu na početku osnovne škole (ili ako se pozovemo na temu narednog poglavlja: uvećani „društveni kapital” važan je podjednako kao i „ljudski kapital” za stvaranje jednakih mogućnosti, „izjednačen početak” ove dece).

Ono što je takođe verovatno je da su dugoročni efekti programa jednim delom pojačani promenom postojeće prakse društvenog raslojavanja karakteristične za sistem školstva u SAD-u ‘70-ih godina XX veka. Jedan takav primer je praksa upućivanja crnačke dece iz ugroženih društvenih grupa u „specijalna odeljenja”. Na njih se gledalo kao na decu sa nižim sposobnostima i potencijalima, što je u velikoj meri doprinosilo njihovim niskim postignućima u školi. Deca koja su prethodno pohađala program predškolskog obrazovanja više su „obećavala” i uspevala su da ostanu u glavnim tokovima (Woodhead 1988; 1990).

Implikacija je da rezultate eksperimentalnih studija, odnosno utvrđene efekte programa ranog obrazovanja treba interpretirati uzimajući u obzir životni kontekst. Sveobuhvatni pristup u ovim istraživanjima uzima u obzir ne samo razvoj sposobnosti deteta na različitim uzrastima i u različitim fazama razvoja, već i porodično i školsko okruženje i praksu kroz koje se te kompetencije prepoznaju i usvajaju ili ne usvajaju, u zavisnosti od slučaja do slučaja. Drugim rečima, implikacije za politike koje se zasnivaju na ovoj liniji istraživanja, ne odnose se samo na pitanje spremnosti dece za školu, već i na pitanje spremnosti škola za decu (Myers & Landers 1989).

Dokaze o tome da školsko iskustvo može pojačati odnosno umanjiti efekte predškolskog programa pružaju podaci iz longitudinalnih studija koji pokazuju da se dobiti od Head Start programa mnogo brže gube kod crnačke dece nego dece belaca koja su učestvovala u ovom programu, jer crnačka deca češće pohađaju škole nižeg kvaliteta (Currie, 2001). Malo je verovatno da i jedan visokokvalitetan program predškolskog vaspitanja, sa najboljim resursima, može dovesti do dugoročnih pozitivnih ishoda za decu ukoliko ona nastave svoje obrazo-

vanje u osnovnim školama sa lošim resursima, u kojima se nastava odvija u velikim razredima, od strane neadekvatno obučениh nastavnika i u kojima su uobičajeni obrasci slaba postignuća učenika, ponavljanje razreda i napuštanje školovanja. To ukazuje na važnost integrisanih politika i strategija finansiranja vaspitanja na ranim uzrastima u okviru sveobuhvatne politike unapređivanja sistema osnovnog obrazovanja i usluga namenjenih deci.

I da rezimiramo, treba biti oprezan pre nego što se pretpostavi da će određeni modeli programa koji daju dugoročne efekte nužno dovesti do istih rezultata ukoliko se primene na širem planu.

Čak i u SAD-u, jedna podjednako rigorozna eksperimentalna studija, Abecedarian studija (Campbell & Ramey, 1994), nije uspela da potvrdi dugoročne efekte na smanjivanje stope kriminala do kojih se došlo u studiji o efektima High/Scope programa (Schweinhart, 1993; Penn et al, 2006). Specifični ishodi programa vaspitanja na ranim uzrastima iz eksperimentalnih studija se ne mogu generalizovati. Skup efekata jednog programa se ne može odvojiti od istorijskog i kulturnog konteksta u kom je program realizovan, pa ga je potrebno i razumeti unutar tog konteksta. Međutim, to nipošto ne umanjuje težinu dokaza o kvalitetu realizovanih programa. Danas nam je dostupan veliki broj kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja koja su obuhvatila širok spektar porodičnih (home based) i institucionalnih predškolskih programa u različitim zemljama. Rezultati ovih istraživanja pokazuju značajne efekte programa – npr. u Turskoj (Kagitcibasi et al, 1995), Češkoj (Havlinova et al, 2004), na Novom Zelandu (Wylie & Thompson, 2003) i Velikoj Britaniji (Sylva et al, 2004). To pokazuju i rezultati međunarodne IEA studije (Montie, 2005; Montie et al, 2006). Kratak pregled ovih istraživanja može se naći u Browning (2006).

Rano detinjstvo i ljudski kapital

Istraživači efekata High/Scope programa su među prvima prepoznali da njihova ciljna grupa ne obuhvata samo obrazovnu zajednicu i da njihova strategija komunikacije treba da uzme u obzir i konzervativniju političku klimu u odnosu na klimu koja je postojala u vreme

pokretanja Head Start programa. Zato su podaci formulisani jezikom razvojne psihologije, socijalne reforme i jednakih šansi počeli da se prevode na jezik ekonomije, ljudskog kapitala i ostvarene dobiti od investicija. U inicijalnoj ekonomskoj analizi iz 1982. godine se pokazalo da bi se kroz High/Scope program ostvarila dobit od 400% u odnosu na inicijalno ulaganje kroz smanjenu potrošnju na specijalne programe obrazovanja, maloletničko pravosuđe, usluge socijalne zaštite... (Breedlove i Schweinhart 1982). Najnovije praćenje eksperimentalne i kontrolne grupe do 27. godine je pokazalo da su deca koja su učestvovala u predškolskim programima kao odrasli imala veća mesečna primanja, da je veći broj njih posedovao sopstveni stambeni prostor i da je mali broj njih koristio usluge socijalne zaštite. High/Scope studija je iznela i još jednu fascinantnu analizu dobiti i troškova, po kojoj je društvo za svaki uloženi dolar u predškolski program uštedelo 7.16 dolara (Barnett, 1996; Schweinhart, 2003). Druge studije u SAD-u su isto tako ponudile svoje procene odnosa dobiti i troškova, poput Abecedarian programa i Chicago Child Parent Centers (sistematičan pregled u Penn et al, 2006).

Shvatanje po kome se rano detinjstvo sagledava kroz model ljudskog kapitala je široko zastupljeno u međunarodnim inicijativama koje se odnose na politiku brige i vaspitanja na ranim uzrastima, a naročito u programu Svetske banke (Penn, 2002a). Na vebsajtu Svetske banke je grafički predstavljen linearni odnos između investiranja u ljudski kapital u ranom detinjstvu i stopa zarade, pri čemu su dobiti značajno veće od troškova. Grafikon takođe prikazuje i progresivno opadanje dobiti ukoliko se investira na kasnijim uzrastima.

„Zdrav kognitivni i emocionalni razvoj tokom ranih godina vodi opipljivoj ekonomskoj dobiti. Rane intervencije kao preventivna mera dovode do većih dobiti nego pružanje korektivnih usluga kasnije u životu. Mere koje teže da kompenzuju deficite nastale tokom ranog detinjstva su mnogo skuplje nego inicijalne investicije na ranim uzrastima.” (<http://web.worldbank.org>)

Isti vebsajt nudi i „ECD kalkulator” („kalkulator predškolskog vaspitanja”) koji je razvio Institut za međunarodni razvoj iz Amsterdama

(Van der Gaag, 1996) i koji omogućava donosiocima politika i rukovodiocima programa da izračunaju ekonomske dobiti od ulaganja na ranim uzrastima.

Ljudski kapital, etika i politika

Što se više obrazovna politika zasniva na analizi dobiti i troškova – što je ubedljiva, ali i visokorizična strategija – to će se sve više povećavati i očekivanja od programa vaspitanja na ranim uzrastima, koja se vrlo verovatno neće ostvariti u praksi, čak i kada su u pitanju programi velikog obuhvata i sa odgovarajućim resursima. Tako je, na primer, detaljna studija dugoročnih efekata Head Start programa navela jednog kritičara na zaključak o skromnom (ali i dalje pozitivnom) efektu programa velikog obuhvata, poput Head Start-a. Po njegovom mišljenju, ovi programi mogu da nadoknade samo 40–60% uložениh sredstava (Currie 2001). Ovako relativno mali povraćaj sredstava može da izgleda razočaravajuće unutar ekonomskog okvira, ali ljudski kapital nije jedina, niti nužno najadekvatnija, polazna osnova za definisanje politike brige i vaspitanja na ranim uzrastima, naročito u globalnom kontekstu.

Jednim delom, to je pitanje opravdanosti generalizacija, o čemu je već bilo reči – do koje mere se može očekivati da uslovi u kojima je nastala jedna intervencije u ranom detinjstvu i u kojima je ona „dokazana”, mogu da važe za različite kontekste u kojima bi se ona primenila. Osim toga, kao što je već pomenuto, podaci ukazuju da se pozitivni efekti intervencije ne odnose samo na povećan ljudski kapital (npr. veću inteligenciju male dece, komunikacijske i druge kompetencije). Oni se takođe odnose i na socijalni kapital odnosno izmenjen odnos prema društvenom okruženju, mogućnost izbora okruženja i učešća u grupama sa pozitivnim stavovima i očekivanjima. To, u najmanju ruku, zahteva obezbeđivanje adekvatnih usluga, profesionalaca i jednakih resursa za svu decu, a posebno onu koja su u najvećoj meri izložena riziku u ionako osiromašenim zajednicama, kao i obezbeđivanje kontinuiteta u kvalitetu predškolskog i osnovnog obrazovanja. Dostizanje ovog cilja nije ni najmanje jednostavno. Iskustva iz Brazila, na

primer, pokazuju da je Svetska banka promovisala programe vaspitanja namenjene siromašnoj deci daleko nižeg kvaliteta od programa koji bi bili prihvatljivi za bogatije porodice iz iste zajednice (Penn, 2002b:127). Osim toga, mnoge zemlje u razvoju još uvek ne mogu da obezbede opšte osnovno obrazovanje, naročito za devojčice. Čak i onda kada deca imaju pristup obrazovanju, to ne znači da su uslovi u učionicama, nastavni programi i broj zaposlenih dovoljni da se obezbedi kvalitet koji osigurava dugoročne efekte predškolskog programa.

Istraživanja ukazuju na važnost integrisanih programa brige i vaspitanja na ranim uzrastima u okviru sveobuhvatne reforme obrazovnog sistema, usmerene na obuhvat sve dece, a posebno one iz najugroženijih grupa, kao i na važnost posvećivanja pažnje pitanjima prelaska sa jednog na drugi nivo, u cilju postizanja ravnoteže između kontinuiteta i izazova u procesu razvoja. Ova teorijska, ali i tehnička pitanja o proceni potencijala programa u ranom detinjstvu nisu jedina u okviru ove debate. Međunarodne strategije brige i vaspitanja na ranim uzrastima su predmet kritika i preispitivanja zbog toga što podrazumevaju da se norme, ciljevi i očekivanja u odnosu na razvoj male dece, kao i načini podizanja i socijalizacije dece u zapadnim zemljama, mogu primeniti u različitim društvima sa veoma različitim kulturnim tradicijama i praksama vaspitavanja dece (Woodhead, 1996; 2000). Prema ovom stanovištu se, upravo kroz razvojnu psihologiju i metode intervencije na ranim uzrastima, specifične kulturne prakse proglašavaju normama, „naturalizuju” se, a zatim i globalno diseminiraju (Boyden, 1990; Burman 1996). Ovo pitanje je detaljno razrađeno u trećem poglavlju.

Sa etičkog aspekta se mogu uputiti ozbiljne kritike politici društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja koja se zasnova na ideji ulaganja u ljudski kapital. To se posebno odnosi na instrumentalni pristup po kome je malo dete prirodni resurs koji treba iskoristiti. Ova instrumentalizacija ranog detinjstva se kombinuje sa sagledavanjem predškolskog vaspitanja kao tehničke strategije usmerene na iskorišćavanje punih potencijala dece. I cilj i strategija su potkrepljeni verovanjem u moć nauke da utvrdi potrebe dece i univerzalni proces razvoja, kao i da definiše obrazovni program i sistem evaluacije koji su odgovarajući za ovaj veliki projekat socijalnog inženjeringa:

II. Politička i ekonomska perspektiva

„Stavljanje tehničkog aspekta prakse u prvi plan, i njeno povezivanje sa visoko instrumentalizovanom racionalnošću nije ništa novo. To je produkt jednog načina razmišljanja, odnosno paradigme čiji uticaj je prisutan već više od dva veka, i u okviru koje se deca vide kao nosioci „spasenja”, idealni objekti tehničke obrade kroz koju ćemo rešavati društvene probleme bez potrebe da se bavimo strukturalnim uzrocima tih problema” (Dahlberg & Moss, 2005: 11).

III. SOCIJALNO-KULTURNA PERSPEKTIVA

Do sada su predmet ovog rada bili pristupi predškolskom vaspitanju koji počivaju na razvojnoj paradigmi, pri čemu je naglasak bio na univerzalnim karakteristikama ranog razvoja, formativnom (i u određenom smislu kritičnom) značaju ranog detinjstva. Pomenute teme imaju jasne političke implikacije, bilo da su one formulisane kao podrška razvoja, promovisanje jednakih mogućnosti za svu decu ili ulaganje u ljudski kapital. U ovom poglavlju ćemo se baviti ostalim uticajnim pristupima u teoriji i istraživanju ranog detinjstva, kao i njihovim implikacijama na razvoj politike predškolskog vaspitanja. Ove pristupe ćemo objediniti pod opštim nazivom „socijalna i kulturna perspektiva”. Jednim delom one su proistekle iz kritike dominantne razvojne paradigme izražene kroz orijentaciju na „razvojno primerenu praksu” (Developmentally Appropriate Practice – DAP).

„Razvojno primerena praksa” u kontekstu

„Razvojno primerena praksa” (developmental appropriate practice – DAP) je bila katalizator značajnih debata o tome šta treba da bude okvir politike i prakse predškolskog vaspitanja. Koncept „razvojno primerene prakse” najeksplicitnije je formulisala Nacionalna asocijacija za obrazovanje male dece iz SAD, 80-tih godina prošlog veka, kao „naučnu odbranu” programa predškolskog vaspitanja zasnovanih na igri (Bredenkampf, 1987).

Koncept DAP najvećim delom odslikava vrednosti koje počivaju na tradicionalnoj usmerenosti predškolskih programa na dete, ojačanom Pijaževom teorijom razvoja, naglašavajući univerzalne stadijume

III. Socijalno-kulturna perspektiva

razvoja, važnost slobodne igre, istraživanje i učenje koje je zasnovano na aktivnostima deteta, kao i usmeravajuću i podržavajuću ulogu obučanih praktičara. Ova, prvobitna formulaciju DAP-a je kritikovana čak i u samim Sjedinjenim državama, pre svega zbog neosetljivosti na kulturnu različitost porodica iz kojih dolaze deca, kao i različitosti u praksama roditeljstva (Mallory & New, 1994). Nakon ovih kritika Nacionalna asocijacija je objavila revidiranu verziju od 12 tačaka, u kojoj 6. tačka glasi: „Razvoj i učenje se odvijaju u različitim društvenim i kulturnim kontekstima koji na njih utiču” (Bredenkamp & Copple 1997).

Nažalost, pretpostavke o tome šta se smatra normalnim razvojem, često se nedovoljno stručno koriste u okvirima međunarodne obrazovne politike i u razvijanju programa obrazovanja. Tako Svetska banka predlaže da se prvih 8 godina života sažme u sedam „razvojnih stadijuma”. U okviru svakog razvojnog stadijuma, deca se opisuju u smislu „onoga šta rade i mogu” i „onoga što im je potrebno”. Na primer, deca uzrasta od 1 do 2 godine „...uživaju u pričama i eksperimentisanju sa predmetima, hodaju stabilno, penju se stepenicama, trče, teže samostalnosti...”, a na uzrastu od 2 do 3.5 godine uključuju se u simboličku igru, interesuju se za sve složenije knjige, pevaju omiljene pesme, rade sa jednostavnim slagalicama...” (www.worldbank.org).

Za stručnjake koji se bave ranim detinjstvom i čiji koreni su u zapadnim kulturnim tradicijama i sistemima vrednosti, ovi stadijumi predstavljaju istine o ranom razvoju koje se uzimaju zdravo za gotovo. Međutim, u stvarnosti, ovi opisi stadijuma razvoja odražavaju pretpostavke specifične za datu kulturu, poput npr. pretpostavke o kućnom okruženju deteta, dostupnosti knjiga i slagalica, ili vrednosti koja se pridaje samostalnosti. Istovremeno, oni sagledavaju decu kao homogenu grupu, isključujući individualne razlike, razlike u odnosu na pol, kao i sve druge aspekte različitosti.

Problem je što ovakva vizija razvoja tokom ranog detinjstva ima malo sličnosti sa realnostima života miliona male dece širom sveta, a još manje odgovara resursima koji su u tim sredinama dostupni za podsticanje njihovog razvoja.

Idealizovane pretpostavke o tome šta čini kvalitetnu sredinu za decu na ranom uzrastu, izražene su u *Skali procene okruženja u pred-*

školskoj ustanovi (Early Childhood Environment Rating Scale, ECERS) (Harms & Clifford 1980), čija upotreba je široko rasprostranjena, uprkos tome što je skala zasnovana na relativno suženim kulturnim pretpostavkama o tome šta se smatra kvalitetom u programima vaspitanja u ranom detinjstvu. Etnografske studije o životu dece u većinskom delu sveta dovode u pitanje ovakve pretpostavke. Etnografske studije o podizanju i vaspitanju dece u drugim kulturama su ukazale na sredine u kojima se vrednost detinjstva posmatra kroz prizmu rane socijalizacije i ekonomskog doprinosa dece, a ne prizmu ostvarivanja ljudskog potencijala kroz obrazovanje (Woodhead, 2003).

Jedan od načina suprotstavljanja idealizovanim univerzalnim razvojnim pretpostavkama i implicitnim „razvojno primerenim praksama” je alternativni koncept „kontekstualno primerene prakse” (contextual appropriate practice – KAP) (Woodhead 1996; 1998). Pružanjem alternativnog koncepta, skreće se pažnja na različita shvatanja prema kojima politike, usluge, obrazovni programi i prakse koje se odnose na rano detinjstvo, moraju da uzmu u obzir kontekste u kojima deca žive, materijalne i kulturne resurse dostupne njihovim roditeljima i zajednici, kao i očekivanja i težnje roditelja i zajednice u odnosu na decu. Komparativna istraživanja ranog razvoja i prakse vaspitanja dece su bila izvorište teorijskih postavki i empirijskih pokazatelja snažnog uticaja kulture i konteksta, na koji je posebno ukazao „Projekat šest kultura” (Whiting & Whiting, 1975). (Najnoviji pregled studija videti u u Gielen & Roopnarine, 2004). Noseći koncept postaje koncept „razvojne niše” kojim se ukazuje na tri komponente okruženja u kome deca odrastaju: fizičko i socijalno okruženje; kulturno oblikovani i regulisani običaji i prakse podizanja i vaspitanja dece; verovanja odnosno „etnoteorije” roditelja, vaspitača i drugih odraslih koji su odgovorni za podizanje i vaspitanje dece. Bronfenbrennerov ekološki pristup takođe ima značajan uticaj na rekonceptualizaciju ranog detinjstva u kontekstu (Bronfenbrenner, 1979). Razvoj deteta je uklopljen u niz sistema koji su u međusobnoj interakciji koji se obično predstavljaju kao niz koncentričnih krugova. Mikrosistemi, koji su najbliži detetu, sastoje se od svakodnevnog okruženja i odnosa koje deca uspostavljaju u okviru porodice, škole i zajednice. Mezosistemi se odnose na međusobne relacije mikrosistema, kao što su odnosi između porodice i škole, roditelja

i nastavnika... Egzosistemi se odnose na snažne uticaje koji indirektno deluju na dete, kao npr. posao roditelja u okviru kojeg se stvaraju re-sursi koji se direktno mogu usmeriti na dobrobit deteta, ali koji utiču i na oblikovanje svakodnevnice brige o deci. I na kraju su makrosistemi i hronosistemi kao medijatori uticaja dominantnih verovanja i vrednosti kojima su mala deca okružena, kao i činjenice da sistemi nisu statični, već promenljivi. Pomenuti koncepti imaju potencijal da obuhvate značaj različitih okruženja i različitih uticaja u životu dece, uprkos tome što predstavljaju pojednostavljene prikaze. Veoma je teško da bilo koji teorijski model obuhvati svu složenost života male dece, uključujući i čitav niz odnosa i uticaja, naročito u okolnostima promena u porodici, urbanizacije i kulturne raznolikosti koja se ogleda u verovanjima, praksama i diskursu ranog detinjstva u okviru jedne zajednice ili čak pojedinačnog okruženja u kome se odrastanje dece odvija.

Postavljanjem koncepta „kontekstualno primerene prakse” nasuprot koncepta „razvojno primerene prakse” skreće se pažnja na ključnu teorijsku raspravu o prirodi razvoja deteta. Dominantna paradigma, koja je predstavljena u prethodnom poglavlju ovog rada, tokom poslednjih decenija dvadesetog veka je u sve većoj meri bila podvrgnuta preispitivanju, kako u okvirima psihologije, u postmodernističkim, društveno-konstruktivističkim teorijama, tako i u studijama o detinjstvu. Posebno se izdvajaju tri ključne teme koje su od značaja za politiku predškolskog vaspitanja: (i) različitosti u ranom detinjstvu; (ii) razvoj kao socijalni i kulturni proces; (iii) rano detinjstvo kao socijalni konstrukt.

Različitosti u ranom detinjstvu

Kao što je već istaknuto, prikazi ‘normalnog’ razvoja deteta nisu uspeli da na adekvatan način obuhvate pitanje različitosti okolnosti u kojima deca odrastaju, upečatljive varijacije u shvatanju i doživljaju detinjstva, kao ni značenje koje ima za svako pojedinačno dete i grupe dece, u odnosu na njihov uzrast, pol, zrelost, društveni status... Komparativne studije donekle nude protivtežu dekontekstualizaciji, idealizaciji i „normalizaciji” prakse dečjeg razvoja (Segall et al, 1990).

Na primer, istraživanja su usmerena na vaspitni stil majki bele rase iz srednje klase, a zapravo je to stil koji je u globalnom smislu atipičan, pa čak i u okvirima samih Sjedinjenih država (Whiting & Edwards, 1988). Ipak, ovaj stil interakcije je postao deo „pravilnog” vaspitanja, kao normalan i zdrav način na koji se odrasli odnose prema deci. I studije razvijanja afektivne veze između majke i deteta ilustruju kako se pojedini, kulturno specifični izrazi univerzalnih procesa koji se tiču uspostavljanja odnosa u ranom detinjstvu, mogu olako generalizovati i steći status „pedagogije” koja ima snažan uticaj na politiku brige o deci i savetovanje roditelja (Singer, 1998). Ograničenja pristupa baziranog na „normalnom” razvoju postaju očigledna kada je u pitanju njihov kapacitet da se prilagode uticaju značajnih društvenih promena na sistem brige o deci. Pandemija HIV/AIDS-a je, na primer, rezultirala time da je gubitak roditelja i/ili braće i sestara, sve više ‘normalna’ karakteristika razvoja miliona dece na svetu, što za posledicu ima oslanjanje na alternativne sisteme brige o deci.

Ilustracije radi, ciljevi zaštite i obrazovanja u ranom detinjstvu obično sadrže pretpostavku da je sve veća samostalnost i autonomija deteta osnovni cilj razvoja, što se potkrepljuje empirijskim istraživanjima o tome kako deca doživljavaju sebe i druge, kako uče o društvenim pravilima koja regulišu porodični život i stiču sposobnosti koje se odnose na prihvatanje društvene perspektive (Dunn, 1988). Pa ipak, socio-kognitivni procesi tumačeni na osnovu istraživanja u samo nekim zemljama, na primer SAD i Velikoj Britaniji, ne ukazuju nužno na pravi put razvoja:

„...klasični prikaz deteta koje razvija svoju autonomiju i samostalnost... se ne može smatrati tačnim opisom razvoja deteta u mnogim kulturnim zajednicama koje ne pripadaju zapadnoj kulturi... Tako na primer u Zinakantanu, u Meksiku prelazak iz perioda odojčeta u period ranog detinjstva nije praćen upornošću dece koja zahtevaju i ističu kontrolu nad toaletom i pokazuju svoje ostale veštine samoposluživanja (opštepoznato ‘Ne, ja to mogu sam’), već je umesto toga okarakterisan oprezom dece koja stiču veštinu navikavanje na toalet i ostalih elemenata brige o sebi imitiranjem uz minimalno dizanje ‘galame’ oko toga” (Edwards 1995, str. 47).

III. Socijalno-kulturna perspektiva

Kagicibasi (Kagiticibasi, 1990; 1996) se bavila ovim pitanjima u kontekstu društvenih promena koje su uticale na decu u Turskoj. Po njenim rečima, savremeno shvatanje razvoja deteta bazira se na individualizmu, isticanju psihološke vrednosti koju dete predstavlja za svoje roditelje, ciljevima socijalizacije koji se odnose na odvajanje i nezavisnost, i stilu vaspitanja koji podstiče autonomiju i socijalni razvoj. Ovo je u oštroj suprotnosti sa osećanjem međuzavisnosti koja je karakteristična za tradicionalna agrarna društva u kojima je poseban naglasak na poslušnosti i u kojima preostaje malo prostora za podsticanje igre, izbora odnosno istraživanja različitih ideja i verovanja. Moglo bi se reći da je za postizanje ciljeva „modernizacije” potrebno što pre usvojiti zapadni model razvoja i podizanja deteta. Međutim, Kagicibasi ukazuje da to ne mora biti neizbežno, kao i da ovaj model ne mora biti najadekvatniji model koji treba slediti. Ona nudi treću perspektivu, koja bolje oslikava iskustva mnogih društava u kojima dete dobija psihološku vrednost, ali u kontekstu porodičnih obrazaca koji i dalje naglašavaju međuzavisnost i poštovanje autoriteta roditelja.

Poštovanje različitosti između i unutar društava, i prepoznavanje izazova društvenih promena, poput migracija i multikulturalizma, predstavljaju suštinska pitanja za politiku i praksu društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja. Načini na koje se ova pitanja rešavaju su veoma različiti u zavisnosti od nivoa prihvatanja kulturnog pluralizma kao pozitivne vrednosti u predškolskim ustanovama što zavisi od stepena centralizacije kontrole i nivoa uključenosti zajednice u oblikovanje programa i usluga namenjenih deci ranih uzrasta (Vandenbroeck, 1999; Carr & May 2000).

Socijalni i kulturni proces

Prepoznavanje društvenih i kulturnih dimenzija prakse ranog detinjstva ne odnosi se samo na priznavanje različitih i promenljivih kulturnih tradicija, iako je to veoma važno. Ne radi se samo o priznavanju da „se razvoj i učenje odvijaju u različitim društvenim i kulturnim kontekstima koji na njih utiču”, kao što je to navedeno u dopunjenom izdanju Nacionalne asocijacije za obrazovanje male dece SAD-a koja se

odnosi na razvojno primerene prakse o kojima je bilo reči. Pokušaji da se obuhvate društveni i kulturni faktori razvoja bivaju neuspešni, ukoliko se ne dovede u pitanje osnovna pretpostavka o razvoju kao univerzalnom, prirodnom, individualnom procesu tokom koga dete progresivno konstruiše osećaj sebe i osećaj za svoje okruženje, kroz relativno stabilne stadijume razvoja. Naučni dokazi za pomenutu osnovnu pretpostavku, koji u velikoj meri proizilaze iz Pijažeeve konstruktivističke teorije, zapravo su mnogo slabiji nego što se to obično misli, i intenzivno se kritikuju još od '70-tih godina prošlog veka, naročito u radovima Margaret Donaldson (Donaldson, 1978). Istovremeno, istraživači koji se bave razvojem se sve više pozivaju na alternativni teorijski okvir, za koji se čini da na daleko adekvatniji način uzima u obzir društvene i kulturne dimenzije ranog razvoja, i koji je pre svega pod uticajem teorije socio-konstruktivizma Vigotskog (Woodhead et al, 2003). Prema ovom shvatanju, razvoj malog deteta je isto toliko kulturni, koliko i prirodni proces. Stadijumi razvoja su ugrađeni u društvene prakse, isto koliko i u procese sazrevanja. U stvari, razvoj dece bi se najtačnije mogao opisati kao „prirodno kulturni”. Obrasci podizanja deteta, komunikacije i podučavanja nisu nešto što samo spolja utiče na razvoj dece. Oni su deo unutrašnjeg razvojnog procesa, u meri u kojoj se od samog početka dete uključuje i učestvuje u ovim procesima. Na socijalni i kulturni kontekst ne bi trebalo gledati kao na nešto što je izvan procesa razvoja, kao na „nešto što je u okruženju” već kao na „nešto što je isprepletano” (Cole 1996, str. 132– 135). Najznačajnija karakteristika okruženja svakog deteta su ljudi sa kojima ono ostvaruje bliske odnose – roditelji, staratelji, braća i sestre, vršnjaci..., koji daju smisao i usmeravaju iskustva deteta i na različite načine ga uvode u kulturne prakse, sticanje veština i načine komunikacije, saradnju, pregovaranje i prevlast u zajedničkim aktivnostima kao i uključivanje u zajedničku igru i stvaralački proces.

Studije o novorođenim bebama ukazuju na to da je osnovna potreba malog deteta da postane deo svoje porodice, zajednice i kulture (Trevarthen 1998). Novorođenčad su unapred prilagođena i opremljena za uključivanje u socijalne interakcije sa roditeljima ili starateljima od kojih zavise, ne samo zbog opstanka i bezbednosti, već i zbog sticanja veština komunikacije i kulturnih kompetencija. Još od najranijih

III. Socijalno-kulturna perspektiva

nedelja, bebe nastoje da istraže svoje okruženje, tako što sa drugima učestvuju u procesu intersubjektivnosti kroz koji se izgrađuju zajedničke aktivnosti, saradnja i komunikacija. Barbara Rogof je najdalje otišla u elaboriranju socio-kulturnog modela razvoja i njegove direktne primenljivosti na obrazovanje u ranom detinjstvu (Rogoff, 1990; 2003). Ona je razvila koncept „vođenog učešća” kao okvir za ispitivanje načina na koji se deca upućuju u kognitivne i socijalne veštine koje se smatraju relevantnim u njihovoj zajednici. Upoređivanjem parova majki i dece u Indiji, Gvatemali, Turskoj i SAD-u, Rogof i njeni saradnici (Rogoff, 1993) su otkrili da je „vođeno učešće” karakteristično za sve pomenute sredine, ali i da se ciljevi i procesi učenja i podučavanja razlikuju, zavisno od stepena odvojenosti života dece od sveta rada odraslih. Na primer, dok je kod majki iz SAD-a često prisutno stvaranje posebnih situacija podučavanja, majke iz Gvatemale su se oslanjale na uključenost deteta u aktivnosti zajednice. Rogof je nedavno elaborirala ovo stanovište u smislu da je razvoj po prirodi društveni i kulturni proces i započela istraživanje načina na koje se deca uvode u zajednice učenja (Rogoff, 2003).

Shvatanje razvoja kao socio-kulturnog procesa ima važne implikacije na politiku, program (kurikulum) i vaspitne postupke i metode podučavanja (MacNaughton, 2003). Umesto da se na rano detinjstvo gleda kao na univerzalni, dekontekstualizovani proces razvoja ka stanju zrelosti, koji se uzima zdravo za gotovo, pažnja se skreće na uključivanje male dece u čitav niz okruženja, odnosa, aktivnosti i veština kroz koje ona stižu kulturne kompetencije i grade identitet. Razvoj se odnosi na ovladavanje kognitivnim alatima i kulturnim kompetencijama koje su proizvod ljudske civilizacije – poput jezika, jezičke i matematičke pismenosti, u novije vreme i informatičke pismenosti, koje su adaptivne u odnosu na specifični društveno-ekonomski kontekst i istorijsku epohu:

„Krajnja tačka razvoja koja je tradicionalno usidrena u kognitivnim teorijama razvoja – sticanje akademskih veština – poput formalno-operacionalnog mišljenja, naučne, matematičke i jezičke pismenosti..., predstavlja vredan razvojni cilj, ali i cilj koji je povezan sa kontekstom i kulturom, kao, uostalom, i sva-

ki drugi cilj kao krajnja tačka razvoja koju ceni jedna zajednica. Svaka pojedinačna zajednica ceni određene veštine koje čine lokalne ciljeve razvoja. Konačno, nije moguće odrediti da li su prakse jednog društva adaptivnije u odnosu na prakse nekog drugog društva, jer se zaključci o adaptaciji ne mogu odvojiti od vrednosti” (Rogoff, 1990: 12).

Konstrukcije i rekonstrukcije ranog detinjstva

Socijalno-kulturna paradigma ima prednost u tom smislu što se karakteristike ranog detinjstva shvataju kao proizvod specifičnih ekonomskih, društvenih i kulturnih procesa (uključujući i savremeno detinjstvo u zapadnim društvima koje se često uzima kao standard). Time se ne osporava značaj univerzalnih procesa sazrevanja, kao ni posebna ranjivost male dece u nepovoljnim okolnostima. Međutim, socijalno-kulturna paradigma naglašava da se konteksti i procesi ranog detinjstva oblikuju kroz ljudsku aktivnost koja je po svojoj prirodi društvena i sve vreme posredovana kulturnim procesima, uključujući različita, ponekad suprotstavljena kulturna stanovišta o potrebama male dece – u odnosu na njihovu individualnost, rod, etničku pripadnost, kao i niz drugih faktora. U poslednjih nekoliko decenija, ove teme su postale katalizator teorijskih i empirijskih studija u okviru čitavog niza disciplina – psihologije, sociologije, antropologije, kao i studija kulture i studija razvoja. Neke od ovih studija se sprovode unutar konvencionalnih naučnih disciplina, poput socio-kulturnih teorija ranog razvoja koje su u kratkim crtama već prikazane u ovom radu. Međutim, promišljanje o ranom detinjstvu je i pod uticajem sve radikalnije kritike konvencionalnih teorija i istraživanja. Posebno su sociokonstruktivističke, postmodernističke i poststrukturalne perspektive uticale na oslobađanje od uskih određenja onoga što se smatra prirodnim, normalnim i neophodnim u razvoju, otvarajući prostor za istorijsku i političku perspektivu o institucijama, politikama i praksama ranog detinjstva i sagledavanja kako teorije, naša znanja i uverenja o maloj deci oblikuju njihove živote (Qvortrup et al, 1994; James & Prout 1990).

Prisutne su i tendencije konstituisanja interdisciplinarnih studija detinjstva, jer je prepoznato da su studije unutar tradicionalnih nauč-

III. Socijalno-kulturna perspektiva

nih disciplina isfragmentisale dete, kao što su to učinile i tradicionalne stručne specijalnosti (Woodhead, 2003). Interdisciplinarne studije detinjstva predstavljaju mesto susreta različitih perspektiva o ranom detinjstvu. Ove studije su u skladu sa nastojanjima koordinacije politika brige o deci i integrisanih programa i usluga, i u sve većoj meri su potkrepljene holističkim sagledavanjem dečjih prava u njihovoj međuzavisnosti (videti IV poglavlje).

Osnovne teme koje se pokreću unutar studija detinjstva:

- Razvoj male dece je socijalni proces. Ona uče da razmišljaju, osećaju, komuniciraju i delaju unutar socijalnih odnosa, u kontekstu specifičnih kulturnih okruženja i praksi koje su posredovane uverenjima o tome na koji način bi trebalo postupati sa decom, šta znači biti dete, kada detinjstvo počinje i kada se završava (Richards & Light, 1986; Schaffer, 1996; Woodhead et al, 1998);
- Dečje kulture su isto tako duboko socijalne. One su izražene, na primer, kroz igru sa vršnjacima, stilove odevanja i načine ponašanja, obrasce korišćenja komercijalnih igračkaka, televiziju i druge medije... (Kehily & Swann, 2003);
- Detinjstvo je društveni fenomen (Qvortrup 1994). Konteksti detinjstva i socijalne prakse su društveno konstruisani. Nema puno toga „prirodnog” u okruženju u kome deca odrastaju i provode svoje vreme – u urbanom okruženju, učionicama i igralištima, u prevozu, automobilima i autobusima, u tržnim centrima i supermarketima... Sve su ovo tvorevine ljudske kulture koje oblikuju život dece (Maybin & Woodhead, 2003);
- Detinjstvo ima više značenja, čak i unutar jednog vremena i prostora. Deca se suočavaju sa mnogostrukim verzijama onoga šta znači biti malo dete – kod kuće, u vrtiću, na igralištu... Ova značenja često uključuju suprotnosti i protivrečnosti, naročito u multi-etničkim i urbanim kontekstima. Svako pojedinačno dete se suočava sa ovim višestrukim značenjima i istražuje ih, često uživajući u tom kreativnom procesu (Corsaro, 1997; Woodhead i et. al, 2003);

- Detinjstvo se različito shvata, institucionalizuje i reguliše u različitim društvima i istorijskim periodima. Rano detinjstvo se stalno iznova rekonstruiše i diferencira prema različitim faktorima – društvu i geografskom prostoru u kome dete živi, rodu, etničkoj pripadnosti, materijalnom položaju... (Cunningham, 1991; Hendrick, 1997);
- Rano detinjstvo je i političko pitanje, obeleženo velikim nejednakostima u resursima, ponudama i mogućnostima, koje oblikuju kako globalne, tako i lokalne sile i uticaji (Stephens, 1995; Montgomery et al, 2003).

Ove perspektive skreću pažnju na to kako se detinjstvo konstruiše i rekonstruiše od strane dece i za decu (James i Prout, 1990). Predškolske ustanove i prakse vaspitanja su generacijama oblikovane ljudskim aktivnostima i kreativnošću, koje odražavaju okolnosti, mogućnosti i ograničenja, kao i različite diskurse o prirodi deteta i potrebama dece. Kao posledica, svaka predškolska ustanova, kurikulum i vaspitna praksa, će neminovno odražavati specifične kombinacije kulturnih pretpostavki i težnji, kao i obrasce moći i odnosa između vlade, dece, porodica i profesionalaca.

Kvalitet, kritička perspektiva i politike ranog detinjstva

Sociokonstruktivistička, postmodernistička i poststrukturalna perspektiva danas su prisutne u sagledavanju različitih aspekata sistema društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja, predškolskog kurikuluma i metoda podučavanja, oslanjajući se na rad Fukoa (videti MacNaughton, 2005), kao i na generalne kritike disciplinarnog sagledavanja ranog razvoja (Burman, 1994; Gergen, 1985). Rasprave oko pitanja *šta je kvalitet* u predškolskom vaspitanju, započete '90-tih godina, imaju veliki uticaj (Moss & Pence, 1994; Dahlberg, Moss & Pence, 1999). Prihvatanje stanovišta da su ponašanje dece, njihovo rezonovanje, način građenja socijalnih odnosa i adaptacija, uslovljeni kulturom isto koliko i biološki uslovljeni, imalo je temeljne implikacije na na-

III. Socijalno-kulturna perspektiva

čin na koji se shvata, definiše i prati kvalitet programa predškolskog vaspitanja. „Razvojna primerenost” iskustava, „štetnost” ili „korisnost” okruženja se ne može odvojiti od društvenih i kulturnih procesa u koje je utkan njihov razvoj, od vrednosti i ciljeva koji utiču na načine na koje se gleda na decu i sa njima postupa, do političkog konteksta u okviru koga se oblikuje njihov život. Nasuprot čvrstog okvira baziranog na apsolutno važećim kriterijumima za procenu kvaliteta (koji se uzimaju „zdravo za gotovo”), kao i razvojnoj primerenosti određene sredine i profesionalnih praksi, iz sociokulturne perspektive se ističe da se takvi kriterijumi mogu (i moraju) preispitivati. Dominantne politike i prakse se zasnivaju na specifičnim, standardizovanim kriterijumima kvaliteta koji proizilaze iz svedenog i partikularnog kulturnog konteksta, vrednosti i praksi. Zato je važno da se prepoznaju perspektive različitih aktera u obrazovanju (donosioca politika, vaspitača i nastavnika, roditelja, dece...), kao i da se sagleda nejednakost u distribuciji moći između ovih aktera (Woodhead, 1996; 1998).

U poslednje vreme su Dahlberg, Mos i drugi autori, otišli korak dalje u pogledu argumentacije u prilog ovog stanovišta. Oni dovode u pitanje polazište po kome se na definisanje kvaliteta gleda kao na tehničko pitanje ili pomirenje različitih diskursa koji oblikuju prostor detinjstva. Naprotiv, pitanje kvaliteta se sagledava kao fundamentalno filozofsko i etičko pitanje, pitanje koje se odnosi na vrednosti i značenja koja dajemo deci i detinjstvu, na ulogu deteta kao ko-kreatora znanja, identiteta i kulture, kao i prostora za „pedagogiju odnosa”. Danas je naročito uticajno shvatanje ranog detinjstva u Ređo Emilio pedagogiji (Malaguzzi, 1993), posebno kada je reč o viziji predškolskih ustanova i dečjeg vrtića u kojima se „...deca i odrasli sastaju i zajedno učestvuju u projektima od kulturnog, društveno-političkog i ekonomskog značaja...”, koje kao takve predstavljaju društvenu instituciju socijalne kolaboracije koja ima kulturni i simbolički značaj” (Dahlberg et al, 1999: 7). Korak dalje u ovoj radikalnoj analizi je predlog da se uobičajeni nazivi *ustanove*, *institucije* i *servisi* za decu na ranim uzrastima, zamene nazivom *dečji prostori*, koji je otvoren za mnogostruka značenja i može se odnositi na fizički, društveni, kulturni i jezički prostor, pri čemu se naglašava demokratska etika prostora kao mesta susreta dece i odraslih (Moss & Petrie, 2002; Dahlberg & Moss, 2005).

Da rezimiramo, opšta implikacija bi bila da merila kvaliteta predškolskog vaspitanja nisu intristička, fiksna i propisana naučnim znanjem o razvoju, iako nauka bez sumnje treba da ima ključnu ulogu u davanju polazišta za razvoj kvaliteta. Možda će u dogledno vreme ljudska društva doći do zajedničkih uverenja o tome šta je „normalno” i „prirodno” i „prikladno” za svu malu decu. Ali i univerzalni konsenzus oko ovih uverenja kao i načina da se ona realizuju, ostaje isto tako kulturno uslovljen.

IV. PERSPEKTIVA LJUDSKIH PRAVA

Nova, univerzalna paradigma

Socijalno-kulturna perspektiva o ranom detinjstvu oslobodila je istraživanja i politiku koja se odnosi na rano detinjstvo preteranog oslanjanja na razvojne norme. To je doprinelo da okviri za proučavanje ranog detinjstva postanu daleko širi, tako da se unutar njih mogu identifikovati različite prakse i okruženja u kojima se odvija detinjstvo, dekonstruisati diskursi vezani za rano detinjstvo koji su ranije uzimani zdravo za gotovo, i prepoznati različite interesne strane i perspektive u okviru tzv. „debate o kvalitetu”.

Međutim, sa stanovišta obrazovne politike, socijalni konstruktivizam zalazi na „klizav” i kontroverzan teren, opasnošću da isticanjem sociokulturnog relativiteta možemo pravdati moralni i politički relativitet (Evans & Myers 1994). Ponekad je nejasno gde su granice između, sa jedne strane „poštovanja različitosti” i uvažavanja „višestruke perspektive”, a sa druge strane, borbe protiv nejednakosti i diskriminacije. Kritičari ističu da insistiranje na uvažavanju kulturnog konteksta i tradicije otvara vrata nejednakoj raspodeli resursa i usluga ili može doprineti podrivanju pokušaja da se ograniče postojeće štetne prakse odgajanja i zloupotrebe dece. U odbranu se može reći upravo suprotno, da kritika dominantnih diskursa koji se odnose na rano detinjstvo predstavlja polaznu osnovu za prepoznavanje struktura društvene kontrole, ugnjetavanja i socijalnog isključivanja, nejednakosti i nepravde u društvu, što otvara vrata nauci i naučnicima da, sa višim stepenom političke svesti o ovim problemima, zastupaju interese dece (Dahlberg & Moss, 2005).

U međuvremenu politički teren se dramatično promenio, pa je zastupanje dece i ranog detinjstva u sve većoj meri zasnovano na prizna-

vanju univerzalnih prava deteta. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija, 1989) nalaže da se sva deca, uključujući i sasvim malu decu, poštuju kao osobe koje su nosioci sopstvenih prava. Time se uspostavlja nova vrsta univerzalnog standarda. Sa stanovišta ranije pokrenute debate, od posebnog značaja su četiri „opšta principa” Konvencije o pravima deteta: pravo na opstanak i razvoj; pravo na nediskriminaciju; poštovanje mišljenja i osećanja deteta; i pravo na najbolji interes deteta, koji prvenstveno treba da bude razmatran u svim situacijama i postupcima koji se tiču deteta (Članovi 6, 2, 12 i 3, videti Opšti komentar 7).

I dok se u prošlosti zastupanje dece i ranog detinjstva na međunarodnom nivou u najvećoj meri oslanjalo na snagu naučnih dokaza o univerzalnoj prirodi, potrebama i razvoju male dece, snaga Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta počiva na političkom konsenzusu. U tome je i ključna razlika. Dok smo se u prethodnim poglavljima bavili preispitivanjem različitih perspektiva o ranom detinjstvu koje su utemeljene u teorijama i istraživanjima u okviru bioloških i društvenih nauka, perspektiva ljudskih prava počiva na etičkim i pravnim principima, koji mogu da budu podjednako dobra polazna osnova kao i naučne teorije i istraživanja.

Značaj Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta za politiku ranog detinjstva ogleda se u činjenici da su ovu Konvenciju usvojile 192 države sveta. Samo Sjedinjene Američke Države i Somalija još uvek nisu ratifikovale ovaj dokument. Konvencija o pravima deteta uvodi značajne međunarodne mehanizme nadzora ispunjavanja obaveza preuzetih usvajanjem Konvencije. Nacionalne vlade (‘Države potpisnice’) redovno podnose izveštaje Komitetu za prava deteta Ujedinjenih nacija o napretku u sprovođenju Konvencije o pravima deteta.

Međutim, ono što Konvenciju o pravima deteta čini još uticajnijom je činjenica da osnovni principi dečjih prava postepeno bivaju ugrađeni u politiku i praksu svih onih koji rade sa decom ili u ime dece:

„Konvencija o pravima deteta ima daleko više potpisnika nego bilo koja druga međunarodna konvencija. Važno je prepoznati pravne implikacije ove činjenice i u svom radu se pozicionirati u odnosu na njih. Zemlje su po zakonu obavezne da poštuju

prava dece. To nam daje jaku osnovu za pokretanje javnog dijaloga i delovanje u korist male dece” (Arnold, 2004: 4).

Podvlačenje potrebe „pokretanja javnog dijaloga i delovanja u korist dece” je od posebnog značaja u svetlu globalnog siromaštva i nejednake dostupnosti institucionalnih i profesionalnih infrastrukture, kojima doprinose i mnoge druge nedaće koje ometaju razvoj i dobrobit miliona dece u svetu.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta se verovatno može smatrati najznačajnijom polaznom osnovom za razvoj politike u korist dece u svetu. Ipak, i ovaj gotovo univerzalni propis koji se odnosi na decu je bio predmet osporavanja. Kritika se, pre svega, odnosila na to da se Konvencijom o pravima deteta usvajaju izrazito liberalni i individualistički diskursi u poimanju detinjstva, karakteristični za zapadnu kulturu (videti Boyden, 1990; Burman 1996).

Međutim, Konvencija o pravima deteta je vrlo uopšten dokument čiji koncepti su otvoreni za široke interpretacije. Tako je na primer, pravo deteta na opstanak i razvoj suštinski princip Konvencije o pravima deteta (Član 6). Pravo na razvoj je utkano i u sve one članove Konvencije koji se odnose na promovisanje dobrobiti deteta, kroz npr. obezbeđivanje adekvatnog životnog standarda (Član 27) ili zaštitu od svih oblika rada koji je štetan za dete (Član 32) (Woodhead, 2005). Isticanje prava deteta na razvoj predstavlja tek početak, a ne kraj političke debate upravo zato što postoje različita uverenja, vrednosti i teorije o tome šta su neophodna, prirodna ili poželjna iskustva u ranom detinjstvu i šta je dobro za dete. Ovakva načelnost je, po nekima, slabost Konvencije o pravima deteta, dok je drugi vide upravo kao snagu ovog međunarodnog dokumenta. Pragmatično gledano upravo je to omogućilo da se postigne gotovo univerzalna saglasnost o tome da Konvencija bude polazna osnova za detaljno preispitivanje nacionalnih politika i praksi, kroz proces izveštavanja Komitetu Ujedinjenih nacija o ostvarenosti prava deteta. Opšti principi, takođe, otvaraju prostor za različite lokalne interpretacije i razumevanje kvaliteta razvoja, uz preduslov da su oni usklađeni sa ostalim članovima Konvencije, a pre svega sa pravom na nediskriminaciju (Član 2), najbolji interes deteta (Član 3) i pravom na uvažavanje mišljenja i osećanja deteta (Član 12), koji kao

generalni principi Konvencije postavljaju jasna ograničenja kada su u pitanju različite interpretacije.

I pored argumenata o nesavršenosti i nepreciznosti Konvencije o pravima deteta, ona nesporno ima potencijal da utiče na jačanje političkih agendi koje se tiču ranog detinjstva. Konvencija o pravima deteta je gotovo univerzalno usvojena, njome su definisane procedure za praćenje ostvarenosti dečjih prava i uveden je proces transparentne samoproce- ne u kome učestvuju sve države potpisnice Konvencije kroz periodično izveštavanje Komitetu za prava deteta Ujedinjenih nacija. Procesi praćenja i izveštavanja o ostvarenosti dečjih prava, kao i diskusije koje oni pokreću, već sada su, i u sve većoj meri će biti, katalizator u debatama o ključnim pitanjima politike koja se odnosi na detinjstvo, na lokalnom, nacionalnom, kao i međunarodnom nivou (Santos-Pais, 1999). Ipak, dug je put koji treba preći kako bi perspektiva prava deteta bila ugrađena u sve pravce političkog delovanja. To je postepen proces, koji će u pojedinim aspektima verovatno biti osporavan, i koji će se lakše odvijati u nekim kulturnim kontekstima nego u drugim. Razlog leži u činjenici da se pitanje ostvarivanja prava svakog deteta ne odnosi samo na uspostavljanje efikasnih i sveobuhvatnih servisa i usluga usmerenih na decu i porodice. Ostvarivanje prava deteta zahteva fundamentalnu promenu u načinu kako jedno društva sagledava dete i detinjstvo. Vlade, donosioci politika i stručnjaci koji se bave decom nasledili su diskurse koji se odnose na detinjstvo i viđenje deteta, koji su u različitim vremenima činili temelj razvoja politike društvene brige o deci u skladu sa promenljivim društveno-ekonomskim prilikama i političkim prioritetima (Hendrick, 2003; Parton, 2006). Tako je, na primer, razvoj politike koja se odnosi na decu u Velikoj Britaniji – visoko industrijalizovanoj i urbanizovanoj zapadnoj demokratiji – snažno bio oblikovan idejom socijalne zaštite kroz filantropski i dobrotvorni rad, i zasnovan na diskursima koji su se odnosili na „potrebe” dece i porodica (Woodhead 1990/1997) kao i na poželjne „ishode” u pogledu zdravlja, razvoja i obrazovanja dece. Nakon izveštaja koji je ukazao na ozbiljne manjkavosti sistema dečje zaštite, Britanska vlada je pod sloganom „Svako dete je važno” pokrenula sistemsku reformu službi za društvenu brigu o deci, uključujući i reformu zakonodavstva i donošenje sveobuhvatnog pravnog akta o deci 2004. godine (Children Act, 2004). Kako se navodi na zvaničnom veb-sajtu, „cilj Vlade

je da svako dete, bez obzira na sredinu iz koje potiče i uslove u kojima živi, dobije podršku za svoje potrebe da:

- bude zdravo
- bude bezbedno
- uživa i ostvaruje se
- dà pozitivan doprinos
- ima obezbeđen adekvatan životni standard
(www.everychildmatters.gov.uk).

Reforma je bila bazirana na obezbeđivanju integrisanijeg i sveobuhvatnijeg sistema dečje zaštite. Međutim i pored toga, tokom reforme se veoma retko eksplicitno pozivalo na prava deteta. Politika je i dalje u najvećoj meri bila formulisana tako da ukazuje na neophodnost obezbeđivanja onoga što je deci „potrebno”, navođenjem pet ključnih „ishoda” za decu, bez povezivanja sa članovima Konvencije o pravima deteta (videti www.unicef.org.uk/tz). Postoje, međutim drugi aspekti u kojima se ova reforma odvijala u pravcu prihvatanja principa dečjih prava. Tako, na primer „efektivna komunikacija sa decom, kao i uključivanje dece i mladih i njihovih porodica”, koja podrazumeva „slušanje dece” i uvažavanje njihove perspektive, predstavlja jednu od osnovnih kompetencija koje su definisane u okviru dokumenta o „Zajedničkim ključnim kompetencijama onih koji rade sa decom i u ime dece”. Imenovanje Komesara za decu u Velsu, Škotskoj i Severnoj Irskoj, a nedavno i u Engleskoj, još je jedan pokazatelj sve većeg uvažavanja dece. S druge strane, Britanska vlada se dugo odupirala pritiscima da se zabrani telesno kažnjavanje dece, jer je ova zabrana tumačena kao podričivanje roditeljske uloge i odgovornosti za socijalizaciju dece (videti Phillips & Alderson, 2003). Ovi primeri iz Velike Britanije ilustruju i dalje prisutnu ambivalentnost prema pravima deteta kao eksplicitnim i fundamentalnim principima na kojima treba da se zasniva reforma sistema društvene brige o deci, usluga i programa namenjenih deci.

Međutim, veoma je važno napomenuti da su neke druge zemlje zapadne demokratije bile mnogo brže u svesrdnom prihvatanju prava deteta, poput, na primer Norveške, koja je prva imenovala ombudsmana za dečja prava, još davne 1981. godine.

Izazovi su znatno drugačiji u zemljama koje spadaju u red najsiromašnijih na svetu, naročito u post-konfliktnim i tranzicionim društvima, u kojima su infrastrukture koje se odnose na decu i porodice često najmanje razvijene, a politika i državna administracija slabe, pa je stoga prvi prioritet izgradnja osnovnih kapaciteta (Svetska banka, 1998). Pored toga, poštovanje prava svakog individualnog deteta može biti strano za društva u kojima je ovakav individualistički pristup u neskladu sa kolektivističkim vrednostima na kojima ova društva počivaju i u kojima se naglašava međuzavisnost članova zajednice (Kagitcibasi, 1990; 1996), kao i u društvima sa jasnom hijerarhijskom strukturom u kojima se deca nalaze na najnižoj lestvici, i to posebno ženska deca, deca sa smetnjama u razvoju, deca iz nižih kasti, etničkih manjina, kao i drugih marginalizovanih grupa, kojima su ugrožena osnovna prava na opstanak, razvoj i obrazovanje (UNICEF, 2006).

Kako bi naglasili razlike u kulturnim diskursima koji se odnose na prava deteta, možemo uporediti Konvenciju o pravima deteta sa svim različitim postavkama o „pravima i dužnostima deteta” u okviru Afričke povelje o pravima i zaštiti deteta (OAU, 1990, razmatrana u Burr & Montgomery, 2003). Tako se, na primer, u članu 31 ove Povelje navodi: „Svako dete ima obaveze prema svojoj porodici i društvu, ...dete, u skladu sa svojim godinama i sposobnostima, ...ima obavezu da doprinosi koheziji u porodici, da u svakom trenutku poštuje svoje roditelje, pretpostavljene i starije i da im pomaže kada za tim postoji potreba...”

Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu

Ostvarivanje prava deteta u okviru politike i prakse društvene brige o deci ranih uzrasta još uvek je na samom početku. O tome govori i činjenica da je jedan od osnovnih razloga zbog kojeg je Komitet za prava deteta 2004. godine doneo odluku da Dan generalne diskusije posveti ranom detinjstvu, to što se u izveštajima zemalja vrlo malo pažnje posvećuje implikacijama Konvencije o pravima deteta za/na decu najmlađeg uzrasta. Kako je predsedavajući Komiteta objasnio:

„Konvencija o pravima deteta se može primeniti na sve osobe mlađe od 18 godina. Međutim, kada se analiziraju izveštaji koje podnose države potpisnice Konvencije, može se uočiti da su informacije o primeni Konvencije na decu pre navršenog uzrasta za redovno školovanje, najčešće veoma oskudne. Kada su mala deca u pitanju, izveštaji obično obuhvataju određene aspekte zdravstvene zaštite – najčešće pitanje stope smrtnosti kod odojčadi, imunizacije ili probleme neuhranjenosti, kao i pojedine aspekte obrazovanja koji se pre svega odnose na vrtić i pripremno predškolsko obrazovanje. Ostali aspekti ostvarenosti prava dece ranih uzrasta su retko obuhvaćeni izveštajima” (Doek, 2006, str. vii).

Iz navedenih razloga, a nadovezujući se na generalnu diskusiju, Komitet za prava deteta je odlučio da pripremi dokument, *Opšti komentar br. 7* koji se bavi tumačenjem „Ostvarenja prava deteta u ranom detinjstvu”. Ovaj dokument je ratifikovan septembra 2005. godine (Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija, 2005, <http://www.ohchr.org>).

Opšti komentar br. 7 sveobuhvatno razmatra implikacije Konvencije o pravima deteta na razvoj politika društvene brige o deci ranih uzrasta – baveći se opštim principima, pitanjem pomoći i podrške roditeljima i porodicama, razvoja sveobuhvatnih servisa i programa, podrškom deci kojoj je potrebna posebna zaštita, kao i pitanjem resursa i jačanja kapaciteta.

U nastavku ovog poglavlja nastojaću da rezimiram nekoliko implikacija pristupa zasnovanog na pravima deteta na razvoj politike brige o deci i predškolskog vaspitanja. Opšti komentar br. 7, može se pogledati u celosti u *Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija /UNICEF/Bernard van Leer Foundation*, 2006.

Perspektiva o maloj deci koja se zasniva na Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima deteta, radikalno odstupa od uobičajnog viđenja deteta i detinjstva na kojem su dugo zasnivana istraživanja i politike ranog detinjstva. U uvodu Opšteg komentara br. 7 se ističe da je osnovni cilj ovog dokumenta „da se naglasi da malo dete nije samo pogodan objekt blagonaklonosti odraslih, već je nosilac svojih prava kao što je to i starije dete, i svako ljudsko biće (Doek et. al, 2006: 32). U skladu sa tim, u

preambuli Opšteg komentara br. 7 se ističe da su „...mala deca nosioci svih prava sadržanih u Konvenciji o pravima dece. Ona imaju pravo na posebne mere zaštite i u skladu sa svojim razvijajućim kapacitetima sve veće neposredno upražnjavanje svojih prava. Komitet podvlači da Konvenciju o pravima deteta uopšte, pa tako i u ranom detinjstvu, treba primenjivati u celosti, uzimajući u obzir princip univerzalnosti, nedeljivosti i međuzavisnosti svih ljudskih prava” (Stav 3).

Uobličavanje politike društvene brige o deci na ranim uzrastima na pravima deteta, radikalno odstupa od ustaljene, instrumentalne paradigme. Pre svega, zato što se takvom politikom insistira da svako dete ima pravo na kvalitetan život, pravo da bude uvažavano i pravo na dobrobit. Svako pravo se vrednuje kao cilj sam po sebi, a ne samo kao sredstvo za postizanje dalekog cilja ostvarivanja potencijala. Prava deteta podrazumevaju odgovornost staratelja, zajednica, društva i države da omoguće malom detetu da ostvaruje svoja prava u praksi. Marta Santos-Pais ukazuje na „novi etički stav prema deci”:

„Time što priznajemo prava deteta, pitanje ljudskih prava poistovećujemo sa pitanjem ostvarivanja prava i ispunjavanja odgovornosti za obezbeđivanje uslova za njihovo ostvarivanje. Deca su članovi ljudske zajednice i zato sva deca imaju neotuđiva ljudska prava i slobode koja su nerazdvojiva od dostojanstva ljudske ličnosti.

...Pravo se ne može poistovetiti sa njegovim apstraktnim priznavanjem od strane zakona, bez obzira na to što je takvo priznavanje od ključnog značaja za ostvarivanje i zaštitu prava. Pravo ima praktične implikacije jer podrazumeva stvaranje uslova u kojima deca mogu efikasno da ostvaruju svoja prava.

...U pravu je sadržano ostvarivanje dobrobiti koja proizilazi iz delovanja drugih – države, društva, porodice..., odnosno stvaranje uslova da prava postanu realnost, da ih deca ostvaruju i da ona postanu deo njihovog svakodnevnog iskustva” (Santos-Pais, 1999, str. 6).

Dakle, postavljanje okvira politike predškolskog vaspitanja sa stanovišta prava deteta ni u kom slučaju nije pitanje milosrđa prema maloj, bespomoćnoj deci sa potrebama. Na decu se više ne gleda kao

na primaocce usluga, korisnike zaštite ili učesnike u socijalnim eksperimentima. Niti na rano detinjstvo treba gledati kao na period prilike za investiranje u iskorišćavanje ljudskog kapitala. Kao što smo u prethodnim poglavljima videli, obe ove paradigme su povezane sa značajnim teorijskim i istraživačkim pravcima od kojih su mnogi i dalje prisutni. U najmanju ruku, neophodno je njihovo preispitivanje, kako bi se shvatilo da mala deca nisu samo bića u procesu razvoja, objekti brige i milosrđa, niti pioni u socijalnim eksperimentima odraslih (Woodhead & Faulkner, 2000). Već nekoliko decenija u društvenim naukama je prisutan ovaj proces dekonstrukcije paradigmi. On je doprineo da se prepozna da se prava deteta ne ostvaruju u punoj meri ukoliko se naše razumevanje dece zasniva na procenjivanju dostignutog nivoa deteta na njegovom putu ka doseganju zrelosti, racionalnosti, odgovornosti, autonomije i kompetencija odraslih. Na taj način postoji rizik da se na decu gleda kao na „bića koja još uvek to nisu”, kao na „skup potencijala”, „projekat u nastajanju” (Verhellen, 1997), odnosno kao na „bića u nastajanju”, a ne „bića koja jesu” (Qvortrup, 1994), kao na „plemenite ciljeve”, a ne „dostojne građane” (Knuttsen, 1997).

Promeni položaja deteta u politikama i praksi društvene brige o deci, doprinelo je i odstupanje od zasnivanja politika na konstrukciji odraslih o potrebama dece (Woodhead 1990/97):

„Fokus zasnovan na potrebama stvara viziju čiji je cilj rešavanje specifičnih problema..., time se usredsređuje na specifičnost, a građanin se pretvara u pasivni predmet razmatranja sa stanovišta problema. Nasuprot tome, pristup zasnovan na pravima, neguje viziju građanstva u kome je građanin nosilac svojih prava...” (Liwski, 2006: 9).

Mos i dr. (2000) porede diskurs tradicionalne politike u čijem fokusu je „dete u potrebi” sa diskursom „bogatog deteta” u vrtićima Ređo Emilia:

„Naša slika o detetu više se ne zasniva na viđenju deteta kao izolovanog i egocentričnog, niti na omalovažavanju njegovih osećanja ili logičkih pogreški. Naprotiv, mi dete vidimo kao osobu bogatu potencijalima, koja je jaka, moćna, kompetentna i iznad svega, povezana sa odraslima i drugom decom” (Malaguzzi, 1993:10).

Pravo deteta na participaciju u teoriji i praksi

Drugo važno pitanje politike brige o deci zasnovane na pravima deteta odnosi se na vlastitu ulogu deteta u ostvarivanju svojih prava.

Komitet za prava deteta podstiče države potpisnice Konvencije da razvijaju programe za ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu, u kojima će deca od najranijeg uzrasta biti prepoznata kao „...aktivni članovi svojih porodica, zajednice i društava sa sopstvenim interesovanjima, interesima i gledištima...” (Opšti komentar br.7, stav 5).

Član 12 Konvencije Ujedinjenih nacija – pravo deteta na učešće u donošenju odluka koje ga se tiču, prepoznaje se kao opšti princip koji se odnosi na svu decu bez obzira na njihov uzrast. Međutim, kao što i Komitet za prava deteta konstatuje, aktivna uloga malog deteta u ostvarivanju svojih prava se često previđa, ili odbacuje kao neadekvatna zbog uzrasta i nezrelosti deteta:

„Tradicionalna verovanja u mnogim zemljama i regionima, naglašavaju da je malu decu potrebno obučavati i socijalizovati. Deca se posmatraju kao nedovoljno razvijena, smatra se da im nedostaju čak i osnovne kompetencije za razumevanje, komunikaciju i donošenje odluka. Iz ovakvog shvatanja proizilazi i položaj dece – ona su potčinjena u porodici, njihov glas se ne čuje, a često su i nevidljiva u društvu. Komitet želi da naglasi da se član 12 odnosi podjednako na mlađu kao i na stariju decu. I najmlađa deca kao nosioci svojih prava, imaju pravo da izraze svoje mišljenje, a njihovo mišljenje treba uzeti u obzir, „posvetiti mu dužnu pažnju u skladu sa uzrastom i zrelošću deteta” (Opšti komentar br. 7, Stav 14).

Opšti komentar 7 razrađuje tri principa dečje participacije, od kojih svaki ima implikacije na politiku i praksu:

- (a) pravo deteta da bude konsultovano u vezi sa svim pitanjima koja ga se tiču – princip koji bi trebalo primenjivati od najranijeg detinjstva, tako da načini konsultovanja sa detetom budu u skladu sa njegovim kompetencijama, najboljim interesom i pravom na zaštitu od štetnih iskustava;

- (b) pravo deteta na izražavanje mišljenja i osećanja, koje bi trebalo da bude sastavni deo svakodnevnog života dece u porodici, u okviru sistema brige o deci, svih zdravstvenih, obrazovnih i drugih institucija, u svim pravnim postupcima koji se tiču deteta, kao i sastavni deo procesa donošenja politika i razvijanja usluga namenjenih deci;
- (c) treba da se preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi svi odgovorni za decu u ranom detinjstvu saslušali mišljenja dece i poštovali dostojanstvo svakog deteta.

Naglašavanje prava na participaciju, odnosno učešće dece od najranijeg uzrasta, u skladu je sa široko utemeljenom tradicijom u teoriji i istraživanjima kojom se ističe aktivnost dece i njihova aktivna uloga u sopstvenom razvoju, ili šire, u oblikovanju sopstvenog detinjstva. Tako, na primer, konstruktivističke paradigme u razvojnoj psihologiji, podrazumevaju da su deca aktivno uključena u svoje fizičko i socijalno okruženje, konstruišući kognitivne modele kako bi shvatila smisao i postepeno sticala sve veću sofisticiranost u svom intelektualnom, socijalnom i moralnom razumevanju sveta. Studije socijalnog razvoja naglašavaju ulogu dece kao društvenih aktera i onih koji daju smisao (Bruner & Haste, 1987), partnera u društvenoj interakciji, važnost uzajamnih razmena i transakcionih obrazaca uzajamnog uticaja (videti pregled u Schaffer, 1996). Istraživanja ranog detinjstva pokazuju da su novorođenčad unapred opremljena i prilagođena za socijalno uključivanje. Ona aktivno uspostavljaju socijalne odnose kroz koje se obezbeđuje osećanje sigurnosti, regulišu emocije i razvijaju kognitivne i komunikacijske kompetencije. Rastući broj ovih istraživanja ima važne implikacije na ostvarivanje prava na participaciju beba, uključujući i prevremeno rođenih beba (Alderson et al, 2005).

Kada se ovo ima u vidu, važno je napomenuti da se „radna definicija” ranog detinjstva koju je dao Komitet Ujedinjenih nacija odnosi na svu malu decu: pri rođenju i tokom ranog detinjstva, tokom predškolskog uzrasta, kao i pri polasku u školu; odnosno odnosi se na svu decu uzrasta do navršenih 8 godina (Opšti komentar br. 7, Stavovi 1 i 4).

Termin „pri rođenju” ukazuje da se i sasvim malo dete posmatra kao aktivno, osetljivo biće pre, i tokom, kao i nakon rođenja, tj. mnogo

pre perioda života koji se tradicionalno zove „rano detinjstvo”. Definisane ranog detinjstva kao perioda ispod 8 godina starosti je u skladu sa definicijom detinjstva koju daje Konvencije o pravima deteta, po kojoj se detinjstvo odnosi na period „ispod navršenih 18 godina”. U tekstu Konvencije o pravima deteta se ne označava kada detinjstvo počinje. To nije slučajno. Preciznija formulacija bi mogla da ugrozi univerzalnu ratifikaciju Konvencije, zbog implikacija na moralne i kulturološke debate koje se tiču pitanja abortusa i srodnih tema (Hodgkin & Newell, 1998). Istovremeno, Komitet Ujedinjenih nacija potvrđuje značaj meseci koji prethode rođenju, pozivajući, na primer, „države potpisnice da poboljšaju prenatalnu negu majki i beba” (Opšti komentar br. 7, Stav 10).

Neki drugi pravci mišljenja u društvenim naukama nude različita, ali i po mnogo čemu komplementarna viđenja aktivnosti dece i njihove proaktivne uloge. Makrosociologija naglašava moć društvene strukture u oblikovanju života pojedinaca, dok mikro-analiza društvenog procesa otkriva načine na koji pojedinci doprinose oblikovanju društvenog života. Usklađivanje „strukture” i „aktivne uloge pojedinaca” je jedno od osnovnih pitanja (Giddens, 1979). Istraživanja aktivne uloge dece u svom okruženju je u osnovi studija o socijalizaciji dece, kroz istraživanja aspekta socijalnih kompetencija dece (npr. Hutchby & Moran-Ellis, 1998), kao i načina na koje deca konstruišu sopstvenu socijalizaciju (Mayall, 1994). Proučavanja odnosa među decom, kao i proučavanje igre i različitih vidova izražavanja dece, kada su u većoj ili manjoj meri izvan kontrole odraslih (Corsaro, 1997), kao i studije o učešću male dece u medijima i potrošačkoj kulturi (Buckingham, 2000; Kehily & Swann, 2003) ukazuju na značaj lične i društvene aktivnosti dece ranog uzrasta, njihove kreativnosti i aktivne uloge u okruženju.

Prepoznavanje koncepta aktivnosti dece i njihove aktivne uloge (aktiviteta) u okruženju, temeljni je princip kritičkih interdisciplinarnih studija detinjstva. S druge strane, ove studije su doprinele da se prepozna da ovi opšti koncepti prikrivaju neke važne razlike, i da deca mogu biti „aktivna” u psiho-socijalnom smislu, a da time nisu nužno prepoznata kao socijalni akteri u svojoj porodici, predškolskoj grupi ili grupi vršnjaka, kao i da nijedan od ova dva koncepta nužno ne podrazumeva da su deca „aktivna” u političkom smislu, da mogu da utiču

na situaciju u kojoj se nalaze, odnosno da se njihovo mišljenje saslušati i uvažiti. Dete koje je aktivno i uključeno može da pronađe načine da se odupre potčinjavanju ili iskorišćavanju (James & Prout 1990; James et al, 1998; Mayall, 2002; Woodhead, 2003b). Prepoznavanju ovih razlika u najvećoj meri je doprineo rad Šarlotte Hardman (Charlotte Hardman) iz 1973. godine, koji je ukazao na novu kritičku dimenziju proučavanja aktivnosti i aktivne uloge dece (Hardman, 1973). U svom zalaganju za studije o deci radi same dece i u skladu sa njihovim pravom, nasuprot studijama u cilju proučavanja procesa razvoja, rezultata socijalizacije, odnosno procesa sazrevanja ka odrasloj zreloj osobi, Hardmanova se pozivala na koncept tzv. „prigušenih glasova dece”. Više od jednog veka proučavanje dece je bilo zanimljiva naučna tema, ali su istraživanja koja se bave životom dece bila u najvećoj meri oblikovana interesima odraslih i odražavala dominantan odnos moći između istraživača-eksperta i ranjive, naivne dece u razvoju (Alderson, 1995; Alderson & Morrow, 2004; Woodhead & Faulkner, 2000).

Poštovanje prava deteta na participaciju zahteva da se na decu od ranog uzrasta gleda, ne kao na „objekte istraživanja i interesovanja”, već kao na subjekte sa interesovanjima” (Prout, 2000). Član 12 zahteva da se mišljenja male dece poštuju, ne kao dokaz njihovih relativnih kompetencija, već kao odraz njihovih jedinstvenih iskustava i udela u budućnosti sveta u kome žive.

Prava i razvijajući kapaciteti deteta

Participacija dece nije nov koncept. Tako, na primer, projekti ‘Dete detetu’ nude alternative konvencionalnim pristupima intervencijama u zdravstvenoj zaštiti još od 70-tih godina prošloga veka (Johnson et al, 1998). Ove inicijative, koje su se pokazale uspešnim u različitim kontekstima i različitim državama, retko su uključivale veoma malu decu. Tek tokom protekle decenije, principi dečje participacije prevedeni su u praksu ranog detinjstva (npr. Cousins 1999; Alderson 2000; Lancaster i Broadbent, 2003; Lansdown, 2005a).

Mnoge od ovih inicijativa odnosile su se na razvijanje efektivnog konsultovanja sa malom decom i na povećanje prilika deci za davanje smislenog doprinosa donošenju odluka o pitanjima koja se njih tiču. Npr. Lancaster je 2006. predložio pet principa za slušanje dece: razumevanje da deca koriste mnogo različitih jezika; određivanje prostora komunikacije; odvajanje vremena; pružanje izbora; i opredeljenje za refleksivnu praksu (Lancaster, 2006). Drugi inovativni pristup je dat u Mozaik studiji kojom su razvijene tehnike slušanja perspektiva dece uzrasta tri i četiri godine o praksi dečjeg vrtića, zasnovane, na primer, na dečjim crtežima, fotografijama i snimcima koje prave deca (Clark & Moss, 2001).

Za druge, slabije utemeljene inicijative za učešćem dece, vezani su i rizici. Poštovanje principa učešća može biti simbolično, prikrivajući ustaljene odnose moći, u kojima je učešće dece izgrađeno oko agenda odraslih, unutar kojih se deca podstiču da učestvuju u skladu sa svojim uzrastom i sposobnostima. Stvarno učešće dece vezano je za osnaživanje dece i protagonizam, što može da obuhvata rušenje ustaljenih struktura moći zasnovanih na uzrastu dece, njihovoj zrelosti i razvoju, polu, ili bilo kojoj drugoj društvenoj klasifikaciji (John, 2003).

Uvažavanje kompetencija dece nije u suprotnosti sa zaštitom njihove ranjivosti, naročito najmlađe dece. Važno je naglasiti kvalifikator u Članu 12 po kome se mišljenju deteta posvećuje „dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta”. Ovo upućivanje na uzrast i zrelost se može povezati sa konvencionalnijim gledanjem na dete koje napreduje kroz etape razvojnih prekretnica. Međutim, ono je usko povezano sa još jednim ključnim konceptom iz Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija – konceptom „razvijajućih kapaciteta” (evolving capacities). Na primer, Član 5 (o odgovornosti roditelja) odnosi se na poštovanje odgovornosti i obaveza roditelja i drugih odraslih na odgovarajuće usmeravanje i savetovanje „na način koji je u skladu sa razvijajućim kapacitetima deteta”. U sličnom duhu, Član 14 odnosi se na prava i obaveze roditelja i ostalih za usmeravanje deteta na ostvarivanje njegovog prava na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti „...na način koji je u skladu sa razvijajućim kapacitetima deteta”.

IV. Perspektiva ljudskih prava

Centriranost na razvijajuće (ili razvojne¹) kapacitete u tumačenju prava deteta služi kao podsetnik na međusobne veze između četiri perspektive prikazane u ovom radu. Politička i ekonomska perspektiva se izgrađuju na teoriji i dokazima o formativnom uticaju intervencija u ranom detinjstvu na izgleda za budućnost dece. Na isti način se perspektiva ljudskih prava izgrađuje na znanju i zaključcima o razvoju društvene i moralne svesti male dece i naročito njihovih sposobnosti za donošenje odluka, ili potrebe za zaštitom „u njihovom najboljem interesu”. Neke od najznačajnijih mogućnosti za dalja istraživanja i analizu leže u preseku ovih perspektiva. Jedan kratak primer ukazuje na neophodnost ravnoteže između uvažavanja kompetentnosti deteta i priznavanja njegove potrebe za usmeravanjem. Način na koji se ova ravnoteža ostvaruje je od ključnog značaja za praktično ostvarivanje prava učešća. On zavisi od svestranog razmatranja i uzimanja u obzir konteksta, pojedinačnog deteta i posledica donete odluke. Kao što Gerison Lensdaun objašnjava:

„Mogući pristup bi bio da se primenjuje princip proporcionalnosti sa kliznom skalom kompetentnosti u odnosu na ozbiljnost odluke. Tamo gde su rizici koji se dovode u vezu sa odlukom relativno niski, bilo bi moguće da deca preuzmu odgovornost i bez demonstriranja značajnijeg nivoa kompetentnosti. Za odbijanje mogućnosti da dete izražava svoje želje i očekivanja, bilo bi neophodno da se pokaže da dete nije sposobno da razume implikacije izbora i da bi posledice rizika od datog izbora bile u suprotnosti sa najboljim interesima deteta” (Lansdown, 2005b).

1 Određivanje kapaciteta dece kao „razvijajućih” je samo po sebi interesantno, jer daje specifičnu poruku kako se razvoj odvija. Nije jasno da li su tvorci nacrtane Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija nameravali da naprave jasnu diferencijaciju između „razvijajućih” kapaciteta naspram „razvojnih” sposobnosti koje se pominju na nekim mestima u Konvenciji. Dok se zvaničan španski prevod odnosi na „evolución de sus facultades” (evolucija sposobnosti), zvanični francuski prevod Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija ne pravi razliku između „razvijajućih” i „razvojnih”, već se jednostavno odnosi na „developpement de ses capacités” (razvijanje kapaciteta).

U praksi je procena „kompetentnosti” daleko od jednostavne, iz mnoštvo razloga, ne samo zato što zavisi od toga kako se shvata proces „evolucije” ili „razvoja” sposobnosti i kako se primenjuje u specifičnim okolnostima. U osnovi, ona zavisi od toga na koja teoretska stanovišta o ranom razvoju deteta se oslanja. Jedno stanovište (povezano sa nekim tradicionalnim teorijama razvoja prikazanim u Delu I) bi koristilo dokaze na osnovu stadijuma normalnog razvoja kao merila za odlučivanje o prikladnosti poziva na učešće deteta, stepenu do koga bi glas deteta trebalo da se sluša, o sposobnosti dece da donose odluke, itd. Uloga odraslih bi (prema ovom stanovištu) bila da prate rastuće sposobnosti dece i da donose zaključke o tome da li su deca spremna da učestvuju, uzimajući u obzir i individualne razlike među decom u postizanju razvojnih prekretnica. Alternativno stanovište (u skladu sa socijalno-kulturnom teorijom Vigotskog) bi pristupilo ovom pitanju na krajnje drugačiji način, interesujući se za podršku koja je potrebna detetu da bi moglo efektivno da učestvuje, da izražava svoja osećanja, itd., kao i za neophodne veštine koje odrasli moraju da imaju kako bi efektivno radili sa malom decom, itd. Drugim rečima, umesto da se pitamo kada su deca spremna da uzmu učešće u donošenju odluka o ovoj ili onoj oblasti svog života, daleko korisnije bi bilo pitanje: „Na koji način se razvijaju kapaciteti dece kroz odgovarajuće nivoe učešća?” Ovako postavljeno pitanje skreće pažnju na principe vođenog učešća i zajednice učenja. Time se ističu načini na koje se mnogostruke kompetencije dece mogu voditi i podržavati, ili „podupirati” od strane odraslih i kompetentnijih vršnjaka (Videti takodje Smith, 2002; Woodhead, 2005a; Kirby & Gibbs 2006). Prema ovom stanovištu, pružanje podrške pravima učešća male dece postavlja nove odgovornosti pred odrasle u strukturiranju i organizovanju dečjeg vrtića, usmeravanju učenja i omogućavanju pozitivnog društvenog učešća na načine koji su u skladu sa shvatanjima, interesovanjima i načinima komunikacije dece, naročito oko pitanja koja na najdirektiniji način utiču na njihove živote. Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija je veoma jasan po ovom pitanju u Opštem komentaru br. 7, Stav 17:

”Razvijajuće kapacitete treba posmatrati kao pozitivan i omogućavajući proces, a ne kao izgovor za autoritarne prakse koje

IV. Perspektiva ljudskih prava

ograničavaju autonomiju deteta i izražavanje vlastitog stano-
višta, koje se uobičajno opravdavaju ukazivanjem na relativnu
nezrelost dece i potrebu njihove socijalizacije” (Komitet za pra-
va deteta Ujedinjenih nacija, 2005).

Na kraju, različita stanovišta o razvijajućim kapacitetima male dece
ne moraju nužno da budu suprotstavljena. Lensdaun (2005b) predlaže
tri tumačenja koncepta razvijajućih kapaciteta: „razvojno” značenje –
ostvarivanje prava dece na optimalni razvoj sposobnosti; „emancipa-
torsko” značenje – prepoznavanje i uvažavanje razvijajućih kapaciteta
dece; i „protektivno” značenje – zaštita dece od iskustava koja prevazi-
laze njihove kapacitete. Ovakvo shvatanje nam služi kao podsetnik da
planiranje politika i praksi koje imaju za cilj promovisanje prava učešća
male dece mora biti unutar celine okvira prava, uravnotežavajući pra-
va učešća i prava zaštite i uzimajući u obzir još jedan osnovni princip
Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija – da „najbolji interesi
deteta moraju imati presudan značaj” (Član 3).

ZAKLJUČAK

Cilj mi je bio da prikazem najuticajnije perspektive u teoriji i istraživanju ranog detinjstva, politici društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja u globalnom kontekstu, kao i da dam kritički osvrt na svaku od njih. Kao što je već istaknuto u uvodu, područje ranog detinjstva je široka oblast sa mnogo različitih teorijskih polazišta. Izdvajanje četiri ključne perspektive neizbežno vodi pojednostavljivanju. Opus naučnog znanja iz ove oblasti se ne može svesti na četiri poglavlja. Prikazane perspektive treba shvatiti kao instrument koji može pomoći u analizi različitih teorijskih stanovišta, rezultata istraživanja i aktuelnih rasprava u ovoj oblasti.

Svaki narativ je nužno ograničen konceptima na kojima se gradi i zajedničkim značenjima koje ti koncepti imaju u zajednici stručnjaka koji su zainteresovani za specifičnu fazu života koju nazivamo rano detinjstvo. Dobro je imati na umu da je „rano detinjstvo” kulturno konstruisan koncept i pitati se koliko su teorije, istraživanja i politike koje se odnose na rano detinjstvo „po meri dece”, za koju tvrde da ih opisuju, štite i promovišu kroz propise i usluge.

U ovom radu smo se bavili samo jednim ograničenim delom iz opusa znanja, uverenja i kontroverzi o ranom detinjstvu, pre svega onim što je objavljeno, zasnovano na istraživanjima i/ili je rezultat analize politika društvene brige o deci i predškolskog vaspitanja i međunarodne debate o ovoj temi. Nastojao sam da pokažem da oko ove međunarodno „opšteprihvaćene mudrosti” ne postoji konsenzus, već je ona obeležena glavnim teorijskim kontroverzama, različitim rezultatima istraživanja i različitim etičkim i političkim polazištima. Jedna od glavnih tema rasprave se odnosila na univerzalizaciju diskursa ranog detinjstva kojim se reguliše život dece, posebno kroz definisanje „razvojnih normi”. Ove norme su odraz specifičnih kulturnih praksi u

manjinskim zapadnim društvima, u istoj meri u kojoj su i odraz unutrašnjih kvaliteta psihosocijalnog funkcionisanja deteta na ranim uzrastima. One su u velikoj meri oblikovane na osnovu ciljeva i očekivanja vezanih za „spremnost deteta za školu” s obzirom na dominantno sagledavanje detinjstva kao perioda školovanja. No činjenica da su dečja prava gotovo univerzalno prihvaćena, otvara prostor za postizanje istinskog i univerzalnog konsenzusa o promovisanju dobrobiti dece. Ostvarivanje prava male dece u praksi nosi niz teškoća, a posebno pitanje univerzalnosti prava, sprečavanje diskriminacije i istovremeno poštovanje različitosti.

Svođenje studija ranog detinjstva na četiri paradigme otvara prostor za razmišljanje u još jednom smeru. Različita stanovišta, kontradiktornosti i rasprave u javnim diskursima o ranom detinjstvu samo su deo izazova, pogotovu kada se stave u kontekst (generalno nejasno izraženih) različitih uverenja, ideja i iskustava koja oblikuju živote svakog pojedinačnog deteta. Svaka studija o deci na ranim uzrastima otkriva složenost svetova u kojima deca žive, različite pritiske kojima su izloženi roditelji, staratelji i drugi odrasli od kojih zavisi dobrobit dece. Polazne osnove za razvoj politike brige o deci su sasvim različite u kontekstima u kojima dominira ekstremno siromaštvo, nejednakost ili diskriminacija, etnički sukobi, građanski ili međunacionalni ratovi ili pak neuhranjenost, bolesti koje zahtevaju imunizaciju ili HIV/AIDS, rasturene porodice i zajednice, prisilne migracije, slabe ili korumpirane strukture sistema brige o deci, obrazovanog sistema, zdravstvene i socijalne zaštite. Generalizacije o životu male dece i njihovim mogućnostima nisu opšte važeće čak i u takozvanim stabilnim, materijalno bogatim demokratskim društvima. Ovo se posebno odnosi na stalno menjajuće, multikulturalne urbane sredine, u kojima opstaju ekonomske nejednakosti i društveno isključivanje uprkos koordinisanim političkim inicijativama usmerenim na suzbijanje negativnih posledica po decu. Opštim postavkama o važnosti razvoja, učenju i ostvarivanju punih potencijala na ranim uzrastima ne menja se realno životno iskustvo dece, kao što se ne menja ni nestručnim tumačenjem tvrdnji, na primer, o važnosti uvažavanja kulturnog identiteta i poštovanja prava deteta. U odnosu na malu decu obično se postavljaju mnogostruki ciljevi i očekivanja, uključujući i njihova sopstvena. Deca imaju brojne

uloge i identitete: ona su zavisna bića, razigrani saputnici, oni koji uče, brinu o drugima... Tokom ranog detinjstva ona su aktivno uključena u mnogostruke odnose, aktivnosti i tranzicione procese tokom kojih se suočavaju sa razdvajanjima, narušavanjima, izazovima i diskontinuitetima. Traganje za dečjim perspektivama sopstvenog detinjstva koje je za svako dete jedinstveno, verovatno je najvažnija polazna osnova za politiku i praksu brige o deci.

LITERATURA

- Alderson, P. (1995) *Listening To Children*, London, Barnardos.
- Alderson, P. (2000) *Young Children's Rights: Exploring Beliefs, Principles And Practices*, London, Jessica Kingsley Publishers.
- Alderson, P. and Morrow, V. (2004) *Ethics, Social Research and Consulting with Children and Young People*, Ilford, Barnardo's.
- Alderson, P., Hawthorne, J. and Killen, M. (2005) 'The Participation Rights of Premature Babies', *International Journal of Children's Rights*, 13, pp. 31–50.
- Arnold, C. (2004) 'Positioning ECCD In The 21st Century', *Coordinators Notebook*.
- Barnett, W.S. (1996) *Lives in the balance: Benefit-cost analysis of the Perry Preschool Program through age 27*, Monographs of the High/Scope Educational Research Foundation, Ypsilanti, MI: High/Scope Press.
- Barnett, W.S. (2004) *Does Head Start Have Lasting Cognitive Effects? The Myth of Fade-Out*, In Zigler, E. and Styfco, S.J. (Eds) *The Head Start Debates*, Baltimore, MD, Paul H Brookes Publishing Co.
- Begley, S. (1996) *Your Child's Brain*, Newsweek, February 29, 1996.
- Belsky, J. (2001) 'Developmental Risks (Still) Associated With Early Child Care', *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, pp. 845–859.
- Belsky, J. (2003) *Child Care and its Impact on Young Children*, *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2003.
- Boyden, J. (1990) 'Childhood And The Policy-Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood' In James, A. and Prout, A. (Eds) *Constructing And Reconstructing Childhood*, London, Falmer Press.
- Bowlby, J. (1953) *Child Care and the Growth of Love*, Harmondsworth, Penguin.
- Bredenkamp, S. (Ed) (1987) *Developmentally Appropriate Practice In Early Childhood Programs Serving Children From Birth Through Age 8*. Washington, D.C.: National Association for the Education Of Young Children.

- Bredenkamp, S. and Copple, C. (Eds) (1997) *Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs*, Washington: National Association for the education of Young Children.
- Bronfenbrenner, U. (1974) *Is Early Intervention Effective?* Washington: Department of Health, Education and Welfare.
- Bronfenbrenner, U. (1979) *The Ecology Of Human Development*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Browning, K. (2006) *Longitudinal Studies on Early Childhood Programmes: an international perspective* In *Implementing Child Rights in Early Childhood*, The Hague, Bernard van Leer Foundation/ UNICEF/ UN Committee on the Rights of the Child.
- Bruer, J.T. (1999) *Neural Connections: Some You Use, Some You Lose*, Phi Delta Kappa, 81, 4, pp. 264–77.
- Bruer, J.T. (2002) *The Myth of the First Three Years: a new understanding of early brain development and lifelong learning*, Free Press.
- Bruner, J.S. and Haste, H. (Eds.) (1987) *Making Sense: The Child's Construction Of The World*, London, Methuen.
- Buckingham, D. (2000) *After the Death of Childhood, Growing up in the Age of Electronic Media*, London, Polity.
- Burman, E. (1994) *Deconstructing Developmental Psychology*, London, Routledge.
- Burman, E. (1996) 'Local, Global Or Globalized? Child Development And International Child Rights Legislation', *Childhood*, 3, 1, pp. 45–67.
- Burr, R. and Montgomery, H.K (2003) *Children and Rights*, In Woodhead, M. and Montgomery, H.K. (Eds) *Understanding Childhood: an interdisciplinary approach*, The Open University/John Wiley & Sons.
- Campbell, F.A. and Ramey, C.T (1994) *Effects of early intervention on intellectual and academic achievement: A follow-up study of children from low-income families*, *Child Development*, 65, pp. 684–698.
- Carr, M. and May, H. (2000) *Te Whariki: curriculum voices* In Penn, H. (ed.) *Early Childhood Services: theory, policy and practice*, Buckingham, Open University Press.
- Clarke, A. and Clarke, A. (2000) *Early Experience and the Life Path*, London, Jessica Kingsley.
- Clark, A. and Moss. P. (2001) *Listening to Young Children, The Mosaic Approach*, London, National Children's Bureau. Cole, M. (1996) *Cultural Psychology*, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press.

- Consortium for Longitudinal Studies (1983) *As the Twig is Bent*, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Corsaro, W. (1997) *The Sociology Of Childhood*, Thousand Oaks, California, Pine Forge Press.
- Cousins, J. (1999) *Listening to Four Year Olds: How they can help us plan their education and care*, National Early Years Network.
- Cunningham, H. (1991) *The Children Of The Poor: Representations Of Childhood Since The Seventeenth Century*, Oxford, Blackwell.
- Currie, J. (2001) Early Childhood Education Programs, *Journal of Economic Perspectives*, 15, 2, pp. 213–238.
- Currie, J. and Thomas, D. (1995) Does Head Start Make a Difference?, *American Economic Review*, 85: 3, pp. 341–64.
- Dahlberg, G. and Moss, P. (2005) *Ethics and Politics in Early Childhood Education*, Abingdon, RoutledgeFalmer.
- Dahlberg, G. Moss, P. and Pence, A. (1999) *Beyond Quality In Early Childhood Development And Care: Postmodern Perspectives*, London, Falmer Press.
- Donaldson, M. (1978) *Children's Minds*, London, Fontana.
- Doek, J.E. (2006) Foreword to *Implementing Child Rights in Early Childhood*, The Hague, Bernard van Leer Foundation/ UNICEF/ UN Committee on the Rights of the Child.
- Doek, J.E., Krappmann, L. F. and Lee, Y. (2006) Introduction to the General Comment, in *Implementing Child Rights in Early Childhood*, The Hague, Bernard Van Leer Foundation/ UNICEF/ UN Committee on the Rights of the Child.
- Dunn, J. (1988) *The Beginnings of Social Understanding*, Oxford, Blackwell.
- Edwards, C.P. (1995) 'Parenting Toddlers', In Bornstein, M.H. (Ed) *Handbook Of Parenting*, Hillsdale, New Jersey, Erlbaum.
- Elkind, D. (1981) *The Hurried Child: growing up too fast too soon*, Reading, Mass., Addison-Wesley.
- France, A. and Utting, D. (2005) The Paradigm of 'Risk and Protection-Focused Prevention' and its Impact on Services for Children and Families, *Children & Society*, 19, pp. 77–90.
- Van Der Gaag, J (1996) „Investing In The Future”, Keynote Address given at the Atlanta Conference „Early Child Development: Investing In The Future”, The Carter Center, April 8–9, 1996.
- Gergen, K.J. (1985) 'The Social Constructionist Movement In Modern Psychology' *American Psychologist*, pp. 266–274.

- Giddens, A. (1979) *The Central Problems Of Social Theory*, London, Macmillan.
- Gielen, U. P. and Roopnarine, J. (eds) (2004), *Childhood and Adolescence: Crosscultural perspectives and applications*, London, Praeger
- Halpern, R. and Myers, R. (1985) *Effects of Early Childhood Intervention on Primary School Progress and Performance in the Developing Countries*, Unpublished paper. Ypsilanti, MI: High/Scope – USAID.
- Harms, T. and Clifford, R.M. (1980) *Early Childhood Environment Rating Scale*, New York, Teachers College Press.
- Hardman, C. (1973) ‘Can There Be An Anthropology Of Children?’, *Journal Of The Anthropological Society Of Oxford*, 4, 1, pp. 85–99.
- Havlinova, M., Hejduk, E., Kozova, N., Sulcova, E., Tomasek, L. and Weinholdova, E. (2004) ‘Measuring Psychological Outcomes in the Step by Step Program: A Longitudinal Study in the Czech Republic’. *Educating Children for Democracy*, No. 6, International Step by Step Association.
- Hendrick, H. (1997) *Children, Childhood And English Society 1880–1990*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hendrick, H. (2003) *Child Welfare: Historical dimensions, contemporary debate*, Bristol, Policy Press
- Hodgkin, R. and Newell, P. (1998) *Implementation Handbook For The Convention On The Rights Of The Child*, New York, UNICEF.
- Holland, P. (1992) *What Is A Child? Popular Images Of Childhood*, London, Virago.
- Hunt, J. McV. (1961) *Intelligence and Experience*, New York: Ronald Press.
- James, A. and James, A. (2004) *Constructing Childhood*, London, Palgrave.
- James, A. and Prout, A. (Eds) (1990) *Constructing and Reconstructing Childhood*, London, Falmer Press.
- John, M. (2003) *Children’s Rights and Power: Charging Up for a New Century*, London, Jessica Kingsley.
- Johnson, V., Ivan-Smith, E., Gordon, G., Pridmore, P. and Scott, P. (1998) *Stepping Forward: Children and young people’s participation in the development process*, London, Intermediate Technology.
- Kagitcibasi, C. (1990) ‘Family And Socialization In Cross-Cultural Perspective: A Model Of Change.’ In: Berman, J. (Ed.), *Nebraska Symposium On Motivation*, Vol.37, pp. 135–200, Lincoln, Nebraska University Press.
- Kagitcibasi, C. (1996) *Family And Human Development Across Cultures: A View From The Other Side*, London, Erlbaum.

Literatura

- Kagitcibasi, C., Bekman, S. and Goksel, A. (1995) 'A Multipurpose Model of Nonformal Education: The Mother-Child Education Programme', Coordinators' Notebook, No. 17.
- Kehily, M. J. and Swann, J. (Eds) (2003) *Children's Cultural Worlds*, Chichester, Wiley/Open University (Childhood Vol 3).
- Kirby, P. and Gibbs, S. (2006) 'Facilitating participation: Adults' caring support roles within child-to-child projects and after-school settings', *Children & Society*, 20, 3, 209–222.
- Knuttsen, K. (1997) *Children: Noble Causes Or Worthy Citizens*, Aldershot, Arena/UNICEF.
- Lancaster, P. and Broadbent, V. (2003) *Listening To Young Children: Coram Family*, Maidenhead, Open University Press.
- Lancaster, Y. J. (2006) *RAMPS: a framework for listening to children*, London, Day Care Trust.
- Lansdown, G. (2001) *Promoting Children's Participation In Democratic Decision-Making*, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre.
- Lansdown, G. (2005a) *Can You Hear Me? The Right Of Young Children To Participate In Decisions Affecting Them*, The Hague, Bernard Van Leer Foundation.
- Lansdown, G. (2005b) *The Evolving Capacities Of Children: Implications For The Exercise Of Rights*, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre.
- Liwski, N. (2006) 'Introductory remarks to the UN Committee on the Rights of the Child Day of General Discussion, 2004' in *Implementing Child Rights in Early Childhood*, The Hague, Bernard van Leer Foundation/ UNICEF/ UN Committee on the Rights of the Child.
- Luthar, S.S. (2003) *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MacNaughton, G. (2005) *Doing Foucault in Early Childhood Studies: Applying poststructural ideas*, London, Routledge.
- Malaguzzi, L. (1993) 'History, Ideas and Basic Philosophy' In C. Edwards, L.Gandini and G. Forman, (Eds) *The Hundred Languages of Children*, Norwood, NJ, Ablex.
- Mallory, B.L. and New, R. (1994) *Diversity and Developmentally Appropriate Practices: Challenges for Early Childhood Education*, New York, Teachers College Press.
- Macnaughton, G. (2003) *Shaping Early Childhood: Learners, Curriculum And Contexts*, Maidenhead, Open University Press.

- Masten, A.S. (2001) 'Ordinary Magic: Resilience Processes In Development', *American Psychologist*, 56, 3, pp. 227–38.
- Mayall, B. (2002) *Towards a Sociology for Childhood: Thinking From Children's Lives*, London, Open University Press.
- Maybin, J. and Woodhead, M. (2003) 'Socializing Children' In Maybin, J. and Woodhead, M. (Eds) *Childhoods In Context*, Chichester, Wiley.
- Montgomery, H., Burr, R. and Woodhead, M. (Eds) (2003) *Changing Childhoods: Local And Global*, Chichester, Wiley/Open University.
- Montie, J. E. (2005) 'The IEA Preprimary Project: Age-Seven Follow-Up', *High/Scope ReSource*, Spring 2005, Vol. 24, No. 1, pp. 11–12.
- Montie, J.E. Xiang, Z and Schweinhart, L.J. (2006) 'Preschool experience in ten countries: Cognitive and language performance at age 7', *Early Childhood Research Quarterly*, in press.
- Moss, P. and Pence, A. (Eds) (1994) *Valuing Quality in Early Childhood Services*, London, Paul Chapman Publishing.
- Moss, P. and Petrie, P. (2002) *From Children's Services to Children's Spaces: Public Policy, Children and Childhood*, London, Routledge Falmer.
- Moss, P., Dillon, J. and Statham, J. (2000) 'The 'Child In Need' and 'The Rich Child': Discourses, Constructions And Practice', *Critical Social Policy*, 20, 2, pp. 233–254.
- Myers, R. (1992) *The Twelve Who Survive*, London, Routledge.
- Myers, R. and Landers, C. (1989) *Preparing Children For Schools and Schools For Children*, Consultative Group on Early Childhood Care and Development, Discussion Paper.
- Nsamenang, A.B. and Lamb, M.E. (1993) The Acquisition Of Socio-Cognition Competence by NSO Children in Bamenda Grassfield of Northwest Cameroon. *International Journal of Behavioural Development*, 16, 2, pp. 429–441.
- Organisation For Economic Cooperation And Development, (OECD), (2001) *Starting Strong: Early Childhood Education And Care*, Paris, OECD.
- Parton, N. (2006) *Safeguarding Childhood: Early Intervention and Surveillance in a Late Modern Society*, London, Palgrave/Macmillan).
- Penn, H. (2002a) The World Bank's View of Early Childhood, *Childhood*, 9(1), pp. 118–132.
- Penn, H. (2002b) *Unequal Childhoods: Young children's lives in poor countries*, Abingdon, Routledge.
- Penn, H., Burton, V., Lloyd, E., Potter, S., Sayeed, Z. and Mugford, M. (2006) 'What is known about the long term impact of centre based early childhood interventions?'

- Technical Report, in Research Evidence in Education Library, London, EPPI Centre, London, University of London Institute of Education, Social Science Research Unit.
- Phillips, B. and Alderson, P. (2003) 'Beyond Anti-Smacking: Challenging parental violence', *Child Abuse Review*, 12, 282–291.
- Pollitt, E. (1990) *Malnutrition and Infection in the Classroom*. UNESCO, Paris.
- Pollitt, E., Gorman, K.S., Engle, P.L., Martorell, R. & Rivera, J. (1993) *Early Supplementary Feeding and Cognition*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 58 (7, Serial No. 235). The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, USA.
- Prout, A. (2000) 'Children's Participation: Control and Self-Realisation in British Late Modernity', *Children & Society*, 14, pp. 304–15.
- Prout, A. (2004) *The Future Of Childhood: Towards The Interdisciplinary Study Of Children*, London, Falmer Press.
- Punch, S. (2001) 'Household Division of Labour: Generation, Gender, Age, Birth Order and Sibling Composition', *Work, Employment And Society*, 15(4), pp. 803–23.
- Qvortrup, J. (1994) *Childhood Matters*, Aldershot, Avebury.
- Richards, M. and Light, P. (Eds) (1986) *Children Of Social Worlds*, Cambridge, Polity Press.
- Rogoff, B. (1990) *Apprenticeship In Thinking: Cognitive Development In Social Context*, New York, Oxford University Press.
- Rogoff, B., Mosier, C., Mistry, J. and Goncu, A. (1993) 'Toddlers' Guided Participation with their Caregivers in Cultural Activity in Contexts For Learning: Socio-Cultural Dynamics In Children's Development', New York, Oxford University Press.
- Rogoff, B. (2003) *The Cultural Nature Of Child Development*, New York, Oxford University Press.
- Rose, N. (1985) *The Psychological Complex*, London, Routledge.
- Rutter, M., & English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (1998) *Developmental Catch-Up and Deficit Following Adoption after Severe Global Deprivation*, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, pp. 465–476.
- Rutter, M. and Rutter, M. (1993) *Developing Minds: Challenge and Continuity Across the Lifespan*, London, Penguin Books.
- Santos-Pais, M. (1999) *A Human Rights Conceptual Framework For Unicef*, Florence, ICDC.
- Schaffer, H.R. (1996) *Social Development*, Oxford, Blackwell.

- Schaffer, H.R. (2000) The Early Experience Assumption: Past, Present and Future, *International Journal Of Behavioural Development*, 24, 1, pp. 5–14.
- Schore, A. (2000) *Attachment and Human Development*, London, Psychology Press.
- Schorr, L.B. (2004) Foreword to the Head Start Debates, In Zigler, E. and Styfco, S.J. (Eds) *The Head Start Debates*, Baltimore, MD, Paul H Brookes Publishing Co.
- Schweinhart, L.J., Barnes, H. and Weikart, D. (1993) *Significant Benefits: The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 27*. Monograph of the High/Scope Educational Research Foundation, 10, Ypsilanti, Michigan: High-Scope Educational Research Foundation.
- Schweinhart, L.J. (2003) *Benefits, Costs, and Explanation of the High/Scope Perry Preschool Program*, Paper presented at the Meeting of the Society for Research in Child Development, April 2003.
- Segall, M.H. Dasen, P.R., Berry, J.W. and Poortinga, Y.H. (1990) *Human Behaviour in Global Perspective, An Introduction to Cross-Cultural Psychology*, New York, Pergamon.
- Singer, E. (1992) *Childcare And The Psychology Of Development*, London, Routledge.
- Singer, E (1998) 'Shared Care For Children' In Woodhead, M., Faulkner, D. and Littleton, K. (Eds) *Cultural Worlds Of Early Childhood*, London, Routledge.
- Smith, A.B. (2002) 'Interpreting And Supporting Participation Rights: Contributions From Sociocultural Theory', *International Journal of Children's Rights*, 10, pp. 73–88.
- Shonkoff, J and Phillips, D. (Eds) (2000) *From Neurons To Neighborhoods: The Science Of Early Childhood Development*, Board on Children, Youth, and Families, Committee On Integrating The Science Of Early Childhood Development.
- Stephens, S. (1995) *Children and The Politics Of Culture*, Princeton, Princeton University Press.
- Super, C. and Harkness, S. (1986) 'The Developmental Niche: A Conceptualisation At The Interface Of Child And Culture', *International Journal Of Behavioral Development*, 9, pp. 545–69.
- Sylva, K., Melhuish, E.C., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I. and Taggart, B. (2004) 'The Effective Provision of Pre-School Education' (EPPE) Project Technical paper 12, London: DFES/Institute of Education, University of London.

- Teicher, M.H. (2002) 'Scars That Won't Heal: The Neurobiology Of Child Abuse', *Scientific American*, March 2002, pp. 54–61.
- Trevarthen, C. (1998) 'Children's Need To Learn A Culture' In Woodhead, M., Faulkner, D. and Littleton, K. (Eds.) *Cultural Worlds of Early Childhood*, London, Routledge.
- UN Committee on the Rights of the Child (2005) *Implementing Child Rights In Early Childhood*, General Comment 7, Geneva, OHCHR (CRC/C/GC/7 1 November 2005, accessed at <http://www.ohchr.org>).
- UN Committee on the Rights of the Child/UNICEF/Bernard van Leer Foundation (2006) *A Guide to General Comment 7:Implementing child rights in early childhood*, The Hague, Bernard van Leer Foundation.
- UNICEF (2001) *State Of The World's Children: Early Childhood*, New York, Oxford University Press.
- UNICEF (2006) *State Of The World's Children: Excluded and Invisible*, New York, Oxford University Press.
- Vandenbroeck, M. (1999) *The view of the Yeti: Bringing up children in the spirit of self-awareness and kindredship*, Bernard van Leer Foundation, The Hague.
- Verhellen, E. (1997) *Convention on the Rights of the Child*, Leuven, Garant Publishers.
- Walkerdine, V. (1984) 'Developmental Psychology And The Child-Centred Pedagogy: The Insertion of Piaget's Theory into Primary School Practice', In Henriques, J. et al (Eds) *Changing The Subject; Psychology, Social Regulation And Subjectivity*, London, Methuen.
- Weikart, D.P., Bond, J.T. and McNeil, J.T. (1978) *The Ypsilanti Perry Pre-school Project: Pre-school years and longitudinal results through fourth grade*, Monograph 3, Michigan: High/Scope Press.
- Weisner, T. S. (1989)'Cultural And Universal Aspects of Social Support for Children:Evidence from the Abaluyia of Kenya' In D. Belle (Ed) *Children's Social Networks And Social Supports*, New York, Wiley.
- Whiting, B and Whiting, J. (1975) *Children of Six Cultures*, Camb. MA, Harvard University Press.
- Whiting, B. and Edwards, C. (1988) *Children Of Different Worlds – The Formation of Social Behaviour*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Woodhead, M. (1985) Pre-school education has long term effects: but can they be generalized? *Oxford Review of Education*, 11 (2), pp. 133–155.

- Woodhead, M. (1988/2004) When psychology informs public policy: the case of early childhood intervention, *American Psychologist*, 43, 6, pp. 443–454.
- Woodhead, M. (1990) Transactional models of early education effectiveness – What is the message for policy? *Early Child Development and Care*, 58, pp. 129–141.
- Woodhead, M. (1996) *In Search of the Rainbow: Pathways to Quality in Large Scale Programmes for Young Disadvantaged Children*, The Hague, Bernard Van Leer Foundation.
- Woodhead, M. (1998) 'Quality In Early Childhood Programmes: A Contextually Appropriate Approach', *International Journal Of Early Years Education*, 6, 1, pp. 5–17.
- Woodhead, M. (1990/1997) 'Psychology and the Cultural Construction of Childrens'Needs' In A. Prout and A. James (Eds) *Construction And Reconstruction of Childhood*, London, Falmer, (First Edition 1990; Second Edition 1997).
- Woodhead, M. (1999a) 'Reconstructing Developmental Psychology – Some First Steps', *Children & Society*, 13, pp. 3–19.
- Woodhead, M. (2002) 'Work, Play and Learning in the Lives of Young Children' In L. Miller, R. Drury and R. Campbell (Eds) *Exploring Early Years Education And Care*, London, David Fulton.
- Woodhead, M. (2000) Towards a global paradigm for research into early childhood, In Penn, H. (Ed) *Early Childhood Services: theory, policy and practice*, Buckingham, Open University Press.
- Woodhead, M. (2003a) 'The Child In Development' In Woodhead, M. and Montgomery, H. (Eds) *Understanding Childhood: An Interdisciplinary Approach*, Chichester, Wiley/Open University.
- Woodhead, M (2003b) 'Childhood Studies: Past, present and future' unpublished paper
- Woodhead, M. (2005a) Early Childhood Development: A Question of Rights, *International Journal of Early Childhood*, 37, 3, pp. 79–98.
- Woodhead, M. (2005b) 'Psychosocial Impacts Of Child Work' *International Journal of Children's Rights*, 12, 4, pp. 321–377.
- Woodhead, M. and Faulkner, D. (1999) „Subjects, Objects or Participants? Dilemmas of Psychological Research With Children” In James, A. and Christensen, P. (Eds) „Research with Children: Perspectives and Practices”, London, Falmer Press.

Literatura

- Woodhead, M. and Montgomery, H. (2003) *Understanding Childhood: An Interdisciplinary Approach*, Chichester, Wiley.
- Woodhead, M. Faulkner, D and Littleton, K (Eds) (1998) *Cultural Worlds of Early Childhood*, London, Routledge.
- World Bank (1998) *Assessing Aid: what works, what doesn't and why*, Washington, DC, The World Bank
- Wylie, C. and Thompson, J. (2003) 'The Long-Term Contribution of early Childhood Education to Children's Performance: Evidence from New Zealand', *International Journal of Early Years Education*, vol. 11, no.1, pages 69–78.
- Zigler, E. and Styfco, S.J. (Eds) (2004) *The Head Start Debates*, Baltimore, MD, Paul H Brookes Publishing Co.

DODATAK
Opšti komentar br. 7
Komiteta UN za prava deteta
Ostvarivanje prava deteta
u ranom detinjstvu

UJEDINENE
NACIJE

Konvencija o pravima deteta

CRC

Distribucija:
OPŠTA

CRC/C/GC/7/Rev.1
20. septembar 2006.

Original: ENGLESKI

KOMITET ZA PRAVA DETETA
Četrdeseto zasedanje
Ženeva, 12 – 30. septembar 2005.

OPŠTI KOMENTAR Br. 7 (2005) Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu*

I UVOD

Ovaj Opšti komentar proizašao je iz iskustava Komiteta u razmatranju izveštaja država ugovornica. Veoma često, navodeno je veoma malo informacija o ranom detinjstvu, a komentari su se uglavnom odnosili na mortalitet dece, registraciju na rođenju i zdravstvenu zaštitu. Komitet je osetio potrebu za razmatranjem širih implikacija Konvencije o pravima deteta na decu ranog uzrasta. U skladu sa tim, 2004. godine Dan opšte diskusije bio je posvećen temi „Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu”. Ovo je imalo za posledicu donošenje niza preporuka (videti CRC/C/143, odeljak VII), kao i odluke da se pripremi opšti komentar o ovoj važnoj temi. Ovim Opštim komentarom Komitet želi da istakne značaj činjenice da su deca ranog uzrasta nosioci svih prava

* Prevod ovog dokumenta sačinjen je u okviru projekta Inkluzija romske dece ranog uzrasta (Roma Good Start Initiative) finansiranog od strane EU, a realizovanog u saradnji Open Society Foundations, UNICEF i Roma Education Fund.

predviđenih Konvencijom i da je rano detinjstvo period od ključnog značaja za ostvarivanje ovih prava. Prema radnoj definiciji Komiteta, „rano detinjstvo” se odnosi svu decu ranog uzrasta: od rođenja i tokom najranijih godina, na predškolskom uzrastu, kao i u periodu prelaska u školu (videti stav 4 u daljem tekstu).

II. CILJEVI OPŠTEG KOMENTARA

2. Ciljevi Opšteg komentara su:

(a) Da pojača razumevanje ljudskih prava sve dece ranog uzrasta i da skrene pažnju državama ugovornicama na njihove obaveze prema maloj deci;

(b). Da razmotri konkretne karakteristike ranog detinjstva koje utiču na ostvarivanje prava;

(c) Da podstakne priznavanje dece ranog uzrasta od samog rođenja, kao društvenih aktera sa posebnim interesovanjima, sposobnostima i ranjivostima, kao i potrebom za zaštitom, usmeravanjem i podrškom u korišćenju ovih prava;

(d) Da skrene pažnju na različitosti u ranom detinjstvu koje treba da se uzmu u obzir prilikom primene Konvencije, uključujući različitosti u životnim okolnostima dece ranog uzrasta, kvalitetu njihovih iskustava i uticajima koji oblikuju njihov razvoj;

(e) Da ukaže na razlike u očekivanjima i postupanju prema deci u različitim kulturama, uključujući lokalne običaje i prakse koji treba da se poštuju, osim kada su u suprotnosti sa pravima deteta;

(f) Da naglasi ugroženost male dece siromaštvom, diskriminacijom, raspadom porodice i mnogim drugim štetnim pojavama kojima se krše njihova prava i ugrožava njihova dobrobit;

(g) Da doprinese ostvarivanju prava za svu decu ranog uzrasta, kroz formulisanje i razvijanje sveobuhvatnih strategija, zakona, programa, praksi, stručnog usavršavanja i istraživanja posebno usmerenih na prava u ranom detinjstvu.

III LJUDSKA PRAVA I DECA RANOG UZRASTA

3. Deca ranog uzrasta su nosioci prava. Konvencija o pravima deteta definiše dete kao „svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije” (član 1). Stoga, su deca na ranom uzrastu nosioci svih prava priznatih Konvencijom. Ona imaju pravo na posebne mere zaštite i, u skladu sa svojim razvojnim sposobnostima, na progresivno vršenje svojih prava. Komitet je zabrinut da, prilikom primene Konvencije, države ugovornice nisu posvetile dovoljno pažnje maloj deci kao nosiocima prava, kao ni zakonima, strategijama i programima potrebnim da bi se ostvarivala njihova prava tokom ove posebno važne faze njihovog detinjstva. Komitet potvrđuje da Konvencija treba celovito da se primenjuje u ranom detinjstvu, uzimajući u obzir princip univerzalnosti, nedeljivosti i međuzavisnosti svih ljudskih prava.

4. Definicija ranog detinjstva. Definicije ranog detinjstva se razlikuju u različitim državama i regionima, u skladu sa lokalnim tradicijama i organizacijom sistema osnovnog školstva. U nekim zemljama, prelaz iz predškolske ustanove u školu se odvija ubrzo nakon četvrte godine starosti. U drugim zemljama, prelaz se dešava oko sedme godine. Prilikom razmatranja prava u ranom detinjstvu, Komitet želi da obuhvati svu malu decu: od rođenja i prvih godina života, tokom predškolskog uzrasta, kao i do polaska u školu. U skladu s tim, Komitet predlaže kao odgovarajuću radnu definiciju ranog detinjstva, period do 8 godina starosti. Države ugovornice bi trebalo da preispitaju svoje obaveze prema maloj deci u kontekstu ove definicije.

5. Pozitivan program za rano detinjstvo. Komitet podstiče države ugovornice da sačine pozitivan program za prava deteta u ranom detinjstvu. Potrebno je da se napuste tradicionalna shvatanja po kojima se rano detinjstvo uglavnom smatra periodom socijalizacije nezrelog ljudskog bića ka statusu zrelog odraslog čoveka. Konvencija zahteva da se deca, uključujući i onu najmlađu, poštuju kao osobe same po sebi. Malu decu treba priznati kao aktivne članove porodice, zajednice i društva, koji imaju sopstvene brige, interesovanja i mišljenja. Da bi koristila svoja prava, mala deca imaju posebne potrebe za fizičkom

brigom i negom, emocionalnom negom i pažljivim usmeravanjem, kao i vremenom i prostorom za igru u društvu, istraživanjem i učenjem. Ove potrebe se najbolje mogu planirati u okviru zakona, politika i programa za rano detinjstvo, uključujući plan sprovođenja i nezavisnog praćenja, na primer imenovanjem komesara za prava deteta, kao i procenama uticaja zakona i politika na decu (videti Opšti komentar br. 2 (2002) o ulozi nezavisnih institucija za ljudska prava, para. 19).

6. Karakteristike ranog detinjstva. Rano detinjstvo je period od ključnog značaja za ostvarivanje dečjih prava. Tokom ovog perioda:

(a) Deca doživljavaju najbrži period rasta i promena u odnosu na čitav ljudski vek, u smislu sazrevanja tela i nervnog sistema, povećanja pokretljivosti, veštine komunikacije i intelektualnih sposobnosti, i brzih promena interesovanja i sposobnosti;

(b) Deca se čvrsto emotivno vezuju za svoje roditelje ili druge staraoce, od kojih traže odgajanje i negu, usmeravanje i zaštitu, na načine kojima se poštuju njihova individualnost i razvojne sposobnosti;

(c) Deca uspostavljaju važne odnose sa drugom decom istog uzrasta, kao i sa mlađom i starijom decom. Kroz ove odnose, deca uče da pregovaraju i usklađuju zajedničke aktivnosti; da rešavaju sukobe; da se pridržavaju dogovora i prihvataju odgovornost za druge;

(d) Deca aktivno pronalaze smisao fizičkih, društvenih i kulturnih dimenzija sveta u kome žive, progresivno učeći iz svojih aktivnosti i interakcija sa drugima, decom kao i odraslima;

(e) Najranije godine života dece su temelj njihovog fizičkog i duhovnog zdravlja, emocionalne sigurnosti, kulturnog i ličnog identiteta i razvijanja sposobnosti;

(f) Deca doživljavaju razvoj različito, u zavisnosti od njihove individualne prirode, kao i pola, uslova života, porodice, nege i sistema obrazovanja;

(g) Na načine na koje deca doživljavaju rast i razvoj snažno utiču kulturna shvatanja o njihovim potrebama i pravilnom postupanju, i o njihovoj aktivnoj ulozi u porodici i zajednici.

7. Poštovanje posebnih interesovanja, iskustava i izazova sa kojima se suočava svako dete ranog uzrasta je polazna tačka u ostvarivanju njihovih prava u ovoj ključnoj fazi njihovog života.

8. Istraživanja o ranom detinjstvu. Komitet ukazuje na sve obimniju teoriju i istraživanja koji potvrđuju da su deca ranog uzrasta društveni akteri čiji opstanak, dobrobit i razvoj zavise od bliskih odnosa sa drugima, na kojima se i izgrađuju. Ovi odnosi se, uglavnom, uspostavljaju sa malim brojem ključnih ljudi, najčešće roditeljima, članovima šire porodice i vršnjacima, kao i staraocima i drugim stručnim radnicima sa kojima se sreću u ranom detinjstvu. Istovremeno, istraživanja socijalnih i kulturnih dimenzija ranog detinjstva ukazuju na različite načine na koje se rani razvoj shvata i odvija, uključujući različita očekivanja od malog deteta i načine na koje su uređene dečija zaštita, nega i obrazovanje. Karakteristika modernih društava je da sve veći broj dece ranog uzrasta odrasta u multikulturnim zajednicama i u sredinama obeleženim brzym socijalnom promenom, u kojima se verovanja i očekivanja od male dece takođe menjaju, između ostalog i većim priznavanjem njihovih prava. Države ugovornice se podstiču da koriste uverenja i znanja o ranom detinjstvu na načine koji odgovaraju lokalnim okolnostima i promenljivim praksama, i da poštuju tradicionalne vrednosti, ukoliko one nisu diskriminatorne (član 2 Konvencije), štetne po zdravlje i dobrobit dece (član 24 stav 3) ili u suprotnosti sa njihovim najboljim interesima (član 3). Konačno, istraživanja ukazuju na posebne rizike kojima su deca ranog uzrasta izložena zbog neuhranjenosti, bolesti, siromaštva, zanemarivanja, isključivanja iz društva i drugih štetnih pojava. Takođe se ukazuje da odgovarajuće strategije prevencije i intervencije tokom ranog detinjstva imaju pozitivan uticaj na sadašnju dobrobit i budućnost male dece. Ostvarivanje prava deteta u ranom detinjstvu je, stoga, delotvoran način za sprečavanje ličnih, socijalnih i obrazovnih teškoća tokom srednjeg detinjstva i adolescencije (videti Opšti komentar br. 4 (2003) o zdravlju i razvoju adolescenata).

III OPŠTI PRINCIPI I PRAVA U RANOM DETINJSTVU

9. Komitet je identifikovao članove 2, 3, 6. i 12. Konvencije kao opšte principe (videti Opšti komentar br. 5 (2003) o opštim merama sprovo-

đenja Konvencije). Svaki od ovih principa ima uticaja na prava u ranom detinjstvu.

10. Pravo na život, opstanak i razvoj. Član 6 se odnosi na neotuđivo pravo deteta na život i obavezu država ugovornica da obezbede, u najvećoj mogućoj meri, opstanak i razvoj deteta. Države ugovornice se pozivaju da preduzmu sve moguće mere kako bi poboljšale perinatalnu negu za majke i bebe, smanjile smrtnost odojčadi i dece, i stvorile uslove kojima se podstiče dobrobit sve male dece tokom ove kritične faze njihovog života. Neuhranjenost i bolesti koje se mogu sprečiti i dalje predstavljaju velike prepreke za ostvarivanje prava u ranom detinjstvu. Obezbeđenje opstanka i fizičkog zdravlja su prioriteti, ali države ugovornice se podsećaju da član 6 obuhvata sve aspekte razvoja, kao i da su zdravlje malog deteta i njegovo psihosocijalno blagostanje na razne načine međusobno zavisni, te mogu biti ugroženi lošim uslovima života, zanemarivanjem, bezosećajnim postupanjem ili zloupotrbom i ograničenim mogućnostima za ostvarivanje ljudskog potencijala. Mala deca koja odrastaju u naročito teškim uslovima zahtevaju posebnu pažnju (videti odeljak VI u daljem tekstu). Komitet podseća države ugovornice (i ostale zainteresovane) da pravo na opstanak i razvoj može da se sprovede isključivo na sveobuhvatan način, kroz sprovođenje svih drugih odredaba Konvencije, uključujući pravo na zdravlje, adekvatnu ishranu, socijalno osiguranje, adekvatan životni standard, zdravu i bezbednu životnu sredinu, obrazovanje i igru (članovi 24, 27, 28, 29 i 31), kao i kroz poštovanje odgovornosti roditelja i pružanje pomoći i kvalitetnih usluga (članovi 5 i 18). Deca od ranog uzrasta treba da se uključe u aktivnosti kojima se podstiču dobra ishrana i zdrav način života, te kojim se sprečavaju bolesti.

11. Pravo na nediskriminaciju. Član 2 obezbeđuje prava svakom detetu bez bilo kakve diskriminacije. Komitet poziva države ugovornice da identifikuju implikacije ovog principa na ostvarivanje prava u ranom detinjstvu.

(a) Član 2 podrazumeva da deca ranog uzrasta, uopšteno govoreći, ne smeju biti diskriminisana po bilo kom osnovu, na primer kada zakoni ne pružaju jednaku zaštitu od nasilja svoj deci, uključujući malu decu. Deca ranog uzrasta su posebno izložena riziku od diskriminacije, jer su relativno nemoćna i zavisna od drugih u ostvarivanju svojih prava.

(b) Član 2 takođe podrazumeva da određene grupe male dece ne smeju biti diskriminirane. Diskriminacija se može javiti u obliku smanjenih nivoa ishrane, neadekvatne nege i pažnje, ograničenih mogućnosti za igru, učenje i obrazovanje ili suzbijanje slobodnog izražavanja osećanja i mišljenja. Diskriminacija se takođe može izraziti kroz grubo postupanje i nerazumna očekivanja, koja mogu predstavljati eksploataciju ili zlostavljanje. Na primer:

- (i) Diskriminacija protiv ženske dece je ozbiljna povreda prava, koja utiče na njihov opstanak i sve oblasti njihovih mladih života i ograničava njihovu sposobnost da daju pozitivan doprinos društvu. One mogu biti žrtve selektivnog abortusa, genitalnog sakaćenja, zanemarivanja i čedomorstva, pored ostalog i neadekvatnim dojenjem. Od njih se može očekivati da preuzmu veliki deo porodičnih obaveza i mogu biti lišene mogućnosti da uživaju u ranom detinjstvu i osnovnom obrazovanju;
- (ii) Diskriminacija dece sa invaliditetom smanjuje njihove izgleda za preživljavanje i kvalitet života. Ova deca imaju pravo na negu, ishranu, odgajanje i ohrabrivanje koji se pružaju drugoj deci. Njima takođe može biti potrebna dodatna, posebna pomoć kako bi im se obezbedila integracija i ostvarivanje prava;
- (iii) Diskriminacija dece zaražene ili pogođene virusom HIV/AIDS im uskraćuje pomoć i podršku koja im je najpotrebnija. Diskriminacija može biti izražena kroz javne politike, pružanje i dostupnost usluga, kao i kroz svakodnevne postupke kojima se krše prava ove dece (videti takođe stav 27);
- (iv) Diskriminacija u vezi sa etničkim poreklom, pripadnošću klasi/kasti, ličnim okolnostima i stilom života, ili političkim ili verskim uverenjima (dece ili njihovih roditelja) isključuje decu iz potpunog učešća u društvu. Ona utiče na sposobnost roditelja da ispunjavaju dužnosti prema svojoj deci. Ona takođe utiče na šanse koje deca imaju i na razvoj njihovog samopouzdanja, i podstiče negativna osećanja i sukobe među decom i odraslima;

- (v) Posebno su izložena riziku mala deca koja trpe višestruku diskriminaciju (npr. u vezi sa etničkim poreklom, socijalnim ili kulturnim statusom, polom i/ili invaliditetom).

12. Deca ranog uzrasta, takođe, mogu da trpe posledice diskriminacije prema njihovim roditeljima, na primer ako su deca rođena van bračne zajednice ili u drugim okolnostima koje odstupaju od tradicionalnih vrednosti, ili ako su njihovi roditelji izbeglice ili azilanti. Države ugovornice imaju odgovornost da prate i suzbijaju diskriminaciju u svakom obliku koji ona poprimi i svugde gde se javi: u porodici, zajednici, školi ili drugim institucijama. Potencijalna diskriminacija u pristupu kvalitetnim službama za malu decu izaziva posebnu zabrinutost, naročito tamo gde zdravstvene, obrazovne, socijalne i druge službe nisu univerzalno dostupne, a pružaju se kroz kombinaciju državnih, privatnih i dobrotvornih organizacija. Kao prvi korak, Komitet podstiče države ugovornice da prate dostupnost i pristup kvalitetnim službama koje doprinose opstanku i razvoju male dece, pored ostalog i sistematskim prikupljanjem podataka, raščlanjenih u smislu najvažnijih promenljivih vezanih za decu i porodice i okolnosti u kojima žive. Kao drugi korak, može se zahtevati preduzimanje mera koje garantuju da sva deca imaju jednaku šansu da koriste raspoložive usluge. Uopštenije govoreći, države ugovornice treba da podižu svest o diskriminaciji male dece uopšte, i ranjivih grupa posebno.

13. Najbolji interesi deteta. Član 3 postavlja princip da su najbolji interesi deteta primarni u svim postupcima koji se tiču dece. Zbog relativne nezrelosti male dece, nadležni organi procenjuju i zastupaju njihova prava i najbolje interese, u vezi sa odlukama i postupcima koji utiču na njihovu dobrobit, pritom uzimajući u obzir njihova mišljenja i razvojne mogućnosti. Princip najboljih interesa se pominje na više mesta u Konvenciji (uključujući u članovima 9, 18, 20 i 21, koji su najrelevantniji za rano detinjstvo). Princip najboljih interesa se primenjuje na sve postupke koji se tiču dece i zahteva aktivne mere da bi se zaštitila njihova prava i unapredili njihov opstanak, razvoj i dobrobit, kao i mere podrške i pomoći roditeljima i drugima koji imaju svakodnevnu odgovornost za ostvarivanje dečjih prava:

(a) *Najbolji interesi svakog pojedinačnog deteta.* U svakom odlučivanju koje se tiče detetove nege, zdravlja, obrazovanja itd. mora se uzeti u

obzir princip najboljih interesa, uključujući odluke koje donose roditelji, stručna lica i drugi odgovorni za decu. Države ugovornice se pozivaju da donesu odgovarajuće odredbe koje će omogućiti nezavisno zastupanje male dece u svim pravnim postupcima od strane nekoga ko postupa u detetovom interesu, kao i da deca budu saslušana u svim slučajevima kada su sposobna da izraze svoja mišljenja ili sklonosti;

(b) *Najbolji interesi male dece kao grupe.* Najbolji interesi deteta se moraju uzeti u obzir prilikom svake izrade zakona i politika odnosno strategija, odlučivanja u upravnim i sudskim postupcima i pružanja usluga koje se tiču dece. Ovo obuhvata postupke koji direktno pogađaju decu (npr. u vezi sa zdravstvenim službama, sistemima nege ili školama), kao i postupke koji imaju posrednog uticaja na malu decu (npr. u vezi sa životnom sredinom, stanovanjem ili prevozom).

14. Poštovanje mišljenja i osećanja malog deteta. Član 12 navodi da dete ima pravo da slobodno izrazi svoja mišljenja u svim pitanjima koja ga se tiču, kao i da ona budu uzeta u obzir. Ovo pravo utiče na jačanje statusa malog deteta kao aktivnog učesnika u unapređivanju, zaštiti i praćenju sopstvenih prava. Poštovanje prema delovanju deteta – kao člana porodice, zajednice i društva – se često previđa ili odbacuje kao neprikladno, usled godina i nezrelosti. U mnogim zemljama i regionima, tradicionalna shvatanja naglašavaju potrebu male dece za obukom i socijalizacijom. Smatra se da su ona nerazvijena i da im nedostaju čak i osnovne sposobnosti razumevanja, komunikacije i odlučivanja. Ona su nemoćna u svojim porodicama i često bez glasa i nevidljiva u društvu. Komitet želi da naglasi da se član 12 primenjuje na mlađu i na stariju decu. Kao nosioci prava, čak i najmlađa deca imaju pravo da izraze svoja mišljenja, kojima treba dati „odgovarajuću težinu, u skladu sa godinama i zrelošću deteta” (član 12 stav 1). Mala deca su više osetljiva na svoje okruženje i veoma brzo stiču razumevanje o ljudima, mestima i navikama u njihovim životima, kao i svest o sopstvenom jedinstvenom identitetu. Ona prave izbore i saopštavaju svoja osećanja, ideje i želje na brojne načine, daleko pre nego što postanu sposobna da komuniciraju putem konvencija govornog ili pisanog jezika. U tom smislu:

(a) Komitet podstiče države ugovornice da preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da se koncept deteta kao nosioca prava,

sa slobodom da izrazi mišljenje i pravom da bude konsultovano u pitanjima koja ga/je se tiču, sprovodi od najranije faze, na načine koji odgovaraju dečjim sposobnostima, najboljim interesima i pravima na zaštitu od štetnih iskustava;

(b) Pravo na izražavanje mišljenja i osećanja treba da bude ukorenjeno u detetov svakodnevni život kod kuće (uključujući, kada je to primenljivo, širu porodicu) i u zajednici, u zdravstvenim, obrazovnim institucijama i pravnim postupcima, kao i kroz istraživanja i konsultacije u razvijanju politika, službi i servisa;

(c) Države ugovornice treba da preduzmu sve odgovarajuće mere da unapređuju aktivno uključivanje roditelja, stručnih lica i nadležnih organa u stvaranju mogućnosti da deca ranog uzrasta progresivno koriste svoja prava u svakodnevnom aktivnostima, u svim relevantnim okruženjima, pored ostalog i obezbeđivanjem obuke u neophodnim veštinama. Da bi se ostvarilo ovakvo pravo na učešće, potrebno je da odrasli usvoje na dete usmeren pristup i da shvate da dete treba da bude u središte pažnje, da slušaju malu decu i poštuju njihovo dostojanstvo i individualna mišljenja. Takođe je potrebno da odrasli pokažu strpljenje i kreativnost, prilagođavanjem svojih očekivanja interesima malog deteta, njegovim nivoima razumevanja i načinima na koje dete želi da komunicira.

IV ODGOVORNOSTI RODITELJA I POMOĆ OD STRANE DRŽAVA UGOVORNICA

15. Ključna uloga roditelja i drugih primarnih staralaca. U normalnim okolnostima, roditelji malog deteta igraju ključnu ulogu u ostvarivanju detetovih prava, zajedno sa drugim članovima porodice, šire porodice ili zajednice, uključujući zakonske staratelje. Ovo je u potpunosti priznato Konvencijom (posebno članom 5), uz obavezu država ugovornica da pruže pomoć, uključujući kvalitetne službe dečije nege (posebno predviđeno članom 18). Preambula Konvencije takođe pominje porodicu kao „osnovnu jedinicu društva i prirodnu sredinu za razvoj i blagostanje svih njenih članova, a posebno dece”. Komitet naglašava da se „porodica” ovde odnosi na niz aranžmana koji mogu da

obezbede negu, odgajanje i razvoj male dece, uključujući najužu porodicu, ali i širu porodicu, kao i druge tradicionalne i moderne organizacije bazirane na zajednici, pod uslovom da su oni u skladu sa dečjim pravima i najboljim interesima.

16. Roditelji, primarni staraoci i najbolji interesi deteta. Odgovornost poverena roditeljima i drugim primarnim staraocima je povezana sa zahtevom da oni postupaju u najboljim interesima deteta. Član 5 predviđa da je uloga roditelja da pruže odgovarajuće usmeravanje i savetovanje „u detetovom ostvarivanju prava priznatih ovom Konvencijom”. Ovo se podjednako odnosi ma mlađu i stariju decu. Bebe i sasvim mala deca u potpunosti zavise od drugih, ali oni nisu pasivni primaoci nege, usmeravanja i savetovanja. Oni su aktivni društveni činioci koji traže zaštitu, odgajanje i razumevanje od strane roditelja ili drugih staralaca, koji su im neophodni za opstanak, razvoj i dobrobit. Novorođene bebe su u stanju da prepoznaju svoje roditelje ili druge staraoce veoma rano po rođenju, i aktivno se upuštaju u neverbalnu komunikaciju. U normalnim okolnostima, mala deca zasnivaju jake uzajamne veze sa svojim roditeljima ili primarnim staraocima. Ovi odnosi pružaju detetu fizičku i emotivnu sigurnost, kao i stalnu negu i pažnju. Kroz ove odnose deca izgrađuju lični identitet i stiču kulturno poželjne veštine, znanje i ponašanja. Na ovaj način, roditelji, kao i drugi staraoci, u normalnim okolnostima čine glavni kanal kroz koji mala deca mogu ostvarivati svoja prava.

17. Razvojne mogućnosti kao osposobljavajući princip. U članu 5 istaknut je koncept „razvojnih mogućnosti”, da bi ukazao na procese sazrevanja i učenja, kojim deca progresivno stiču znanje, sposobnosti i razumevanje, uključujući razumevanje o svojim pravima i najboljim načinima za njihovo ostvarivanje. Poštovanje razvojnih mogućnosti dece ranog uzrata je ključno za ostvarivanje njihovih prava, a naročito je važno u ranom detinjstvu, zbog brzih transformacija u fizičkom, saznajnom, socijalnom i emotivnom funkcionisanju dece, od najranijeg detinjstva do početka školovanja. Član 5 sadrži princip da su roditelji i drugi staraoci odgovorni za kontinuirano prilagođavanje nivoa podrške i usmeravanja prema detetu. Ovo prilagođavanje vodi računa o detetovim interesovanjima i željama, kao i mogućnostima za samo-

stalno donošenje odluka i razumevanje svojih najboljih interesa. Dok malo dete obično zahteva više usmeravanja nego starije, važno je voditi računa o pojedinačnim razlikama u sposobnostima dece istog uzrasta i o njihovim načinima reagovanja na pojedine situacije. Razvojne mogućnosti treba posmatrati kao pozitivan i osposobljavajući proces, a ne kao izgovor za samovoljna postupanja koja ograničavaju dečiju samostalnost i samoizražavanje, i koja se tradicionalno opravdavaju ukazivanjem na dečiju relativnu nezrelost i njihovu potrebu za socijalizacijom. Roditelje i druge staraoce treba ohrabriti na „usmeravanje i savetovanje” koje stavlja dete u središte pažnje, kroz dijalog i pružanje primera, na načine kojim se jačaju sposobnosti male dece da koriste svoja prava, uključujući pravo na učešće (član 12) i pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti (član 14).³

18. Poštovanje uloge roditelja. Član 18 Konvencije potvrđuje da su roditelji ili zakonski staratelji primarno odgovorni za podsticanje razvoja i dobrobiti dece, pri čemu je primarni princip najbolji interes dece (članovi 18 stav 1 i 27 stav 2). Države ugovornice treba da poštuju prvenstvo roditelja, majki i očeva. Ovo uključuje obavezu da se deca ne odvajaju od roditelja, osim ako je to u njihovom najboljem interesu (član 9). Mala deca su posebno osetljiva na negativne posledice razdvajanja, zbog njihove fizičke zavisnosti od roditelja ili staralaca i emotivne vezanosti za njih. Takođe, ona su manje sposobna da shvate okolnosti bilo kog razdvajanja. Situacije za koje je najviše verovatno da će negativno uticati na decu ranog uzrasta su zanemarivanje i uskraćivanje adekvatnog roditeljstva, roditeljstvo koje karakteriše akutni materijalni ili psihološki stres ili narušeno mentalno zdravlje, roditeljstvo u izolaciji, roditeljstvo koje je nedosledno, u kome postoji sukob među roditeljima ili zlostavljanje dece i situacije u kojima deca doživljavaju prekide odnosa (uključujući prisilna razdvajanja), ili kada im se pruža nekvalitetna institucionalna nega. Komitet poziva države ugovornice da preduzmu sve neophodne mere kako bi roditelji bili sposobni da preuzmu primarnu odgovornost za svoju decu, da podržavaju roditelje u ispunjavanju njihovih obaveza, uključujući smanjivanje štetnih liša-

3 Videti G. Lansdown, *Razvojne mogućnosti deteta* (Firenca: UNICEF *Innocenti Research Center*, 2005)

vanja roditeljskog prava, prekida i poremećaja u dečijoj zaštiti, kao i da reaguju ako postoji opasnost za dobrobit male dece. Opšti ciljevi država ugovornica treba da budu usmereni na smanjivanje broja napuštene male dece i siročadi, kao i svođenje na minimum broja dece kojima je potrebna institucionalna ili neka druga dugoročna zaštita, osim kada se proceni da je to u njihovom najboljem interesu (videti takođe odeljak VI u daljem tekstu).

19. Društveni trendovi i uloga porodice. Konvencija naglašava da „oba roditelja imaju zajedničku odgovornost u podizanju i razvoju deteta”, pri čemu su očevi i majke priznati kao ravnopravni staraoci (član 18 stav1). Komitet konstatuje da su u praksi modeli porodice nepostojani i promenljivi u mnogim regionima, kao što se menja i dostupnost neformalnih mreža podrške roditeljima, sa opštim trendom ka većoj raznovrsnosti u pogledu veličine porodice, uloga roditelja i aranžmana za podizanje dece. Ovi trendovi su posebno značajni za malu decu, čiji se fizički, lični i psihološki razvoj najbolje ostvaruje u okviru malog broja postojanih, brižnih odnosa. Ovi odnosi, u tipičnom slučaju, podrazumevaju neku kombinaciju majke, oca, braće i sestara, baba i deda i drugih članova šire porodice, zajedno sa stručnim staraocima, specijalizovanim za negu i obrazovanje dece. Komitet potvrđuje da svaki od ovih odnosa može jasno doprineti ostvarivanju dečijih prava po Konvenciji i da niz porodičnih modela može da bude u saglasnosti sa unapređivanjem dobrobiti dece. U nekim zemljama i regionima, promene stavova društva prema porodici, braku i roditeljstvu utiču na to kako mala deca doživljavaju rano detinjstvo, na primer nakon razdvajanja jedne porodice i formiranja druge. Ekonomski pritisci takođe utiču na malu decu, na primer kada su roditelji primorani da rade daleko od svojih porodica i zajednica. U nekim zemljama i regionima, oboljevanje i umiranje jednog ili oba roditelja ili drugog srodnika od HIV/AIDS je danas uobičajena pojava ranog detinjstva. Ovi i mnogi drugi faktori utiču na mogućnosti roditelja da ispunjavaju svoje obaveze prema deci. Uopštenije govoreći, tokom perioda brzih društvenih promena, tradicionalne prakse mogu postati neodržive ili nerelevantne u postojećim okolnostima i načinima života roditelja, dok je nedovoljno vremena proteklo da bi se nove prakse usvojile i nove sposobnosti roditelja razumele i cenile.

20. Pomoć roditeljima. Od država ugovornica se traži da pruže odgovarajuću pomoć roditeljima, zakonskim starateljima i širim porodicama u sprovođenju obaveza podizanja deteta (član 18 stav 2 i 18 stav 3), uključujući pomoć roditeljima u obezbeđivanju životnih uslova neophodnih za razvoj deteta (član 27 stav 2) i obezbeđivanje da dete dobije neophodnu zaštitu i negu (član 3 stav 2). Komitet je zabrinut usled nedovoljnog uzimanja u obzir sredstava, veština i lične posvećenosti koji se zahtevaju od roditelja i drugih lica odgovornih za malu decu, naročito u društvima u kojima se rani brak i roditeljstvo još uvek sankcionišu, kao i u društvima sa visokom stopom mladih samohranih roditelja. Rano detinjstvo je period najširih (i najintenzivnijih) roditeljskih obaveza u vezi sa svim aspektima dobrobiti dece obuhvaćenih Konvencijom: njihovim opstankom, zdravljem, fizičkom i emotivnom bezbednošću, standardima života i nege, mogućnostima za igru i učenje i slobodom izražavanja. Shodno tome, ostvarivanje dečijih prava u velikoj meri zavisi od mogućnosti i sredstava koja su na raspolaganju licima zaduženim za staranje o deci. Priznavanje ovih međuzavisnosti treba da bude polazna osnova prilikom planiranja pomoći i usluga za roditelje, zakonske staratelje i druge staraoce. Na primer:

(a) Objedinjen pristup bi obuhvatio intervencije koje indirektno utiču na sposobnost roditelja da se zalažu za ostvarivanje najboljeg interesa deteta (npr. oporezivanje i doprinosi, adekvatno stanovanje, radno vreme), kao i one koje imaju neposrednije posledice (npr. perinatalne zdravstvene službe za majku i bebu, obrazovanje roditelja, patronažne službe);

(b) Kod pružanja odgovarajuće pomoći treba uzeti u obzir nove uloge i veštine koje se zahtevaju od roditelja, kao i načine na koje se zahtevi i pritisci menjaju tokom ranog detinjstva – na primer, kada deca postanu mobilnija, verbalno komunikativnija, društveno sposobnija, i kada počnu da učestvuju u programima zaštite i obrazovanja;

(c) Pomoć roditeljima će obuhvatiti obezbeđivanje obrazovanja o roditeljstvu, savetovanja roditelja i druge kvalitetne usluge za majke, očeve, braću i sestre, babe i dede i druge koji s vremena na vreme mogu biti odgovorni za unapređivanje detetovih najboljih interesa;

(d) Pomoć takođe obuhvata pružanje podrške roditeljima i drugim članovima porodice na načine kojima se podstiču pozitivni i osećajni od-

nosi sa malom decom i pojačava razumevanje dečijih prava i najboljih interesa.

21. Odgovarajuća pomoć roditeljima može najbolje da se ostvari kroz sveobuhvatno planiranje za rano detinjstvo (videti odeljak V u daljem tekstu), uključujući obezbeđivanje zdravlja, nege i obrazovanja tokom ranih godina života. Države ugovornice treba da obezbede da se roditeljima pruži odgovarajuća podrška za uključivanje dece ranog uzrasta u takve programe, posebno kada se radi o najugroženijim i najranjivijim grupama. Posebno, član 18 stav 3 prepoznaje zaposlenost roditelja, veoma često sa loše plaćenim zanimanjima, koja se kombinuje sa roditeljskim odgovornostima. Članom 18 stav 3 se zahteva od država ugovornica da preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da deca zaposlenih roditelja imaju pravo da uživaju u uslugama službi za dečiju zaštitu, zaštitu majki i ustanova za koje ispunjavaju uslove. U tom pogledu, Komitet preporučuje da države ugovornice ratifikuju Konvenciju o zaštiti materinstva iz 2000. godine (Br. 183) Međunarodne organizacije rada.

V SVEOBUHVAATNE POLITIKE I PROGRAMI ZA RANO DETINJSTVO, NAROČITO ZA RANJIVU DECU

22. Na pravima zasnovane, multisektorske strategije. U mnogim zemljama i regionima, rano detinjstvo ima nizak prioritet u razvoju kvalitetnih službi. Ove službe su često i usitnjene. Za njih je često odgovorno nekoliko odeljenja vlade na centralnim i lokalnim nivoima, a planiranje im je često parcijalno i nekoordinisano. U nekim slučajevima, njih pružaju privatni i dobrovoljni sektor, bez odgovarajućih sredstava, regulative ili garancije kvaliteta. Države ugovornice se pozivaju da razviju koordinisane, multisektorske strategije, zasnovane na pravima, kako bi se obezbedilo da najbolji interesi deteta uvek budu polazna osnova u planiranju rada ovih službi. One treba da budu zasnovane na sistematskom i integrisanom pristupu pri donošenju zakona i strategija u vezi sa svom decom mlađom od 8 godina. Potrebno je ustavnovati sveobuhvatan pravni i institucionalni okvir za službe za rano detinjstvo, praćen sistemima informisanja i praćenja. Sveobuhvatne službe

će biti usklađene sa pomoći koja se pruža roditeljima i u potpunosti će poštovati njihove odgovornosti, kao i njihove životne okolnosti i potrebe (kao što je predviđeno članovima 5 i 18 Konvencije; videti gornji odeljak IV). Roditelji takođe treba da budu konsultovani i uključeni u planiranje rada sveobuhvatnih službi.

23. Standardi programa i profesionalna obuka prilagođena starosnim grupama. Komitet naglašava da sveobuhvatna strategija za rano detinjstvo mora takođe uzeti u obzir zrelost i individualnost pojedinačne dece, posebno imajući u vidu promene razvojnih prioriteta za određene starosne grupe (na primer, bebe, decu koja puze, predškolsku decu i mlađe osnovce), i implikacije za programске standarde i kriterijume kvaliteta. Države ugovornice moraju obezbediti da se institucije i službe odgovorne za pružanje usluga u vezi sa ranim detinjstvom pridržavaju standarda kvaliteta, posebno u oblastima zdravlja i bezbednosti, i da je osoblje odgovarajuće, dovoljno brojno i dobro obučeno. Obezbeđivanje službi koje odgovaraju okolnostima, uzrastu i individualnosti male dece zahteva da se kompletno osoblje obuči za rad sa tom starosnom grupom. Rad sa malom decom treba da bude društveno vrednovan i adekvatno plaćen, da bi se privukla visoko kvalifikovana radna snaga, muškarci kao i žene. Od suštinskog je značaja da oni imaju zdravo i ažurno teorijsko i praktično razumevanje dečjih prava i razvoja (videti takođe stav 41), da usvoje odgovarajuće prakse nege, kurikulume i pedagoške pristupe koji su usmereni na dete, i da imaju pristup specijalizovanim stručnim resursima, uključujući sistem nadzora i praćenja javnih i privatnih programa, institucija i službi.

24. Pristup službama, naročito za one najranjivije. Komitet poziva države ugovornice da obezbede da se svoj deci ranog uzrasta, kao i onima koji su primarno odgovorni za njihovu dobrobit, garantuje dostupnost odgovarajućih i efikasnih službi, uključujući programe zdravlja, nege i obrazovanja posebno osmišljene da podstiču njihovu dobrobit. Posebnu pažnju treba posvetiti najranjivijim grupama male dece i onima koje su u opasnosti od diskriminacije (član 2). Ovo obuhvata devojčice, decu koja žive u siromaštvu, decu sa invaliditetom, decu koja pripadaju autohtonim ili manjinskim grupama, decu iz migrantskih porodica, decu siročad ili koja su ostala bez roditeljske nege iz drugih razloga, koja žive

u institucijama, koja žive sa majkama u zatvoru, decu izbeglice i azilante, zaraženu ili pogođenu virusom HIV/AIDS i decu čiji su roditelji zavisnici od alkohola ili droge (videti takođe odeljak VI).

25. Registracija na rođenju. Sveobuhvatne službe za rano detinjstvo počinju da deluju već od rođenja deteta. Komitet konstatuje da je obezbeđivanje registracije sve dece po rođenju još uvek veliki izazov za mnoge države i regione. Ovo može negativno uticati na detetov osećaj ličnog identiteta, i deci mogu biti uskraćena prava na osnovnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu i obrazovanje. Kao prvi korak u obezbeđivanju prava na opstanak, razvoj i pristup kvalitetnim službama za svu decu (član 6), Komitet preporučuje da države ugovornice preduzmu sve neophodne mere kako bi obezbedile da se sva deca registruju po rođenju. To se može postići kroz univerzalan, dobro organizovan sistem registracije koji je dostupan svima i besplatan. Delotvoran sistem mora biti fleksibilan i odgovarati okolnostima porodica, na primer obezbeđivanjem mobilnih jedinica za registraciju kada je to pogodno. Komitet konstatuje da u nekim regionima postoje manji izgledi da će deca koja su bolesna ili sa invaliditetom biti registrovana, i naglašava da sva deca treba da se registruju po rođenju, bez bilo kakve diskriminacije (član 2). Komitet takođe podseća države ugovornice na značaj olakšavanja kasnije registracije rođenja i obezbeđivanja da deca koja nisu registrovana imaju jednak pristup zdravstvenoj nezi, zaštiti, obrazovanju i drugim socijalnim službama.

26. Životni standard i socijalna sigurnost. Mala deca imaju pravo na životni standard koji je primeren njihovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju (član 27). Komitet sa zabrinutošću konstatuje da milionima male dece nije osiguran čak ni osnovni životni standard, uprkos široko rasprostranjenom priznavanju negativnih posledica oskudice. Odrastanje u relativnom siromaštvu ugrožava dobrobit dece, uključivanje u društvo i samopoštovanje i smanjuje mogućnosti za učenje i razvoj. Odrastanje u uslovima apsolutnog siromaštva ima još ozbiljnije posledice; ono predstavlja pretnju po opstanak i zdravlje dece i podriva osnovni kvalitet života. Države ugovornice se pozivaju da sprovedu sistematske strategije za smanjenje siromaštva u ranom detinjstvu, kao i da suzbijaju njegova nega-

tivna dejstva na dobrobit dece. Treba upotrebiti sva moguća sredstva, uključujući „materijalnu pomoć i programe podrške” za decu i porodice (član 27 stav 3), kako bi se maloj deci osigurao osnovni životni standard u skladu sa njihovim pravima. Omogućavanje da deca imaju koristi od socijalne zaštite, uključujući i socijalno osiguranje, je važan element svake strategije (član 26).

27. Obezbeđivanje zdravstvene nege. Države ugovornice treba da obezbede da sva deca imaju pristup najvećem ostvarivom standardu zdravstvene nege i ishrane tokom njihovih ranih godina života, kako bi se smanjila smrtnost odojčadi i omogućio zdrav početak života (član 24). Ovde posebno treba istaći sledeće:

(a) Države ugovornice imaju odgovornost da obezbede pristup čistoj pijaćoj vodi, adekvatnim sanitarijama, odgovarajućoj imunizaciji, dobroj ishrani i medicinskim službama, koji su bitni za zdravlje male dece, kao i okruženje bez stresa. Pothranjenost i bolest imaju dugoročni uticaj na fizičko zdravlje i razvoj dece. Oni utiču na dečije mentalno stanje, ometaju učenje i učešće u društvu i smanjuju mogućnosti za ostvarenje njihovog potencijala. Isto važi za gojaznost i nezdrave načine života;

(b) Države ugovornice imaju odgovornost da sprovode dečija prava na zdravlje, podsticanjem obrazovanja o zdravlju i razvoju dece, o prednostima dojenja, ishrane, higijene i sanitarnih mera.⁴ Prioritet takođe treba dati obezbeđivanju odgovarajuće zdravstvene nege za majke i odojčad pre i posle porođaja, radi negovanja zdravih odnosa porodica-dete, naročito između deteta i njegove ili njene majke (ili drugog primarnog staraoca) (član 24 stav 2). Deca ranog uzrasta su i sama sposobna da doprinesu obezbeđivanju svog ličnog zdravlja i podsticanju zdravih načina života među svojim vršnjacima, na primer učestovanjem u odgovarajućim zdravstveno-obrazovnim programima usmerenim na dete;

(c) Komitet želi da skrene pažnju država ugovornica na posebne izazove koje HIV/AIDS predstavlja za rano detinjstvo. Treba preduzeti sve potrebne mere da bi se: (i) sprečilo inficiranje roditelja i male dece,

4 Videti Globalnu strategiju za ishranu odojčadi i male dece, Svetska zdravstvena organizacija, 2003.

naročito delovanjem na lance prenošenja, između oca i majke, i sa majke na bebu; (ii) postavila tačna dijagnoza, odredilo delotvorno lečenje i drugi oblici podrške kako za roditelje, tako i za malu decu koja su zaražena virusom (uključujući antiretroviralne terapije); i da bi se (iii) obezbedila adekvatna alternativna nega za decu koja su izgubila roditelje ili druge primarne staraoce zbog HIV/AIDS, uključujući zdravu i zaraženu siročad. (Videti takođe Opšti komentar br. 3 (2003) o HIV/AIDS i pravima deteta.)

28. Obrazovanje u ranom detinjstvu. Konvencija priznaje pravo deteta na obrazovanje; osnovno obrazovanje treba da bude obavezno i besplatno za sve (član 28). Komitet priznaje i ceni činjenicu da neke države ugovornice planiraju da učine jednu godinu predškolskog obrazovanja dostupnom i besplatnom za svu decu. Komitet tumači da je važno obezbediti pravo na obrazovanje tokom ranog detinjstva odmah po rođenju, i da je ono tesno povezano sa pravom male dece na puni razvoj (član 6 stav 2). Povezivanje obrazovanja sa razvojem je razrađeno u članu 29 stav 1: „Države ugovornice se slažu da obrazovanje deteta bude usmereno na: (a) razvoj detetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti.” Opšti komentar br. 1 o ciljevima obrazovanja objašnjava da je cilj da se dete „osposobi razvijanjem njegovih/njenih veština, sposobnosti učenja i drugih sposobnosti, ljudskog dostojanstva, samopoštovanja i samopouzdanja” i da ovo mora biti postignuto na načine koji su usredređeni na dete, prilagođeni detetu i odražavaju prava i urođeno dostojanstvo deteta (stav 2). Države ugovornice se podsećaju da se pravo dece na obrazovanje odnosi na svu decu, i da devojčicama treba da omogućiti učešće u obrazovanju, bez bilo kakve diskriminacije (član 2).

29. Roditeljske i javne odgovornosti za obrazovanje u ranom detinjstvu. Princip da su roditelji (i drugi primarni staraoci) detetovi prvi vaspitači je dobro utemeljen i potvrđen u okviru dela Konvencije kojim se naglašava poštovanje odgovornosti roditelja (gornji odeljak IV). Od njih se očekuje da pruže odgovarajuće usmeravanje i savetovanje maloj deci u korišćenju njihovih prava, i da obezbede okruženje pouzdanih i srdačnih odnosa, zasnovanih na poštovanju i razumevanju (član 5). Komitet poziva države ugovornice da ovaj princip učine polaznom osnovom za planiranje ranog obrazovanja, u dva smisla:

(a) U obezbeđivanju odgovarajuće pomoći roditeljima u sprovođenju njihovih obaveza u podizanju dece (član 18 stav2), države ugovornice treba da preduzmu sve potrebne mere kako bi: povećale razumevanje roditelja o njihovoj ulozi u ranom obrazovanju dece; podsticale prakse podizanja dece koje su usmerene na dete; podsticale poštovanje detetovog dostojanstva i obezbedile mogućnosti za razvijanje razumevanja, samopoštovanja i samopouzdanja;

(b) U planiranju ranog detinjstva, države ugovornice treba da u svakom trenutku teže da obezbede programe kojima se dopunjava uloga roditelja i koji se, koliko god je to moguće, osmišljavaju zajedno sa roditeljima, uključujući kroz aktivnu saradnju između roditelja, stručnih lica i drugih u razvijanju „detetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti.” (član 29 stav 1 tačka a).

30. Komitet poziva države ugovornice da obezbede da sva mala deca dobiju obrazovanje u najširem smislu (kao što je izneto u gornjem stavu 28), čime se priznaje ključna uloga roditelja, šire porodice i zajednice, kao i doprinos organizovanih programa za obrazovanje u ranom detinjstvu koje utvrđuju država, zajednica ili institucije civilnog društva. Rezultati istraživanja pokazuju da kvalitetni obrazovni programi mogu pozitivno uticati na uspešan prelaz male dece u osnovnu školu, njihov napredak u obrazovanju i njihovo dugoročno društveno prilagođavanje. Mnoge zemlje i regioni sada obezbeđuju sveobuhvatno rano obrazovanje počev od četvrte godine života, koje je u nekim zemljama spojeno sa staranjem o deci zaposlenih roditelja. Priznajući da tradicionalne podele između službi „brige” i „obrazovanja” nisu uvek u najboljem interesu dece, ponekad se koristi koncept „obrazovne brige” („Educare”) kako bi se označilo pomeranje u pravcu objedinjenih službi, i pojačalo priznavanje potrebe za koordinisanim, celovitim, multi-sektorskim pristupom ranom detinjstvu.

31. Programi organizovani na nivou zajednice. Komitet preporučuje da države ugovornice podrže programe razvoja u ranom detinjstvu, uključujući predškolske programe koji se organizuju na u kućama i u lokalnoj zajednici, čije su osnovne karakteristike osnaživanje i obrazovanje roditelja (i drugih staralaca). Države ugovornice treba da odi-

graju glavnu ulogu u obezbeđivanju zakonodavnog okvira kojim će se predvideti kvalitetne, adekvatno opremljene i finansirane službe i obezbediti da se standardi prilagode okolnostima određenih grupa i pojedinaca i razvojnim prioritetima određenih starosnih grupa, od najranijeg uzrasta do polaska u školu. One se podstiču da sačine visokokvalitetne, razvoju primerene i kulturno relevantne programe i da to postignu radom sa lokalnim zajednicama, a ne nametanjem standardizovanog pristupa nezi i obrazovanju u ranom detinjstvu. Komitet takođe preporučuje da Države ugovornice obrate veću pažnju, i da aktivno podržavaju pristup programima za rano detinjstvo zasnovan na pravima, uključujući inicijative u vezi sa prelaskom u osnovnu školu kojim se obezbeđuju kontinuitet i napredovanje, kako bi se izgradili detetovo samopouzdanje, veštine komunikacije i entuzijazam za učenje kroz njegovo aktivno učešće u aktivnostima planiranja.

32. Privatni sektor kao pružalac usluga. U vezi sa svojim preporukama usvojenim u toku dana opšte diskusije 2002. godine o „pružanju usluga u privatnom sektoru i njegovoj ulozi u sprovođenju prava deteta” (videti CRC/C/121, stavovi 630–653), Komitet preporučuje da države ugovornice podrže aktivnosti nevladinog sektora jednog oblika sprovođenja programa. On dalje poziva sve ne-državne pružaoce usluga (kako „profitne” tako i „neprofitne”) da poštuju principe i odredbe Konvencije i, u tom pogledu, podseća države ugovornice na njihovu prevashodnu obavezu da obezbede njeno sprovođenje. Stručnim licima za rad sa decom u ranom detinjstvu – kako u državnim tako i ne-državnom sektoru – treba obezbediti temeljnu pripremu, tekuću obuku i adekvatnu naknadu. U tom kontekstu, države ugovornice su odgovorne za pružanje usluga u razvoju dece u ranom detinjstvu. Uloga civilnog društva treba da bude komplementarna sa ulogom države, a ne zamena za nju. Kada ne-državne službe igraju važnu ulogu, Komitet podseća države ugovornice da imaju obavezu da prate i regulišu kvalitet pružanja usluga kako bi obezbedile da zaštite dečijih prava i zadovoljenje njihovih najboljih interesa.

33. Obrazovanje o ljudskim pravima u ranom detinjstvu. U svetlu člana 29 i svog Opšteg komentara br. 1 (2001), Komitet takođe preporučuje da države ugovornice uključe obrazovanje o ljudskim pravima

u obrazovanje u ranom detinjstvu. To obrazovanje treba da bude takvo da podstiče učešće dece, pružajući im praktične mogućnosti da koriste svoja prava i ispunjavaju obaveze na načine prilagođene njihovim interesovanjima i razvojnim mogućnostima. Obrazovanje male dece o ljudskim pravima treba da je utemeljeno u svakodnevnim pitanjima kod kuće, u centrima za staranje o deci, programima ranog obrazovanja i drugim okruženjima u zajednici sa kojima mala deca mogu da se poistovete.

34. Pravo na odmor, slobodno vreme i igru. Komitet konstatuje da države ugovornice i drugi ne posvećuju dovoljno pažnje sprovođenju odredaba člana 31 Konvencije, koji garantuje „pravo deteta na odmor i slobodno vreme, na učešće u igri i rekreativnim aktivnostima koje odgovaraju uzrastu deteta i na slobodno učešće u kulturnom životu i umetnosti.” Igra je jedna od najprepoznatljivijih karakteristika ranog detinjstva. Kroz igru, deca koriste i razvijaju svoje potencijale, bilo da se igraju sama ili sa drugima. Vrednost kreativne igre i učenja kroz istraživanje je široko priznata u obrazovanju u ranom detinjstvu. Pa ipak, ostvarivanje prava na odmor, slobodno vreme i igru često ometa manjak mogućnosti da se mala deca susreću, igraju i druže u okruženjima koja su usmerena na dete, bezbedna, podržavajuća, podsticajna i bez stresa. Dečiji prostor za igru je posebno ugrožen u mnogim gradskim sredinama, gde gustina zgrada, trgovinskih centara i saobraćajnih sistema, u kombinaciji sa bukom, zagađenjem i svim drugim opasnostima, stvara opasnu sredinu za malu decu. Pravo dece na igru takođe može da bude osujećeno prekomernim kućnim poslovima (što naročito pogađa devojčice) ili kompetitivnim školstvom. U skladu sa tim, Komitet poziva države ugovornice, nevladine organizacije i privatne aktere da utvrde i uklone potencijalne prepreke za uživanje ovih prava od strane najmlađe dece, pored ostalog i kao deo strategije za smanjenje siromaštva. Prilikom planiranja za gradove i objekte za slobodno vreme i igru treba da se uzme u obzir pravo dece da izraze svoje mišljenje (čl. 12), kroz odgovarajuće konsultacije. U svim ovim aspektima, države ugovornice se podstiču da posvete veću pažnju i izdvoje adekvatna sredstva (ljudska i finansijska) za sprovođenje prava na odmor, slobodno vreme i igru.

35. Moderne komunikacione tehnologije i rano detinjstvo. Član 17 priznaje mogućnosti kako tradicionalnih štampanih medija, tako i modernih masovnih medija zasnovanim na informacionoj tehnologiji, da pozitivno doprinesu ostvarivanju prava dece. Rano detinjstvo je specijalizovano tržište za izdavače i proizvođače medija, koje treba podsticati da distribuiraju materijale koji su prikladni za kapacitete i interesovanja male dece, društveno i obrazovno korisni za njihovu dobrobit, i koji odražavaju nacionalne i regionalne različitosti u okolnostima u kojima deca žive, njihovu kulturu i jezik. Posebnu pažnju treba posvetiti potrebi manjinskih grupa da imaju pristup medijima koji bi ih promovisali i koji bi im obezbedili uključivanje u društvo. Član 17 tačka e takođe govori o ulozi država ugovornica u obezbeđivanju da deca budu zaštićena od neprikladnog i potencijalno štetnog materijala. Ubrzano povećanje dostupnosti raznovrsnih modernih tehnologija, uključujući medije koji se baziraju na Internetu, su poseban razlog za zabrinutost. Mala deca su posebno ugrožena ako su izložena neprikladnom ili uvredljivom materijalu. S tim u vezi, države ugovornice se pozivaju da regulišu proizvodnju i isporuku na načine kojima se štite mala deca i podržavaju roditelji i staraoci u ispunjavanju njihovih obaveza u podizanju dece (član 18).

VI DECA RANOG UZRASTA KOJIMA JE POTREBNA POSEBNA ZAŠTITA

36. Osetljivost dece ranog uzrasta na rizike. Kroz ceo Opšti komentar, Komitet konstatuje da veliki broj male dece odrasta u teškim uslovima, koji često predstavljaju povredu njihovih prava. Mala deca su posebno osetljiva na povrede koje uzrokuju nepouzdana, nedosledni odnosi sa roditeljima i staraocima, ili odrastanje u ekstremnom siromaštvu i oskudici, ili okruženost sukobima i nasiljem, ili raseljenost iz njihovih domova usled izbeglištva, ili niz drugih nevolja koje štetno utiču na njihovu dobrobit. Mala deca su manje sposobna da razumeju ove nevolje ili da se odupru štetnim posledicama po njihovo zdravlje, ili fizički, mentalni, duhovni, moralni ili socijalni razvoj. Ona su posebno ugrožena kada roditelji ili drugi staraoci nisu u mogućnosti da im

pruže adekvatnu zaštitu, bilo zbog bolesti, smrti ili usled raspada porodica ili zajednica. Kakve god bile teške okolnosti, mala deca zahtevaju posebnu uvidavnost zbog brzih razvojnih promena koje doživljavaju; ona su podložnija bolestima, traumama i poremećajima u razvoju, relativno su nemoćna da izbegnu ili da se odupru teškoćama i zavise od drugih da im pruže zaštitu i unapređuju njihove najbolje interese. U narednim pasusima, Komitet skreće pažnju država ugovornica na najteže okolnosti pomenute u Konvenciji, koje imaju jasne implikacije na prava u ranom detinjstvu. Ovaj spisak nije konačan i deca mogu u svakom slučaju biti izložena višestrukim rizicima. Uopšteno govoreći, cilj država ugovornica treba da bude da obezbede da svako dete, u svim okolnostima, dobije adekvatnu zaštitu u ostvarenju svojih prava:

(a) *Zlostavljanje i zanemarivanje (član 19)*. Deca ranog uzrasta su česte žrtve zanemarivanja, maltretiranja i zlostavljanja, uključujući fizičko i mentalno nasilje. Zlostavljanje se veoma često događa u porodici, što može da bude naročito razorno. Mala deca su najmanje sposobna da izbegnu ili da se odupru, najmanje sposobna da shvate šta se događa i da zatraže zaštitu od drugih. Postoje jasni dokazi da trauma kao posledica zanemarivanja i zlostavljanja negativno utiče na razvoj, uključujući, za onu najmlađu decu, merljive efekte na procese sazrevanja mozga. Imajući u vidu uticaj zlostavljanja i zanemarivanja u ranom detinjstvu i dokaze o njihovim dugoročnim posledicama, države ugovornice treba da preduzmu sve potrebne mere da zaštite ugroženu decu i da ponude zaštitu žrtvama zlostavljanja, preduzimajući pozitivne korake u cilju njihovog oporavka od traume, izbegavajući pritom stigmatizaciju zbog povreda koje su pretrpeli;

(b) *Deca bez porodica (članovi 20 i 21)*. Dečija prava na razvoj su ozbiljno ugrožena kada postanu siročad, napuštena ili lišena porodične nege ili kada trpe dugoročne prekide odnosa ili razdvajanje (npr. zbog prirodnih katastrofa ili drugih vanrednih situacija, epidemija kao što je HIV/AIDS, boravka roditelja u zatvoru, oružanih sukoba, ratova i prinudne migracije). Ove nevolje će imati drugačiji uticaj na decu u zavisnosti od njihove lične otpornosti, uzrasta i okolnosti, kao i dostupnosti širih izvora podrške i alternativne nege. Istraživanja ukazuju da je malo verovatno da će nekvalitetna institucionalna zaštita podsticati zdrav fi-

zički i psihički razvoj, i da ona može imati ozbiljne negativne posledice po dugoročno društveno prilagođavanje, posebno za decu do 3 godine, ali i do 5 godina starosti. U meri u kojoj je potrebna alternativna nega, veća verovatnoća je da će rani smeštaj u porodicu ili sredinu sličnu porodici dovesti do pozitivnih ishoda za malu decu. Države ugovornice se podstiču da ulažu i podržavaju oblike alternativne nege koji mogu da obezbede sigurnost, kontinuitet nege i pažnje i mogućnost da mala deca zasnivaju dugoročna vezivanja na osnovu uzajamnog poverenja i poštovanja, na primer kroz hraniteljstvo, usvajanje i podršku za članove širih porodica. Kada je predviđeno usvajanje, „najbolji interesi deteta će biti glavna briga” (član 21), a ne samo „prevashodna briga” (član 3), sistematski imajući u vidu i poštujući sva relevantna prava deteta i obaveze država ugovornica utvrđene na drugim mestima u Konvenciji i pomenute u ovom Opštem komentaru;

(c) *Izbeglice (član 22)*. Mala deca koja su izbeglice imaju najviše izgleda da budu dezorijentisana, pošto su izgubila mnogo toga što im je poznato u svakodnevnom okruženju i odnosima. Ona i njihovi roditelji imaju pravo na ravnopravan pristup zdravstvenoj nezi, obrazovanju i drugim službama. Deca koja su bez pratnje ili odvojena od svojih porodica su posebno izložena riziku. Komitet nudi detaljne smernice o nezi i zaštiti ove dece u Opštem komentaru br. 6 (2005) o postupanju sa nepraćenom i razdvojenom decom van njihove zemlje porekla;

(d) *Deca sa invaliditetom (član 23)*. Rano detinjstvo je period u kome se invaliditeti obično otkrivaju i u kome se prepoznaje njihov uticaj na dobrobit i razvoj dece. Mala deca nikada ne treba da se institucionalizuju samo po osnovu invaliditeta. Prioritet je da se obezbedi da ona imaju jednake mogućnosti da u punoj meri učestvuju u obrazovanju i životu zajednice, uključujući uklanjanjem prepreka koje ometaju ostvarivanje njihovih prava. Mala deca sa invaliditetom imaju pravo na odgovarajuću stručnu pomoć, uključujući podršku za njihove roditelje (ili druge staraoce). Sa invalidnom decom u svakom trenutku treba postupati sa dostojanstvom i na načine koji podstiču njihovo oslanjanje na sopstvene snage. (Videti takođe preporuke sa Dana opšte diskusije Komiteta iz 1997. godine o „pravima dece sa invaliditetom”, sadržane u dokumentu CRC/C/66);

(e) *Štetan rad* (čl. 32). U nekim zemljama i regionima, deca se socijalizuju da rade od ranog uzrasta, uključujući u aktivnostima koje su potencijalno opasne, eksploatišuće i štetne po njihovo zdravlje, obrazovanje i izgled za budućnost. Na primer, mala deca se mogu uvesti u rad u domaćinstvu ili poljoprivredi, ili da pomažu roditeljima ili braći i sestrama uključenim u opasne aktivnosti. Čak i veoma mala deca mogu biti ugrožena ekonomskom eksploatacijom, kao kada se koriste ili iznajmljuju za prosjačenje. Eksploatacija male dece u industriji zabave, uključujući televiziju, film, reklamiranje i druge moderne medije, je takođe razlog za zabrinutost. Države ugovornice imaju posebne odgovornosti u vezi sa ekstremnim oblicima opasnog dečijeg rada, utvrđenim u Konvenciji o najtežim oblicima dečijeg rada iz 1999. godine (br. 182), koju je usvojila Međunarodna organizacija rada;

(f) *Zloupotreba narkotika i psihotropnih supstanci* (član 33). Dok je malo verovatno da će veoma mala deca zloupotrebljavati supstance, njima može biti potrebna specijalistička zdravstvena nega ako su ih rodile majke koje su zavisne od alkohola ili droge, i zaštita ako su članovi porodice narkomani ili alkoholičari, a ona su izloženi riziku od droge. Ona takođe mogu trpeti negativne posledice zloupotrebe alkohola ili droge na životni standard porodice i kvalitet nege, kao i da budu izložena riziku ranog ulaska u zloupotrebu narkotika;

(g) *Seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje* (član 34). Mala deca, posebno devojčice, su ugrožene ranim seksualnim zlostavljanjem i iskorišćavanjem unutar i izvan porodice. Mala deca u teškim okolnostima su posebno izložena riziku, na primer ženska deca zaposlena kao radnici u domaćinstvu. Mala deca takođe mogu da budu žrtve proizvođača pornografije; ova oblast je regulisana Opcionim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, iz 2002. godine;

(h) *Prodaja, trgovina i otmica dece* (član 35). Komitet često izražava zabrinutost zbog dokaza o prodaji i trgovini napuštenom i odvojenom decom u razne svrhe. Što se tiče najmlađe starosne grupe, to može biti radi usvojenja, posebno, ali ne isključivo, od strane stranaca. Uz Opcioni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, Haška konvencija o zaštiti dece i saradnji u pogledu međudržavnog

usvajanja deteta iz 1993. godine pruža okvir i mehanizam za sprečavanje zlostavljanja u ovoj oblasti, i Komitet stoga uvek dosledno poziva sve države ugovornice koje poznaju i/ili dozvoljavaju usvajanje da ratifikuju ili pristupe ovoj Konvenciji. Univerzalna registracija rođenja, uz međunarodnu saradnju, može da pomogne da se suzbije ova povreda prava.

(i) *Devijantno ponašanje i kršenje zakona (čl. 40)*. Deca ranog uzrasta (definisana kao mlađa od 8 godina; videti stav 4) ni pod kojim uslovima ne bi trebalo da podležu krivičnoj odgovornosti. Maloj deci koja se ne ponašaju na društveno prihvatljiv način ili su u sukobu sa zakonom, potrebno je pružiti saosećajnu pomoć i razumevanje, u cilju povećanja njihovih sposobnosti samokontrole, društvene empatije i rešavanja sukoba. Države ugovornice treba da obezbede da se roditeljima i staracima pruži adekvatna podrška i obuka kako bi ispunjavali svoje obaveze (član 18) i da mala deca imaju pristup kvalitetnom obrazovanju i nezi u ranom detinjstvu i, kada je to potrebno, stručnom usmeravanju ili terapijama.

37. U svim ovim okolnostima, kao i u slučaju svih drugih oblika eksploatacije (član 36), Komitet poziva države ugovornice da ove posebne situacije u kojima se mala deca mogu naći ugrade u svoje zakonodavstvo, programe i intervencije koji su namenjeni unapređivanju fizičkog i psihološkog oporavka i socijalne reintegracije u okruženju koje podstiče dostojanstvo i samopoštovanje (član 39).

VII IZGRADNJA KAPACITETA ZA RANO DETINJSTVO

38. **Izdvajanje sredstava za rano detinjstvo.** U cilju obezbeđenja punog ostvarivanja dečijih prava u toku ove ključne faze njihovih života, a imajući u vidu uticaj iskustava u ranom detinjstvu na njihovu budućnost, države ugovornice se pozivaju da usvoje sveobuhvatne, strateške i vremenski ograničene planove za rano detinjstvo, zasnovane na pravima. Ovo zahteva veće raspoređivanje ljudskih resursa i izdvajanje finansijskih sredstava za službe i programe za rano detinjstvo (član 4).

Komitet je svestan da države ugovornice kreću sa veoma različitih polaznih osnova pri realizaciji prava dece u ranom detinjstvu, u smislu postojećih infrastruktura, službi i stručnog usavršavanja, kao i nivoa sredstava potencijalno raspoloživih za izdvajanje za rano detinjstvo. Komitet je takođe svestan da države ugovornice mogu biti suočene sa suprotstavljenim prioritetima u ostvarivanju prava dece tokom celog detinjstva, na primer kada univerzalne zdravstvene službe i osnovno obrazovanje još uvek nisu ostvareni. Ipak, važno je da postoji dovoljno javnih ulaganja u službe, infrastrukturu i opšta sredstva posebno namenjena ranom detinjstvu, iz mnogo razloga navedenih u ovom Opštem komentaru. U vezi sa ovim, države ugovornice se podstiču da razviju čvrsta i ravnopravna partnerstva između vlade, javnih službi, nevladinih organizacija, privatnog sektora i porodica, kojima će se finansirati sveobuhvatne službe, kao podrška za ostvarivanje prava male dece. Konačno, Komitet naglašava da, u slučaju kada su službe decentralizovane, to ne treba da bude na štetu male dece.

39. Prikupljanje i upravljanje podacima. Komitet ponovo ističe značaj sveobuhvatnih i ažurnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka o svim aspektima ranog detinjstva za formulisanje, praćenje i ocenu ostvarenog napretka, kao i za procenu uticaja usvojenih programa. Komitet je svestan da mnogim državama ugovornicama nedostaju adekvatni nacionalni sistemi prikupljanja podataka o ranom detinjstvu za mnoge oblasti obuhvaćene Konvencijom, a naročito da posebne i razložene informacije o deci u ranim godinama života nisu lako dostupne. Komitet poziva sve države ugovornice da razviju sistem prikupljanja podataka i indikatora u skladu sa Konvencijom, a koji će biti razloženi po polu, godinama starosti, porodičnoj strukturi, stanovanju u gradu ili na selu, i drugim relevantnim karakteristikama. Ovaj sistem treba da obuhvati svu decu do 18 godina starosti, sa posebnim naglaskom na rano detinjstvo, i posebno na decu koja pripadaju ranjivim grupama.

40. Izgradnja kapaciteta za istraživanja o ranom detinjstvu. Komitet je ranije u ovom Opštem komentaru ukazao da postoje opsežna istraživanja o aspektima dečijeg zdravlja i kognitivnog, socijalnog i kulturnog razvoja, o uticaju pozitivnih i negativnih faktora na njihovu dobrobit, kao i o potencijalnom uticaju brige u ranom detinjstvu i obrazovnih

programa. Takođe, istraživanja o ranom detinjstvu se sve više sprovode iz perspektive ljudskih prava i uz učešće dece, a odnose se na načine na koje se mogu poštovati dečija prava na participaciju. Teorija i rezultati istraživanja o ranom detinjstvu imaju mnogo toga da ponude u razvoju politika i praksi, kao i u praćenju i oceni inicijativa i obrazovanju i obuci svih lica koja su odgovorna za dobrobit male dece. Komitet takođe skreće pažnju na ograničenja ovakvih istraživanja usled činjenice da se rade u ograničenom broju konteksta i regiona u svetu. Kao deo planiranja za rano detinjstvo, Komitet podstiče države ugovornice da razviju nacionalne i lokalne kapacitete za istraživanja o ranom detinjstvu, naročito sa tačke gledišta prava deteta.

41. Obuka o pravima u ranom detinjstvu. Znanje i stručnost o ranom detinjstvu nisu statični, već se menjaju tokom vremena. Ovo je posledica uticaja koji društveni trendovi imaju na živote male dece, njihove roditelje i druge staraoce, kroz promene politika i prioriteta koji se odnose na brigu i obrazovanje, inovacije u nezi dece, kurikulumima i pedagogiji, kao i pojave novih istraživanja. Ostvarivanje dečijih prava u ranom detinjstvu postavlja izazove za sve koji su odgovorni za decu, kao i za samu decu dok stiču razumevanje spstvene uloge u svojim porodicama, školama i zajednicama. Države ugovornice se podstiču da preduzmu sistematske obuke o dečijim pravima za decu i njihove roditelje, kao i za stručno osoblje koje radi za decu i sa decom, posebno parlamentarce, sudije, sudije za prekršaje, advokate, policajce, državne službenike, osoblje u institucijama i mestima za zadržavanje dece, vas-pitače, nastavnike, zdravstveno osoblje, socijalne radnike i lokalne lidere. Komitet takođe poziva države ugovornice da sprovedu kampanje za podizanje svesti široke javnosti o ovim pitanjima.

42. Međunarodna pomoć. Priznajući da ograničenja sredstava pogađaju mnoge države ugovornice koje nastoje da sprovedu sveobuhvatne odredbe ovog Opšteg komentara, Komitet preporučuje da donatorske institucije, uključujući Svetsku banku, druga tela Ujedinjenih Nacija i bilateralne donatore, podrže programe razvoja u ranom detinjstvu finansijski i tehnički, i da to bude jedan od njihovih glavnih ciljeva u pružanju pomoći održivom razvoju u zemljama koje primaju međunarodnu pomoć. Delotvorna međunarodna saradnja takođe može da

ojača izgradnju kapaciteta za rano detinjstvo, u smislu razvijanja programa, strategija, istraživanja i stručnog usavršavanja.

43. Pogled unapred. Komitet poziva sve države ugovornice, međuvladine organizacije, nevladine organizacije, akademike, profesionalne grupe i građanske zajednice da nastave da se zalažu za uspostavljanje nezavisnih institucija za dečija prava i da neguju kontinuirane dijaloge na visokom političkom nivou, kao i da preduzimaju istraživanja o ključnom značaju kvaliteta ranog detinjstva, uključujući dijaloge na međunarodnom, nacionalom, regionalnom i lokalnom nivou.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
37.032.2-053.2

159.927.72-053.2

341.231.14-053.2

ВУДХЕД, Мартин

Različite perspektive o ranom detinjstvu : teorija,
istraživanje i politika / Martin Vudhed ; [prevod Maša Avramović].

Dodatak: Opšti komentar br. 7 – Ostvarivanje prava deteta u
ranom detinjstvu / [doneo] UN Komitet za prava deteta ; [prevod
Zorica Trikić]. – Beograd : Filozofski fakultet Univerziteta, Institut
za pedagogiju i andragogiju, Centar za interaktivnu pedagogiju,
2012 (Beograd : Dosije studio). – 114 str. ; 20 cm

Prevodi dela: 1. Changing Perspectives on Early Childhood /
Marthin Woodhead. 2. General Comment No. 7 – Implementing
Child Rights in Early Childhood / UN Committee on the Rights
of the Child. – Tiraž 1.000. – Str. 5–6: Umesto uvoda / Dragana
Pavlović Breneselović, Živka Krnjaja. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst. – Bibliografija: str. 71–81.

ISBN 978-86-82019-68-8

1. Уједињене нације. Комитет за права детета

а) Деца – Васпитање б) Дечја психологија с) Права детета –
Међународна заштита

COBISS.SR-ID 195524108

**Institut za pedagogiju i andragogiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu**

CIP - Centar za interaktivnu pedagogiju

